

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Білоруський державний університет (Білорусь)
Університет Орадя (Румунія)
Університет Жирони (Іспанія)
Університет Томаша Баті у Зліні (Чехія)
Тбіліський державний університет імені І. Джавахішвілі (Грузія)
Рада молодих вчених факультету геології, географії, рекреації і туризму
ХНУ імені В.Н. Каразіна
КЗ «Харківська обласна станція юних туристів»

РЕГІОН - 2019:

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ

МАТЕРІАЛИ

**МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
СТУДЕНТІВ, АСПІРАНТІВ ТА МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

(м. Харків, 11 – 12 квітня 2019 р.)

Харків
2019

Конференція зареєстрована в УкрІНТЕІ МОН України (посвідчення № 600 від 18 грудня 2018 р.).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 4 від 25.03.2019 р.).

Редакційна колегія: **Л.М. Нємець**, д. геогр. н., проф. (голова редакційної колегії), **К.Ю. Сєгіда**, д. геогр. н., доц. (співголова редакційної колегії), **С.В. Костріков**, д. геогр. н., проф., **К.В. Мєзенцев**, д. геогр. н., проф., **К.А. Нємець**, д. геогр. н., проф., **Ю.І. Кандиба**, к. геогр. н., доц., **Л.В. Ключко**, к. геогр. н., доц., **Н.В. Гусєва**, к. геогр. н., доц., **В.І. Рєдін**, к. геогр. н., доц., **Є.Ю. Телебєнєва**, к. геогр. н., зав. лаб., **П.О. Кобилін**, к. геогр. н., зав. лаб., **К.О. Кравченко**, к. геогр. н., ст. викладач.

Адреса редакційної колегії: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, к. 3-62, тел. +38(057) 707-52-74, e-mail: conference.region@gmail.com.

Регіон – 2019: суспільно-географічні аспекти: матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 11 – 12 квітня 2019 р.) / Гол. ред. колегії Л.М. Нємець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2019. – 165 с.

Тексти представлено у авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст доповідей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

Матеріали пройшли внутрішнє рецензування.

ISBN 978-966-285-564-7

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2019

З М І С Т

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

<i>Gatarić D., Ivanišević M.</i> URBAN CONCEPT OF THE LINEAR CITY.....	8
<i>Gogoladze S., Kobalia T., Grigolia L.</i> ECOTOURISM AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS IN GEORGIA.....	10
<i>Cosmin-Adrian M.</i> MILITARY GEOGRAPHY AND PLANETARY ISSUES.....	12
<i>Sakha N.S.</i> A MULTILAYER MODEL OF CHINA OIL AND GAS INDUSTRY DYNAMICS.....	16
<i>Гарашук О.В., Куценко В.І.</i> СУСПІЛЬНЕ ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ ПАРАДИГМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	20
<i>Гусєва Н.В., Катречко А.В.</i> ТУРИСТИЧНИЙ ХАРКІВ ОЧИМА СТУДЕНТІВ-ГЕОГРАФІВ.....	23
<i>Зінченко І.М., Сахарова Я.В., Курьонкова Л.С.</i> ПРОБЛЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ТА ЕСТЕТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ МІСТА ХАРКОВА.....	27
<i>Логвинова М.О.</i> ВНУТРІШНЯ ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ: ТЕОРЕТИЗУВАННЯ ПОНЯТТЯ.....	29

СЕКЦІЯ 1

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Sidamonidze D., Deisadze N.</i> IMPORTANCE OF DEVELOPMENT OF LAND TRANSPORT IN GEORGIA'S ECONOMY AND LEGISLATION SUPPORT.....	33
<i>Бринько В.М.</i> ВПЛИВ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ НА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПТАХІВНИЦТВА В УКРАЇНІ	36
<i>Ванда І.В., Кичма Ю.-М.В.</i> УКРАЇНА НА СВІТОВОМУ РИНКУ СОНЯШНИКОВОЇ ОЛІЇ: ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ.....	39
<i>Задєсенцев О.М.</i> ЕТАПИ РОЗВИТКУ СЄВЄРОДОНЕЦЬКО-ЛИСИЧАНСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ.....	42

Зайцев Є.В. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПЕРВОМАЙСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	46
Кобилін П.О. ТОРГОВЕЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ В ПРОГРАМАХ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	51
Котляр А.І. ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ МЕРЕЖІ.....	54
Кошова Б.Р. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА	57
Сікорська Л.Б. ЯК ПОВ'ЯЗАНІ ЕЛЕКТОРАЛЬНІ УПОДОБАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В МІСТАХ УКРАЇНИ?.....	60
Суптело О.С. ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК МІСТ	63
Угрюмова А.В. ФЛОРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ БДЖІЛЬНИЦТВА	65

СЕКЦІЯ 2 ГЕОДЕМОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Vunduc P. CONSIDERATIONS ON INTERNATIONAL MIGRATION OF POPULATION FROM BOTOSANI COUNTY (ROMANIA) IN ITALY.....	68
Венгрин Д.В. ОСНОВНІ РИСИ УРБАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....	73
Гурак З.М. ОСОБЛИВОСТІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В ГОСПОДАРСТВІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	76
Залецька Н.С. АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	79
Карайченцева Г.А., Карнікова Є.Є., Міренкова В.Р. ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ДЕПОПУЛЯЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ...	82

Кореньков Р.С. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	86
Логвинова М.О. АДАПТАЦІЯ ТЕОРІЇ «PULL AND PUSH» ДО РОЗМІЩЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	89
Неліна К.Г. ГЕОДЕМОГРАФІЧНИЙ ПРОГНОЗ ЗАПОРІЗЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ.....	93
Нілабович К.М. ВПЛИВ РЕКРЕАЦІЇ НА РУРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СЕЛІ ПИЛИПЕЦЬ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	96
Павленко Л.А. ХАРКІВСЬКА АГЛОМЕРАЦІЯ В СВІТОВИХ РЕЙТИНГАХ.....	99
Паренюк В.А. ЦИРКУЛЯРНА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....	101
Погребський Т.Г., Кошулинська Т.Ю. СУЧАСНА ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ МІСТА ЛУЦЬКА.....	104
Суптело О.С. ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ УРБАНІСТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	106
Філатов В.М., Костріков С.В. ЩОДО РОЗГЛЯДУ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ КОНЦЕПЦІЇ «РОЗУМНЕ МІСТО» У СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІЙ ПЛОЩИНІ.....	108
Ушкварок Д.О. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	112

СЕКЦІЯ 3 РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

Balyan H.S., Aghajanyan M.G. RECREATIONAL FEATURES OF A MOUNTAINOUS RELIEF AND OPPORTUNITIES FOR ORGANIZING ACTIVE REST (SAMPLE OF THE REPUBLIC OF ARMENIA).....	116
Дмітрієв С.С. ВИЗНАЧЕННЯ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БАСЕЙНУ РІЧКИ ВОРСКЛА	119
Зінченко І.М., Федченко М.В., Проскуріна Я.О. СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ДАНІЇ.....	122

Матвійчук К.М. ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННИХ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	124
Панкратенкова Д.О., Каленникова Е.В. ГИДРОЛОГИЧЕСКИЕ (ВОДНЫЕ) РЕСУРСЫ КАК ФАКТОР РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОГО ОСВОЕНИЯ КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ.....	127
Свір В.В. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	130
Телебєнєва Є.Ю., Бичкова А.С. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	132
Цветкова А.С. РОЗВИТОК ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	135
Палій О.Р. ТУРИСТИЧНИЙ ІМІДЖ РЕГІОНУ ЯК ФАКУТОР ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	138
Ключко Л.В., Різак А.Т. ПРОМИСЛОВІ ОБ'ЄКТИ СТАЛКЕРСТВА ЦЕНТРАЛЬНОГО ТА ПРИДНІПРОВСЬКОГО ЕКОНОМІЧНИХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ.....	141

СЕКЦІЯ 4 РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Жердєва М.В. ПАРКОВІ ЗОНИ ВЕЛИКОГО МІСТА ЯК ОБ'ЄКТИ МІСЬКОЇ РЕКРЕАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКОВА).....	144
Ігнатишин В.В., Іжак Т.Й., Ігнатишин А.І., Ігнатишин М.Б. ЗВ'ЯЗОК ДЕФОРМАЦІЙ ЗЕМНОЇ КОРИ ІЗ СЕЙСМІЧНІСТЮ ЗАКАРПАТСЬКОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОГИНУ ЗА 2017 РІК	146
Єлькін С.О. ДО ПИТАННЯ ПРО АНТРОПОГЕНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НА МАЛИЙ АДЖАЛИЦЬКИЙ ЛИМАН.....	149
Левонюк С.М. ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯКІСНОГО СКЛАДУ ПИТНИХ ПІДЗЕМНИХ ВОД НА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ У МЕЖАХ ДЕЯКИХ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ СХІДНОГО РЕГІОНУ.....	151

Симоненко Н.В., Наливайко А.Є. РОЛЬ МЕЗИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ В ЗБЕРЕЖЕННІ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ.....	154
Швайко В.М. ГІС-МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОМЕРЕЖІ КРИНИЧАНСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	157
Попов І.В. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СОНЯЧНИХ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЙ В УКРАЇНІ.....	160

ПЛЕНАРНИ ДОПОВІДІ

UDC 911.3

D. Gatarić, M. Ivanišević

dgataric@gef.bg.ac.rs, marko.ivanisevic@pmf.unibl.org

Faculty of Geography, University of Belgrade, Belgrade, The Republic of Serbia

*Faculty of Natural Sciences and Mathematics, University of Banja Luka,
Bosnia and Herzegovina*

URBAN CONCEPT OF THE LINEAR CITY

The linear city usually develops in narrow river valleys and presents a form in which several centres of the same rank are connected along the main traffic axis. It can be: only one city, conurbation and the ring of cities.

The creator of the linear city concept was a Spanish engineer Arturo Soria y Mata. He was inspired by the rapid development of traffic, and, accordingly, in 1882, he proposed the creation of the linear city or “the ribbon city”. According to his idea, the linear city would be formed within a belt, that is, a strip wide 500 metres, through which the railway or tramway and all urban communal infrastructure would pass. Along that belt there would be two narrow belts (200 m) of residential areas in which their inhabitants would live in close proximity to each other, stress-free from all those problems characteristic of life in large, “overcrowded”, polluted metropolises [1] [2].

Of course, the concept of the linear city in its original version was practically implemented in only one Madrid suburb, where just a few kilometers were built, and which were later simply “swallowed” by the amorphous expansion of Madrid itself [1]. Even less successful were the well-known Soviet urban planners Ginzburg, Levi, Okitovic, Leonidov and Milyutin, who in the 1930s tried to introduce the concept of the linear city into the official Soviet urban planning practice. This is best illustrated by the example of Nikolay Milyutin, who was one of the most influential theoreticians of architecture and urbanism in the first half of the 1930s. His concept of the linear city presented a sophisticated version of the plan of Soria y Mata, and was expanded by the principle of zoning, i.e. segregation of functions in six planned parallel zones [3].

A very interesting urban solution, inspired by the concept of the linear city, was the famous MARS plan of London from 1943, created by a whole team of experts (the so-called Modern Architectural Research Group). This plan envisioned the construction of the main railway artery parallel to the River Thames, with housing zones on both banks (about 800 m wide). The most significant feature of this urban solution was the insistence on the strong development of public transport system, which would make it possible to avoid the problems created by the rapid increase in the level of automobile use in large metropolises. However, this plan was abandoned as too radical and destructive for London [4].

It is this extreme attachment to the key traffic artery that presents the vulnerable

point of this model, as there are no alternative, auxiliary arteries in case of major congestions, which would enable fast traffic flow.

The application of the concept of the linear city in the already developed large cities would require radical changes in the urban form and structure, which is economically extremely irrational and unprofitable, on the one hand, and that the original concept of the linear city differs so much from the usual expansion of a metropolis in concentric circles on the other. After the Second World War, various variants of metropolitan development were designed and implemented, inspired by the original idea of Soria y Mata from 1882. [4].

These modifications were drastic, which can be seen in the following examples. In the famous Finger plan (hence the term “Finger Plan”) of Copenhagen from 1949 (as well as Stockholm from 1968), instead of the original, linear city, 5 directions of the railroad were constructed, which radially extend from the main city centre, with an open, green space between them. Based on the 1965 regional plan of Paris, along two parallel axes, on both sides of the River Seine, the so called “new towns” were built, which are connected by a high speed rail to the main city centre [4].

The example of the six Dutch cities is also well-known: Harlem, Amsterdam, Utrecht, Rotterdam, The Hague and Layden, which are spatially distributed along a common circular routeway with which they are connected in a unified functional whole. In recent years, in the scientific literature, the example of the Brazilian city of Curitiba is frequently mentioned (as an example of an extremely successful way of solving urban traffic problems). According to its planned urban form, Curitiba is almost identical to the original idea of Soria y Mata, except for the use of high-speed buses instead of trains [4].

The plans for the expansion of Tokyo and the rebuilding plans of Skopje, ruined in the earthquake, were also inspired by the idea of the linear city. Thus, the concept of the linear city was a source of inspiration to Russian architects from the 1930s, the MARS plan of London from 1943, the Finger plan of Copenhagen from 1949, then for the plans of Washington (1961), Paris (1965), Stockholm (1968), the regional connection of the Dutch cities, the rebuilding of Skopje, the expansion of Tokyo, the great developmental plan of Curitiba, etc. Many world famous architects: Le Corbusier, Kenzo Tange, Doxiadis, etc., as well as traffic experts (Robert Cervero), were inspired by the same source. The continuous popularity of this concept stems from “the need to exploit new lines of rapid communication, whether the classic 19th century railway or modern highways of the 20th century” [2], but also from the desire to achieve better contact with nature. The development of the linear city is simply accomplished: “building on its edges” [2] and it does not have to be limited by the creation of a green belt, as is the case with Howard-Abercombie’s concentric type of development of the Garden City.

It is obvious, however, that “although this concept may enable fast journeys, they are becoming longer” [1], and the basic drawbacks of the concept are that “along with the linear development of the city, its edges are becoming ever more distant from the main city centre” [5]. Also, whether it is a railway or a highway, in practice, the “pure” linear development of the city is not achieved, but a series of “knots” developed around the railway stations or the places where the roads converge. For

this reason, Peter Holt stresses that “based on past experience, there is no doubt that it is difficult and costly to build a linear urban form” [2]. Therefore, after the Second World War, numerous modifications of the original concepts of Soria y Mata emerged, which often included the development of subcentres around railway stations (Copenhagen, Stockholm, Tokyo), construction of “new towns” along the traffic axes (Paris), or development of cities by connecting them with one circular road into a single functional unit (6 Dutch cities) [4].

References: 1. Tetlow, John and Goss, Antony. 1968. *Homes, Towns and Traffic*. London: Faber; 2. Hall, Peter. 1980. *Urban and Regional Planning*. Harmondsworth: Penguin; 3. Vujovic, Sreten. 1982. *Grad i društvo*. Beograd: IIC; 4. Jovanović, M., 2004. *Urbanistički koncepti razvoja gradova: Komparativna analiza, Industrija, br. 3, Beograd*; 5. Jones, Emrys. 1976. *Towns and Cities*. London-Oxford-New York: Oxford Un Press.

UDC 911.3

S. Gogoladze¹, T. Kobalia², L. Grigolia³

¹san.gogoladze@gmail.com, ²kobalia.teo21@gmail.com, ³ladogrigolia2@gmail.com

*Scientific Supervisor – N. Elizbarashvili, Full Professor,
Science Doctor in Geography*

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

ECOTOURISM AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS IN GEORGIA

In the modern world tourism industry is one of the most rapidly growing economic sector. Tourism is very important part of the gross domestic product in many countries. Nowadays, the trends of global tourism showcase the developments of the types of tourism, those are based on the principles of sustainable development and concentrated on relaxing in ecologically clean environment. Therefore, ecotourism is distinguished by the raising trends.

Ecotourism implies such type of journey that benefits both, the environment and the people. It excludes any kind of harsh interference in the nature. First of all, the aim of this type of tourism is to preserve the nature.

The United Nations World Tourism Organization has acknowledged ecotourism as a key factor for poverty reduction, environmental protection and conservation, and, in addition, for the promotion of sustainable development.

Georgia, which is one of the most outstanding countries with its nature, landscapes and historical-cultural heritage, has great opportunity to turn the ecotourism as the leading tourism industry. In Georgia the development of ecotourism is mainly related to the protected areas. This is showed by the annual flows of tourists in these areas.

The underlying work describes the concept of ecotourism, its types, the brief history, and the current situation in Georgia and in the world. The aim of this work is to assess the potential of ecotourism and its main challenges in Georgia. The Research of these issues have great importance, especially for Georgia, because the country has

great opportunity for the ecotourism development.

According to the United Nations World Tourism Organization's statistical information, in 2017, 1,326 billion people traveled around the world. Tourism is the most sustainable growing industry and as all industries it needs resources. For tourism this is a historic-cultural heritage, natural and human resources. Due to the fact that the resources used by the growing industry are exhausting, their protection and sustainable use are very important

Ecotourism is the type of journey, that benefits the environment and people living on its territory. It excludes any kind of harsh interference in nature. For this type of tourism, first of all, it is important to preserve nature.

The United Nations World Tourism Organization acknowledges ecotourism as a key direction for effective method for poverty reduction, environmental protection and conservation, as well as for promotion of sustainable development.

As one of the most featured with natural, landscape and historical-cultural significance, Georgia has the greatest potential to turn ecotourism into the leading industry of tourism field. The development of ecotourism in Georgia is mainly Connected to the protected areas, Which is confirmed by the increasing number of tourists in each of these territories annually.

In 2002, the world summit of ecotourism was held in Quebec (Canada). Based on the discussions about ecotourism concepts and standards during this summit, Quebec Declaration was created, where ecotourism is formulated in the following way: "Ecotourism – this is a type of tourism, which is directed to Political and financial support of environmental protection, recognition and protection of local community rights, to the cultural and environmental education of tourists .

Nowadays there are four main directions of ecotourism:

1. Scientific ecotourts;
2. Ecotours of Nature History;
3. Adventure ecotourism;
4. Travel in Natural Reserves (Protected Areas) [1].

Tourism is one of the most important and fastest growing economies field in Georgia. More and more tourists visit our country every year. They are interested in the history of our country, culture and traditions, historical-architectural monuments, diverse natural landscapes and so on.

The development of ecotourism in Georgia is mainly related to travel on protected areas. During the last few years, Georgia has significantly increased zone of protected areas. At present, the total area of Georgia's protected areas is 495 954,01 ha, which is 7.11% of the total territory of our country (estimate 2009) [2].

The Georgian Protected Areas system includes national reserves, national parks, natura monuments, managed reserves and protected landscapes [3]. There are 14 national reserves, 40 nature monuments, 19 managed reserves, 12 national parks and 2 protected landscapes [3]. The new protected areas will be planned in the future (For example, The Central Caucasus Planned Protected Area, which includes the Racha Territory and envisages creation of National Park and Managed Reserve in Ambrolauri and Oni municipalities).

As for the numbers of visitors in the protected areas of Georgia, it is featured by the growing trends, especially during the last few years. In 2018 most tourists visited Prometheus (Kumistavi) Cave. In addition, The Martvili Canyon, Kzbeqi National Park, Tbilisi National Park and Oktes Canyon are also remarkable by a large number of tourists.

According to the data of 2018, On the protected Areas of Georgia the most visitor has been from Russia (140 108 tourists), followed by Israel (69 152), Poland (41 094), Germany (39 394) and Ukraine (35 474) [4]

There are 87 hotels or guesthouses on the Georgian Protected Areas that serve tourists during the whole year [5]. Despite of the very positive and hopeful statistics, Georgia is facing many problems in the development of ecotourism in Georgia. first of all, it's the lack of funding. According to Georgian legislation, protected areas are centralized. The main source of funding comes from the visitors, which is not enough. In addition, nowadays, protected areas are funded by foreign organizations, but it will not continue permanently and, thus, protected areas need to inhense competitivness. Additionally, expenditures on the protection of protected areas are increased annually, which will cause additional problems. It's necessary to take effective actions in this direction [6]

References: 1. "Ecotourism", Report of Ecotourism Development Center, Tbilisi, 2013. 2. Ministry of Environment Protection and Agriculture of Georgia, National report of Georgia on the environment 2007-2009, publishing house LTD "Tori Plus", Tbilisi, 2011, p. 121-123. 3. Agency of Protected Areas of Georgia; <http://apa.gov.ge/ge/protected-areas> 4. Agency of Protected Areas of Georgia; <http://apa.gov.ge/ge/statistika/vizitorta-statistika> 5. Agency of Protected Areas of Georgia; <http://apa.gov.ge/ge/eco-tourism/hotels> 6. Web-Page: <http://mastsavlebeli.ge/?p=1084>.

UDC 911.3

M. Cosmin-Adrian

miron_cosmin95@yahoo.com

Scientific Supervisor PhD in Geography Prof. Univ. O.Groza

Alexandru Ioan Cuza University, Iași, România

MILITARY GEOGRAPHY AND PLANETARY ISSUES

To begin with, **military geography** is the study of the geographic and socio-economic conditions of possible terrestrial and marine warships, as well as the provision of environmental information for military operations.

This branch of geography is a very important one in the field of military sciences. By studying the influences between natural and anthropogenic geographical components, we can analyze the military actions that will take place, the strategies and other movements of territorial importance.

But in order to advance in what this vast field of military geography means, we need to know different notions.

One of these would be the role played by the **geographical location** of a

territory or state within a local, regional, national, continental or international context, of course, taking into account the size of the territory and the event. The geographic location of a territory is greatly influenced by its political and military situation, with the role of benefiting or disadvantaging the territory. The geographic location of a country in an area of geopolitical and geostrategic significance, where the economic, social, cultural, political, and military interests of a power center are in the middle, may positively or negatively affect the situation and the country's evolution.

Military geography takes into account several aspects of the geographic location of a country, such as: the physical and geographical elements existing on the territory of a country, its neighbors and relations with them, the form of the state border and its nature, the state's membership of the blocks military, military alliances, state coalitions, etc.

Another important role is played by the **use of land**. It is one of the most important decisive factors in military action. It takes into account certain key elements. Among other things, the land can be of several kinds and play different roles depending on its properties.

The conflict has been an increasingly discussed issue lately and is increasingly present. The manifestation of conflict through various means of attack, either direct or indirect, plus other military engagements has greatly affected the world throughout the 20th century, which caused millions of deaths during several major clashes or minor. Overcoming the negative effects of the war on the human population, it seems that it has also had a major influence within the biosphere, and its effects are still felt today. The war had a degree of impact on different well preserved ecosystems and their populations. It was based on disruptive forms due to war machines (at sea and airline in particular), and the impact of the living was long lasting. Besides, we can see degradations in the surface layer of the earth due to bombardments, wreckage, excessive excavations, etc. In conclusion, human conflict has a potential to provide a variety of negative effects on the biodiversity, structure and function of the ecosystem.

At the same time, conflicts also lead to social problems, depending on the gravity of the situation and the technology used. These problems also arise with economic ones. Economic problems arise more and more from a conflict of various causes, such as restrictions imposed by various neighboring countries and self-restraints imposed by the state in order to settle the situation and to recover from an economic point of view.

In order to demonstrate this, we will attempt to carry out evaluations of various consequences of the war on the ecological dynamics of different varieties of biological systems. In order not to complicate us, I will choose only a few military activities that produce such effects on biodiversity: direct armed conflict, nuclear warfare, military training and chemical contamination, and military-grade metals.

Active armed conflict is an act of war involving a multitude of active military actions, plus air strikes, naval operations and land forces. This type of conflict is generated by two or more governmental or non-governmental groups. In this conflict, ecosystems and natural naturalities have an anthropogenic aspect.

In the air strike, aircraft are often used in military operations and can usually generate explosions that produce intense noise (eg, sonic arms, rotating pulses, burners, bombers, etc.). Generally, the auditory system of animals is more sensitive than humans, and therefore these aerial activities create discomfort for the creatures. These loud noises can affect the condition of the animals for a short, long or permanent period, creating both lethal and sub-lethal shocks, but can also cause permanent damage to the ecosystem.

The naval conflict consists of a wide range of effects on the marine environment. Over time, a number of special features have been observed on species that have colonized other foreign lands due to the elimination of ballast water and the introduction of structures or naval materials in those regions. Usually, acoustic frequencies used by sonar devices affect the health of dolphins and whales, causing them to fail.

The ground-based war is happening all over the world. These types of wars have completely altered the natural landscapes and lifestyle of wild animals in different ways. Often, many battles took place in territories where endemic creatures existed, and by invading their natural habitat many of them have disappeared. Many of these have been hunted to extinction. Poaching in the twentieth century by the military forces it created has led to the destruction of wild populations and landscapes.

In the case of **nuclear war**, through the development and use of nuclear warheads, at different moments of humanity, they have left a significant scar on the Earth's surface. By the end of 1990, over 2,000 nuclear tests had been carried out around the world. The energy released by the detonation of a nuclear focus is divided into three distinct categories: thermal energy to impact, kinetic energy and radioactive energy, which has long-lasting effects. Each one of them affects local biodiversity in a number of ways, but also creates a large detriment at ground level. The existence of a locality in the focus area is clearly a destructive event with a high mortality rate. The damage caused by this event is extremely high from the creation of a huge crater in the central area and the incineration of all creatures, the destruction of everything standing by the explosion to the contamination of soil and surrounding objects with high levels of radiation.

Military infrastructure by building military bases for the operation of various military operations leads to an impact of the anthropization of the local area. Due to this event, the level of soil degradation reaches a high level, and the local ecosystem tends to fall apart.

The development of naval ports and shipyards poses a high risk of contamination of adjacent waters. Many of these projects have led to habitat degradation, soil erosion and chemical contamination. The creation of these objects requires the clearing of the areas, excavation and soil compaction. Through these processes, the landscape is altered, and by preventing the development of vegetation, soil erosion increases.

By creating military equipment and carrying out various combat machines it is necessary to consume various polluting materials. This branch of production generates huge quantities of hazardous waste such as heavy metals, solvents, paints, fuels, oils and others. They directly affect the biodiversity around the industry and

can cause serious water contamination. More recently, there are various forms of hazardous waste collection through evaporation ponds, mines and wells.

To gain strategic advantages, mankind has resort to many ideas to hold these strengths. In the context of the war, testing and production of weapons has led to various environmental contamination. Military activities have directly and indirectly contaminated the surrounding environment.

Regardless of the situation of incipient, active, final quantities, the quantities of chemicals released into the environment (air, soil, water) are harmful to mankind as well as to the fauna and vegetation that surround us. In large quantities, they can affect the creatures extremely quickly. It is mentioned that during the wars thousands of birds died due to contamination of water and soil. A clear example is the herbicide that we use today. It has been used during the wars to change the landscape and reduce the leaves to enhance visibility. A large amount of irresponsibly used harmful substances can permanently change certain areas. The defoliation of the trees, driven by their immediate mood, can result from a forest landscape in a pasture.

In conclusion, the effects of the war are detrimental to ecosystems. All this leads to a reduction in the population of flora and fauna. New technologies and new substances, plus manmade conflicts, lead to the continued degradation of the biosphere. However, there seems to be little evidence, if we refer to the past, that military strategies take into account the environmental consequences. Wars tend to occur in developing countries where there is limited capacity to develop environmental policies over developed ones. The consequences of the modern war are negative for the environment and biodiversity.

References: 1. Iurii Ciubara, 2016, "Influența spațiului geografic în desfășurarea operațiilor militare pe teritoriul național" [The influence of the geographical area in the conduct of military operation on national territory], revista *Militară* . nr. 2 (16) / 2016. 2. Iurie Gîrneț, 2009, "Influența mediului geografic asupra acțiunilor militare", [The influence of the geographical environment on military actions], *Revista Militară. Studii de securitate și apărare. Publicație științifică*. Nr. 1-2 / 2009, Available at: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Influenta%20mediului%20geografic%20asupra%20actiunilor%20militare.pdf 3. A. Colin, 2016, „L’annee strategique 2017”. [Strategic year 2017], *Institut de Relations Internationales et Strategiques*. 4. M.J. Lowrence, H.L.J. Stemberger, A.J. Zolderdo, D.P. Struthers, S.J. Cooke, 2015, „The effects of modern war and military activities on biodiversity and the environment”, *Environ. Rev. Vol. 23*, 2015 Available at: https://www.nrcresearchpress.com/doi/full/10.1139/er-2015-0039#XI_MaiIzbIX. 5. V.M. Kotlyakov, A.I. Komarova, 2007, “Elsevier's Dictionary of Geography”. 6. D.Gregory, R. Johnson, G.Pratt, M.J. Watts, S. Whatmore, 2009, „The Dictionary of Human Geography” 5th Edition. 7. J.M. Collins, 1998, „Military Geography for Professionals and the Public”, *National Defense University Press Washington, DC* Available at: https://www.files.ethz.ch/isn/139714/1998-03_Military_Professional.pdf. 8. R. Woodwark, 2016, „Military geography” Available at:<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/9781118786352.wbieg0280> 9. <https://www.sipri.org/>. 10. <https://www.gislounge.com/military-applications-of-gis/> 11. <https://www.theinfographicsshow.com/what-are-the-chances-of-world-war-3/> 11. <https://esoc.princeton.edu/country/afghanistan>

A MULTILAYER MODEL OF CHINA OIL AND GAS INDUSTRY DYNAMICS

Introduction. Oil and gas market have changed a lot in recent decades. Big International Oil companies (IOCs) are not controlling most of reserves as before. Nowadays they are controlling less than 10% of reserves (Lewis, 2007). National Oil Companies (NOCs) took their place in the oil and gas upstream market. However, they cooperate with each other in numerous locations because of NOCs deficiencies in technology and expertise. Another change is change in locus of energy demand and import. East Asian countries and specifically China became big oil consumers.

Chinese NOCs play important role within the country and outside. About 90% of domestic oil and gas reserves are controlled by NOCs. In international arena, China NOCs became more active since 1997. They have invested and operated in many countries such as Kazakhstan, Burma, Venezuela, Iran, Iraq, Sudan, Ecuador, Indonesia, Peru, and Azerbaijan (Lewis, 2007). Many articles have been published about importance of NOCs behavior in the international stage because of their important and growing role in energy geopolitics.

Even though these companies are owned by state, it is long discussed that they have separate drivers and strategies for operating and investing than government. It has been discussed that China state's unique characteristics such as fragmentation and decentralization provided State Owned Enterprises (SOEs) a situation in which they have more autonomy (Jones & Zou, 2017). As a matter of fact, many reforms have been made in oil and gas industry to strengthen market structures (Meidan, 2016). On the other hand, still there are strong ties between NOC management and government which have given them higher hand in both domestic and foreign markets.

The distinct structure of the oil and gas industry in China caused unique strategies in international arena. Oil backed loans, huge bids in auctions, and operating in risky regions are prominent examples of this difference. Profitability were their main incentive to go global (Ma & Andrews-Speed, 2006). Nevertheless, they retained their relations with different government bodies such as ministries and state council. Furthermore, they have role in policy recommending (Meidan, 2016).

In order to interpret the foreign policy of China one should first justify institutional dynamics of China oil and gas industry. Better understanding the dynamics would also help to justify Chinese NOCs strategies and how and under what circumstances they can possibly change in the future. I am adopting a model from World Trade Organization report on NOC value creation (Tordo, 2011, p. 39) in order to discuss what is determining Chinese NOCs' characteristics in different levels. This model consists of four levels: geography, state context, sector policies

and institutional framework, and NOC context (figure 1).

NOC Context

China has three main players in oil and gas, China National Petroleum Corporation (CNPC), China Petroleum & Chemical Corporation (Sinopec), and China National Offshore.

Oil Corporation (CNOOC). All three of these are totally owned by government. They have become holdings. However, their main subsidiaries are PetroChina, Sinopec, and CNOOC Limited. Major share of subsidiaries is owned by three mother NOCs. Minor percent is have listed in stock exchanges (figure 2). In spite of these corporatization which occurred after a series of reforms, the extent of NOCs' autonomy is questionable.

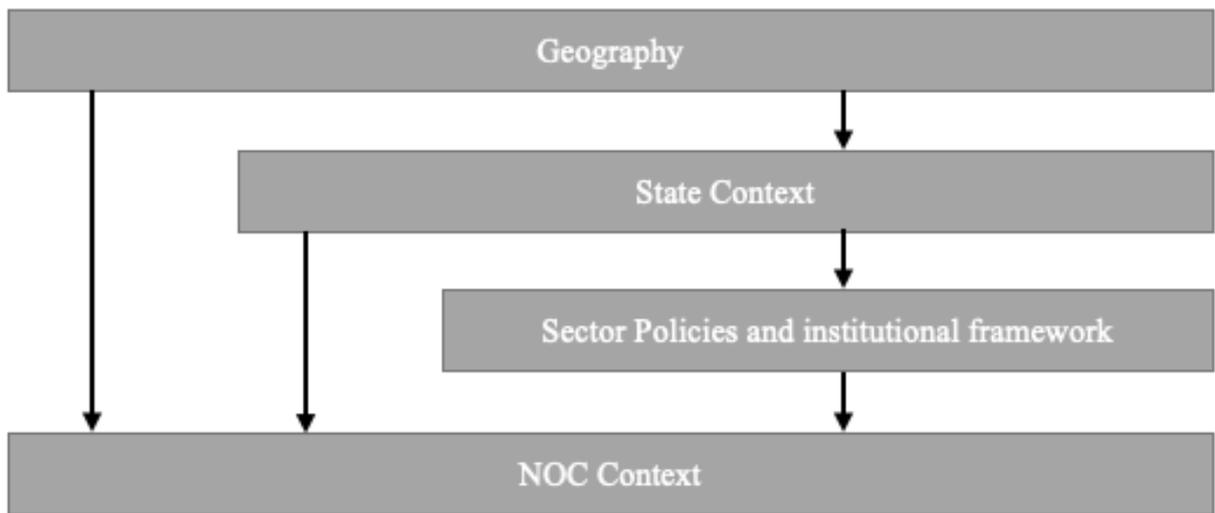

Figure 1. Multilayer Model of NOC Dynamics

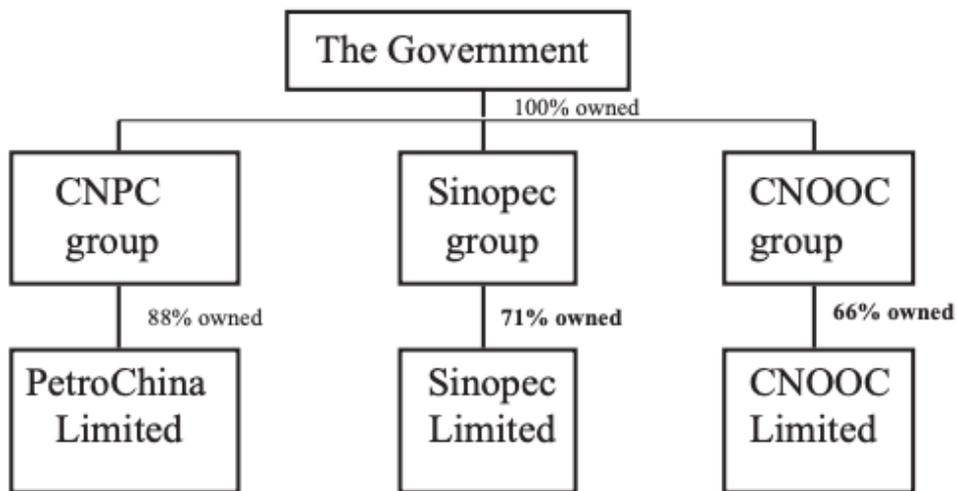

Figure 2. China main NOC

NOCs are seeking commercial goals in both domestic and international markets. In domestic market they are competing in a complex market with different government bodies, NOCs, enterprises owned by provincial government, and private

firms and refineries. As a matter of fact, NOCs relations with independent refineries are complex love hate relation. NOCs compete with them and at the same time cooperate with them to gain more profit (Downs, 2017). In international market, drivers of NOCs are mainly commercial (Ma & Andrews-Speed, 2006). Nevertheless, it should be considered that “going global” strategy of Beijing paved the way for NOCs and gave them opportunity to reform and became more autonomous (Xu, 2007).

Sector Policies and Institutional Framework. Different institutions are involved in China energy market. The government has created various bodies in order to manage NOCs operationally and financially (Jiang & Sinton, 2011). These commissions and bureaus are in charge of appointing managers, setting energy prices, approving projects, improving assets, and managing dividends and taxes. Market reform and corporatization has been set as a goal. However, these commissions have been used in order to control and support NOCs and align their activities with state goals.

China’s energy policy has three priorities- energy supply (energy security), energy efficiency, and environmental efficiency (Meidan, Andrews-Speed, & Xin, 2009). Government has supported and promoted NOCs to achieve these ends. Nevertheless, NOCs has invested and operated in projects which were not aligned with government goals (Ma & Andrews-Speed, 2006).

State Context. Beside fragmentation, Chinese government is a de facto federalism (Zheng, 2007). This characteristic has reduced control of the central government over NOCs. These issues in addition of other characteristics caused emergence of a regulatory state (Jones & Zou, 2017). Guanxi has been very important element of Chinese business (Andrews-Speed, 2010). Guanxi is system of social networks and personal relations that facilitates business. The reforms are transforming Chinese regulatory system (Pearson, 2005). Nevertheless, it is affecting the system based upon social networks. However, it has been a complex transformation (Wilson*, 2008).

There are many other elements that can affect NOCs in a country and it could be discussed in Chinese case. Corruption, political stability, accountability, regulatory quality, and rule of law are some of them. The effect of Guanxi in China state context and state-business relations have been long discussed (Fan, 2002; Schramm & Taube, 2003). Management circulations between NOCs and government controlling bodies have been discussed to be forming institutions and playing as an obstacle in privatization NOCs (Andrews-Speed, 2010). However, this phenomenon could be interpreted as Chinese process of market reform. It has effect on corruption and controlling it, on regulatory body, on rule of law, and on NOCs’ accountability and strategy.

Geography. Natural resource endowment can profoundly affect a country’s policies. Resource-poor countries have more tendency to become developmental states because of their peasant-dominated landholding system (Auty, 1997). However, countries with abundant resources seek to gain more rents which would cause in creation of factional and predatory states that would redistribute rents through indirect means which would distort economy (Auty & Gelb, 2001).

There have been always ethnic conflicts around the world in last decades. Many discussed that ethnic diversity would lead to disastrous conflict and calls for authoritarian rationale, even though this discussion is not solid enough (Fish & Brooks, 2004). However, ethnic conflict is a problem with most centralized governments and mere decentralizing doesn't reduce the conflict necessarily (Brancati, 2006). Furthermore, inequality between ethnic groups would increase tension between them (Alesina, Michalopoulos, & Papaioannou, 2016).

Conclusion. Different elements and theories have been discussed on Chinese NOC context. However, a multilayer model is needed to sum up all since each of them can't tell the whole story and probe and justify the strategy and corporate governance of NOCs. Further research is needed on this model on exploring elements of each layer and their effect on each other and NOC context.

References: 1. Alesina, A., Michalopoulos, S., & Papaioannou, E. (2016). *Ethnic Inequality*. *The Journal of Political Economy*, 124(2), 428–488. <https://doi.org/10.1086/685300> 2. Andrews-Speed, P. (2010). *The institutions of energy governance in China*. Institut Français Des Relations Internationales (Ifri).–Paris and Brussels.–Accessed Online: [Www. Ifri. Org/Downloads/Noteandrewsspeedenergychina_1. Pdf](http://www.ifri.org/Downloads/Noteandrewsspeedenergychina_1.Pdf), 22(11), 2013. 3. Auty, R.M. (1997). *Natural resource endowment, the state and development strategy*. *Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association*, 9(4), 651–663. 4. Auty, R.M., & Gelb, A.H. (2001). *Political economy of resource-abundant states*. *Resource Abundance and Economic Development*, 126–44. 5. Brancati, D. (2006). *Decentralization: Fueling the Fire or Dampening the Flames of Ethnic Conflict and Secessionism?* *International Organization*, 60(03). <https://doi.org/10.1017/S002081830606019X> 6. Downs, E. (2017). *THE RISE OF CHINA'S INDEPENDENT REFINERIES*. 7. Fan, Y. (2002). *Questioning guanxi: definition, classification and implications*. *International Business Review*, 11(5), 543–561. 8. Fish, M.S., & Brooks, R.S. (2004). *Does Diversity Hurt Democracy?* *Journal of Democracy*, 15(1), 154–166. <https://doi.org/10.1353/jod.2004.0009> 9. Jiang, J., & Sinton, J. (2011). *Overseas investments by Chinese national oil companies*. 10. Jones, L., & Zou, Y. (2017). *Rethinking the Role of State-owned Enterprises in China's Rise*. *New Political Economy*, 22(6), 743–760. <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1321625> 11. Lewis, S.W. (2007). *Chinese NOCs and world energy markets: CNPC, Sinopec and CNOOC*. *The Changing Role of National Oil Companies in International Energy Markets*. James A. Baker II Institute for Public Policy, Rice University. 12. Ma, X., & Andrews-Speed, P. (2006). *The overseas activities of China's national oil companies: rationale and outlook*. *Minerals & Energy-Raw Materials Report*, 21(1), 17–30. 13. Meidan, M. (2016). *The structure of China's oil industry: past trends and future prospects*. 14. Meidan, M., Andrews-Speed, P., & Xin, M. (2009). *Shaping China's Energy Policy: actors and processes*. *Journal of Contemporary China*, 18(61), 591–616. 15. Pearson, M.M. (2005). *The Business of Governing Business in China: Institutions and Norms of the Emerging Regulatory State*. *World Politics*, 57(02), 296–322. <https://doi.org/10.1353/wp.2005.0017> 16. Schramm, M., & Taube, M. (2003). *The Institutional Economics of legal institutions, Guanxi, and Corruption in the PR China*. *Fighting Corruption in Asia: Causes, Effects, and Remedies*, 271–96. 17. Tordo, S. (2011). *National oil companies and value creation*. *The World Bank*. 18. Wilson*, S. (2008). *Law Guanxi : MNCs, state actors, and legal reform in China*. *Journal of Contemporary China*, 17(54), 25–51. <https://doi.org/10.1080/10670560701693062>. 19. Xu, X. (2007). *Chinese NOC's Overseas Strategies: Background, Comparison and Remarks*. *The Changing Role of National Oil Companies in International Energy Markets*. Houston, TX: James A. Baker II Institute for Public Policy, Rice University. 20. Zheng, Y. (2007). *De facto federalism in China: Reforms and dynamics of central-local relations (Vol. 7)*. World Scientific.

СУСПІЛЬНЕ ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ ПАРАДИГМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Останнім часом у числі пріоритетів соціально-економічного розвитку країни виступають сталий розвиток та соціальна безпека. Остання дозволяє людині у повній мірі реалізувати свій соціальний потенціал, який ми розглядаємо як сукупність можливостей і здібностей індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому, що формується їх діями, взаємодіями і відносинами [1]. Соціальний потенціал – це продукт організованої взаємодії. Тому він має суспільну, а не індивідуальну природу [2]. На формування соціального потенціалу суттєвий вплив має перш за все соціальна сфера. Освіта, культура, охорона здоров'я позитивно впливають на забезпечення в країні соціальної безпеки, сталого розвитку та суспільного відтворення.

Ефективне використання як соціальної сфери в цілому, так і кожної її складової для забезпечення соціально-економічного розвитку для України є надзвичайно важливим завданням. Адже в нашій країні має місце один із найнижчих рівнів життя. Достатньо навести наступні дані: якщо у наших західних сусідів середня зарплата складає, скажімо, в Румунії – 395 євро, в Угорщині – 497, в Чехії – 702, у Словаччині – 745, у Польщі – 750, то в нашій країні – 190 [3].

Проте розвиток соціальної сфери в Україні останнім часом не сприяє забезпеченню ефективного суспільного відтворення, що негативно позначається не лише на якості обслуговування населення, а і рівні його життя в цілому. Тому вкрай важливим є пошук ресурсів, які дозволили б подолати проблеми щодо успішного розвитку вище зазначеної сфери. Як свідчить світова практика, на це впливає багато чинників, а саме: впровадження державно-приватно-соціального партнерства, інтеграція України до Європейського Союзу, впровадження у процес суспільного відтворення інноваційних технологій; модернізація всіх галузей соціально-культурного призначення тощо. Скажімо, інтеграція України до Європейського Союзу сприяє прискоренню модернізації соціальної сфери, подоланню технологічної відсталості, залученню іноземних інвестицій і новітніх технологій, створенню нових робочих місць, виходу галузей соціального призначення на світові ринки, насамперед на ринок Європейського Союзу, підвищенню кваліфікації робочої сили.

В країнах ЄС високими є рівні соціальних стандартів, а тому інтеграція України до країн Європейського Союзу зумовить суттєві зміни в забезпеченні:

права на вільне працевлаштування; адекватну оплату та безпеку праці; гарантій соціального забезпечення; належних умов життя громадян, їх охорони здоров'я, освіти, культури, соціального захисту відповідно до європейських стандартів тощо.

Водночас украй важливим є поліпшення інвестиційної діяльності в тому числі за рахунок іноземних інвестицій. Останні, на жаль, до цього часу залишаються на досить низькому рівні. Іноземні інвестиції, зокрема, в сферу суспільного відтворення в Україні фактично не ідуть. На це, на думку фахівців, впливає: нестабільність у суспільстві, часті зміни законів, нормативних актів, дотримання яких не контролюється; високий рівень корупції в усіх ешелонах влади; найвищий у Європі рівень оподаткування; відсутність ефективної судової системи; анексія Криму та війна на Сході України тощо [4, 5].

Тому, щоб забезпечити суспільне відтворення в контексті сталого розвитку необхідним є:

- створення системи стимулів, спрямованої на залучення іноземних інвестицій у сферу суспільного відтворення, у тому числі шляхом надання податкових пільг;
- прозорість прийняття інвестиційних проектів;
- стабільність курсу національної валюти тощо.

Як свідчить статистика, завдяки розвитку соціальної сфери відбувається «соціалізація» виробничих відносин, що характеризує співвідношення часток, які припадають на той чи інший чинник виробництва послуг.

У розвитку сфери соціального відтворення спостерігаються певні позитивні зміни. Це стосується перш за все сфери туризму. Щоправда, ці зміни ще далекі від світових тенденцій. Середньорічні темпи зростання світової індустрії туризму складають 5%. Щорічний вклад світового туризму сягає 10% валового світового доходу (в Україні приріст валового внутрішнього продукту за рахунок туризму складає 1,5-2,5%) [6]. І це тоді, коли Україна володіє значним природно-ресурсним, історико-культурним, людським туристичним потенціалом, який вона використовує лише на третину, посідаючи при цьому 78-е місце серед 124 країн світу (за даними світового економічного форуму у сфері подорожей і туризму) [7].

Подальша активізація розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні потребує розробки нових маршрутів, удосконалення та поліпшення інфраструктури, а також якості обслуговування та забезпечення соціальної безпеки. І це стосується не лише туристично-рекреаційної, а всієї соціальної сфери, яка має розвиватись, активно впроваджуючи стратегічні інноваційні напрями. Останні мають бути притаманні усім складовим соціального комплексу, зокрема: фінансово-економічній; технічній та технологічній; адміністративній; маркетинговій; кадровій; соціальній тощо.

Поліпшити ситуацію в забезпеченні суспільного відтворення, соціальної безпеки можна шляхом посилення соціальної відповідальності бізнесу чи корпоративно-соціальної. Основними проявами останньої є: заробітна плата, її збільшення; виплата компенсацій, дивідендів; легалізація бізнесу на ринку праці; виплата податків; навчання працівників тощо.

Інструментами забезпечення успішного суспільного відтворення, формування національної безпеки можуть бути: грошові гранти; соціальні інвестиції; соціальний маркетинг; еквівалентне фінансування [8].

При цьому важливо забезпечити ефективне управління. Управління – це сукупність взаємопов'язаних елементів, методів і механізмів, що діють у межах функціональних обов'язків і утворюють певну цілісність, за допомогою яких узагальнюються процеси, пов'язані із дотриманням соціальної безпеки, реалізуються тактичні та стратегічні плани.

Важливими умовами щодо забезпечення ефективного суспільного відтворення системи управління створенням соціальної безпеки є:

- здійснення постійного моніторингу стану соціальної безпеки;
- пошук інформації, необхідної для прийняття оптимальних рішень з питань та соціальної безпеки в умовах євроінтеграції;
- оцінка фактичного рівня соціальної безпеки;
- розробка закладів щодо забезпечення заданих параметрів соціальної безпеки;
- розробка заходів щодо забезпечення соціальної безпеки;
- здійснення прогнозів показників, які характеризують стан соціальної безпеки;
- пошук чинників, які сприяють прискоренню суспільного виробництва, поліпшенню соціальної безпеки.

За експертними оцінками частка електронної торгівлі в Україні зростає. Скажімо, в 2015 році було продано товарів і послуг на 700 млн. дол., було проведено 300 тис. транзакцій, що на 23% більше, ніж у попередньому році [9]. Разом із тим, слід відмітити, що частка електронної торгівлі в Україні складає лише 3% від усього рейтингу, тоді як у більшості розвинутих країн цей показник сягає 10-15%.

Останнім часом електронна торгівля стала невід'ємною частиною соціальної діяльності людей, оскільки все більше людей звикають керувати онлайн. А це потребує підвищення безпеки передачі та обробки даних [10]. Таким чином, важливим завданням, що стоїть перед українським суспільством, є забезпечення суспільного відтворення – важливої передумови формування в Україні сталого розвитку та соціальної безпеки.

Таким чином, важливим завданням, що стоїть перед українським суспільством, є забезпечення суспільного відтворення – важливої передумови формування в Україні сталого розвитку та соціальної безпеки.

Список використаних джерел: 1. Власова Т.Р. Соціальний потенціал як фактор сталого розвитку економіки // *Перспективи інноваційного розвитку економіки: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 17-18 листопада 2017 року)*. – У 2-х частинах. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Ч. 1. – С. 8-10. 2. Скворцова В.А. *Интеллектуальный капитал. Методология исследования, концепция: моногр.* / В.А. Скворцова. – М.: МИЭМ: Училиствуз, 2002. – 249 с. 3. Щербатенко О. *Чемоданный настрой. Якими є реальні масштаби української еміграції* / О. Щербатенко. [Електронний ресурс] // *Економічна правда*. 23.01.2017. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/01/23/618436/> 4. Носова О.В. *Інвестиційний*

клімат в Україні: основні напрями поліпшення / О.В. Носова // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №1(6). – С. 59-65. 5. Покотило Т.В. *Форми, методи та інструментарій державного регулювання інвестиційної діяльності на регіональному рівні:* / Т.В. Покотило// *Актуальні проблеми державного управління.* – 2009. – №2. – С. 195-203. 6. Грабовенська С.П. *Сучасний стан і тенденції розвитку туристичної сфери в Україні* / С.П. Грабовенська // *Молодий вчений.* – 2016. – №8. – С. 15-18. 7. Шелемєтьєва Т.В. *розвиток туристичної індустрії в сучасних умовах господарювання* / Т.В. Шелемєтьєва // *Перспективи інноваційного розвитку економіки: сучасні підходи та напрями: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 17-18 листопада 2017 року).* – У 2-х частинах. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Ч. 1. – С. 65-68. 8. Деліні М.М. *Напрями та форми реалізації соціально-економічної відповідальності підприємства*/ М.М. Деліні // *Вісник Одеського національного університету.* – 2016. –Т. 21. – Випуск 11(53). – С. 17-20. 9. *Звіт Національного банку України за 2015 рік [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=31669311> 10. *Закон України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 №678 – VIII – Редакція від 26.04.2017 [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>

УДК 911.3

Н.В. Гусєва¹, А.В. Катречко²

¹*gusewa3110@gmail.com,* ²*katriechko97@mail.ru*

Науковий керівник – к. геогр. н. Н.В. Гусєва

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

ТУРИСТИЧНИЙ ХАРКІВ ОЧИМА СТУДЕНТІВ-ГЕОГРАФІВ

У сучасному світі сфера туризму є однією з найбільш дохідних і динамічних галузей економіки. Туризм при правильній організації здатний не тільки приносити високі доходи до бюджету і сприяти соціально-економічному розвитку країни, створюючи нові робочі місця і стимулюючи інші галузі економіки, але й забезпечити економічне зростання в країні на багато десятиліть.

Туризм визначено однією з найважливіших та найперспективніших галузей економіки міста Харкова. Так, згідно «Стратегії розвитку міста Харкова до 2020 року», одним із напрямів розвитку міста на ближню перспективу є туристичний, згідно якого Харків має розвиватися як провідний туристичний центр Східної Європи [4]. Для цього місто має потужний туристичний потенціал та розвинену туристичну інфраструктуру. Так, підготовку фахівців з туризму здійснюють 5 закладів вищої освіти Харкова. На території міста розташовано 32 музеї, 39 театрів, понад 10 кінотеатрів, понад 25 галерей, планетарій, зоопарк, екопарк, дельфінарій, цирк, Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького (т.зв. «Український Діснейленд»), 2 аквапарки, близько 60 культових закладів, 9 стадіонів, 10 гірськолижних та лижних баз, 9 скеледромів, 16 прокатів спортивного обладнання, 9 критих катків, понад 90 готелів та хостелів, презентаційно-виставковий центр «Радмір-Експохол», 100 конференц-залів тощо. Розвинена транспортна інфраструктура

[4]. Затверджені «Стратегія розвитку туризму в місті Харкові» [5] та «Концепція розвитку туризму в Харківській області до 2020 року» [2].

В той же час у «Стратегії розвитку міста Харкова до 2020 року» серед проблем розвитку туризму в місті відзначається низький рівень поінформованості туристів та жителів міста щодо туристичних і супутніх послуг і товарів [4], що свідчить про «білі плями» в туристичному іміджі Харкова. Слід відзначити, що імідж території в сучасному світі стає важливим економічним ресурсом і одним з ключових факторів її конкурентоспроможності. Туристичний імідж території, її туристичний бренд у вітчизняних та зарубіжних суспільно-політичних і ділових колах є основою успішного розвитку території, підвищення привабливості територіальних туристських продуктів і послуг як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. Під іміджем території розуміють набір відчуттів і емоційно забарвлених уявлень людей, що виникають з приводу природно-кліматичних, історичних, етнографічних, соціально-економічних, політичних, морально-психологічних та інших особливостей даної території [3]. Визначення туристичного іміджу території схоже із визначенням загального іміджу, але додається певна конкретизація, пов'язана з виділенням цільової аудиторії і акцентуванням уваги на важливих для неї певних іміджевих характеристиках території. Туристичний імідж території – сукупність символічно виражених емоційних і раціональних уявлень про своєрідність і специфіку території, сформованих у свідомості реальних і потенційних туристів. Це асоціація, яка виникає у свідомості споживачів туристичного продукту при розгляді конкретної території як напряму подорожі, проведення дозвілля і відпочинку [1].

Для аналізу туристичного образу Харкова, виявлення «білих плям» у його туристичному іміджі було проведено анкетування серед студентів-географів 1-4 курсів факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. В анкетуванні взяли участь 60 осіб. Респондентам було запропоновано питання про туристичну привабливість Харкова; атрактивні об'єкти міста (будівлі, парки, культові споруди, підприємства, музеї, театри, кінотеатри тощо); провідні види туризму; стимулятори і дестимулятори розвитку туризму в Харкові тощо. Окремі питання були присвячені т. зв. «чудесам Харкова» та перцепціям його туристичного простору. Також студенти мали змогу запропонувати свої рекомендації щодо покращення туристичного іміджу Харкова.

Результати анкетування показали, що майже всі респонденти вважають Харків туристично привабливим містом (91,7 % від опитаних) і порадили б відвідати його з туристичними цілями (96,7 % від опитаних).

Серед туристично привабливих об'єктів Харкова найбільш повторюваними стали Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького, ТРЦ «Французький бульвар», Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова, майдан Конституції, Держпром, Фонтан «Дзеркальний струмінь», Свято-Благовіщенський кафедральний собор, майдан Свободи, Сад імені Тараса Шевченка, Пам'ятник Тарасові Шевченку, Харківський

національний академічний театр опери та балету імені М. В. Лисенка, вулиця Сумська, «Фельдман ЕкоПарк», Саржин Яр, Свято-Покровський чоловічий монастир, ТРЦ «Дафі», ТРЦ «Караван», Обласний спортивний комплекс «Металіст», Державний музей природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Гімназійна набережна, Харківський художній музей, Харківський зоопарк, Ботанічний сад Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Респонденти зазначили, що Харків асоціюється з такими видами туризму як пізнавальний (47 відповідей), професійно-діловий і навчально-освітній (по 43 відповіді), науковий (38 відповідей), промисловий (27 відповідей), шоп-туризм (20 відповідей), релігійний (18 відповідей), спортивний (15 відповідей). Слід відзначити, що опитувані мали змогу обирати декілька видів туризму.

На питання «Чи часто Ви зустрічаєте інформацію туристичного характеру про Харків у засобах масової інформації?», 70 % респондентів відповіли, що «рідко», а ще 6,7 % – що «ніколи». Це ще раз свідчить про низьку поінформованість туристів та жителів міста щодо туристичних ресурсів, послуг і товарів Харкова.

Серед запропонованих чинників розвитку туризму в Харкові респонденти визначили стимулятори і дестимулятори. Серед перших: «студентська столиця України» (43 відповіді); «історико-культурні туристичні ресурси» (40 відповідей); «місто-мільйонер, друге за чисельністю населення місто в Україні» (39 відповідей); «транспортна доступність», «науковий, освітній, торговельний, культурний, спортивний центр України» (по 38 відповідей); «туристична інфраструктура» (26 відповідей) та деякі інші. Головними дестимуляторами розвитку туризму названі «політична ситуація» (38 відповідей); «стан навколишнього середовища» (28 відповідей); «якість життя населення» (25 відповідей). В цих питаннях студенти також мали змогу обирати декілька чинників розвитку туризму.

Одне з питань анкети було присвячено «7 чудесам Харкова», яких обрали в липні 2008 р. в рамках проведення загальнонаціональної акції «7 чудес України». Ними стали Пам'ятник Тарасові Шевченку (1935 р.), Фонтан «Дзеркальний струмінь» (1947 р.), Покровський собор (1689 р.), Свято-Благовіщенський кафедральний собор (1888-1901 рр.), Успенський собор (1783 р.), Держпром (1925-1928 рр.) та Житловий будинок зі шпилем (1950 р.) [6]. В анкеті було наведено фотографії цих об'єктів, а респондентам запропоновано підписати їх назви. В результаті виявлено, що всім опитуваним відомі Пам'ятник Тарасові Шевченку, Свято-Благовіщенський кафедральний собор, Фонтан «Дзеркальний струмінь» і Держпром. В той же час виникали сумніви або зовсім не відомі Житловий будинок зі шпилем, Покровський і Успенський собори.

Основними перцепціями туристичного простору Харкова стали «студентський», «молодіжний», «сучасний», «науковий центр», «місто-мільйонер», «площа Свободи», «Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького», «перша столиця», Фонтан «Дзеркальний струмінь», «Сад імені Тараса Шевченка».

Серед пропозицій щодо покращення туристичного іміджу Харкова слід відзначити наступні: покращення стану парків міста, створення реклами туристичного Харкова в засобах масової інформації, розроблення цікавих туристичних маршрутів, створення доступної за ціною готельної інфраструктури тощо. Цікаво, що ці пропозиції значно корелюють із заходами, спрямованими на розвиток Харкова як туристичного центру згідно «Стратегії розвитку міста Харкова до 2020 року», якими є:

- просування туристичного бренда Kharkiv SMART city;
- сприяння розвитку міжнародних контактів, організації та проведенню заходів у сфері туризму (виставок, ярмарок, конференцій, семінарів і форумів);
- участь Харкова у масштабних туристичних виставках і форумах в Україні та за кордоном;
- сприяння створенню туристичної мапи Харкова «просто неба»;
- створення туристично-інформаційних центрів;
- розробка проектів «Туристичний автобус», «Туристичний трамвай»;
- підтримка (замовлення) розробки інтерактивних додатків на допомогу туристу;
- розробка програми «Харків'янин – активний гід по рідному місту»;
- створення довідників з розважального та подієвого туризму [4].

Список використаних джерел: 1. Заячківська Г. Туристичний імідж країни: суть і проблеми формування / Г. Заячківська // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2011. – № 3. – С. 16-22. 2. Концепція розвитку туризму в Харківській області до 2020 року, затверджена рішенням XX сесії VI скликання Харківської обласної ради № 648-VI від 05. 03. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ts.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=8096&base=77. 3. Парфіненко А.Ю. Образ, імідж, бренд регіону – чинники формування конкурентних переваг регіонального розвитку / А.Ю. Парфіненко // Туристичний імідж регіону: монографія / За ред. А.Ю. Парфіненка – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 10-34. 4. Стратегія розвитку міста Харкова до 2020 року, затверджена рішенням 10 сесії Харківської міської ради 7 скликання від 21. 12. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/assets/files/docs/zakon/strategy2411.pdf>. 5. Стратегія розвитку туризму в місті Харкові, затверджена рішенням 42 сесії Харківської міської ради Харківської області 6 скликання від 25. 08. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkiv.rocks/reestr/642720>. 6. Харків сьогодні [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Харківської міської ради міського голови, виконавчого комітету. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/uk/o-xarkove/xarkov-segodnya.html>

ПРОБЛЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ТА ЕСТЕТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ МІСТА ХАРКОВА

На сьогоднішній день в організації туристичної діяльності досить важливе місце займає естетичне сприйняття міста як туристичної дестинації. За даними Державної служби статистики України у 2018 р. кількість іноземних туристів, які відвідали державу становить 39605 осіб [1]. Даний показник зростає з кожним роком, що говорить про зацікавленість Україною як туристичним продуктом на міжнародному туристичному ринку. Але не зважаючи на таку позитивну динаміку, залишається ряд проблем, які заважають туристичному розвитку регіонів України та держави в цілому. Таким чином, метою дослідження є виявлення чинників, що стримують туристичний розвиток в Україні та місті Харкові.

Харків на національному туристичному ринку виступає як адміністративний, історико-культурний, промисловий, спортивний і діловий центр, а в регіоні туризм є одним із пріоритетних напрямів розвитку. Концентрація більшості історико-культурних туристичних пам'яток міста знаходиться в його центральній частині. У Харкові розташовані унікальні місця та вулиці, що мають виняткове історичне та культурне значення. Пріоритетним напрямком розвитку Харкова є переорієнтація його на інформаційно-креативне місто, а також великого туристичного міста Східної Європи. Але незважаючи на значну кількість програм розвитку туризму, в місті залишаються невирішені в даному контексті проблеми. Зокрема, це наявність великої кількості зовнішньої реклами на фасадах більшості споруд в центральній частині міста, що, в першу чергу, псує їх естетичну привабливість. Наприклад, в місті Київ з 2017 р. міська рада обмежила розміщення зовнішньої реклами та заборонила рекламу в історичному центрі. Протягом 2017-2018 рр. у Києві демонтували 1331 незаконну рекламну вивіску у центральній частині міста. Окрім Києва, зовнішня реклама у центральній та історичній частинах міста заборонена в Одесі, Львові, Ужгороді, Житомирі тощо [2]. Але незважаючи на таку позитивну тенденцію, Україна продовжує займати четверте місце у світі за кількістю зовнішньої реклами, поступаючись за даним показником лише Молдові, Узбекистану та Лівану.

Також досить значною проблемою розвитку туризму в Харкові є загромодження узбіч та пішохідних зон автомобілями. На сьогодні історичний центр міста дуже перевантажений надмірними та хаотичними парковками автомобілів [3, с.163]. Сучасне місто без парковок обійтися не може, оскільки машин багато і з ними треба щось робити. Як варіант вирішення – це паркінги. Основна проблема з наземними та підземними паркінгами в тому, що вони

майже завжди потворні і псуують місто не менше стихійних парковок. На жаль, саме стихійні автостоянки збивають туристів зі шляху, не кажучи вже про підвищену небезпеку та погіршення візуального сприйняття вулиці. Рішенням проблеми з паркуванням може бути штраф або спорудження наземних та підземних паркінгів як у більшості розвинених міст світу. До речі, керуючись досвідом Німеччини, на околицях міста біля станцій метро є безкоштовні паркінги, що суттєво знижують чисельність автомобілів. Для зручності водіїв створена спеціальна інтерактивна карта із зазначеними безкоштовними місцями для паркування: на ній легко знайти парковку поруч з місцем свого знаходження [4]. Якщо заборонений знак відсутній, машину можна залишати й на узбіччі. Більш радикальним рішенням для Харкова може бути заборона паркуватися протягом робочого дня по буднях та в першій половині дня у суботу, а в'їзд в центр повинен стати платним (наприклад як у Лондоні). Також на вулицях в інших частинах міста парковка вдень і по буднях може бути платна і обмежена за часом.

Ще однією проблемою в Харкові є відсутність туристичної пішохідної вулиці по аналогії з іншими містами України та світу. Яскравим прикладом може слугувати вулиця Кобилянської у Чернівцях, яку можна назвати однією з найпривабливіших в Україні через повернення до нарисованих вивісок та висаджені дерева посеред вулиці. У 2017 році у Харкові був створений проект щодо надання статусу пішохідної вулиці Квітки-Основ'яненка, оскільки історичний центр міста не може використовуватися як стоянка для машин, що витісняє пішоходів. У всьому світі такі місця використовуються як туристичні центри для популяризації історії, архітектури, культури міста. Вирішенням даної проблеми може бути реалізація проекту з надання статусу пішохідної вулиці Квітки-Основ'яненка, оскільки саме там знаходяться унікальні архітектурні споруди, затишні кав'ярні та присутня ізоляція від міського шуму.

Отже, надмірна кількість реклами і неякісна міське планування послаблюють розвиток пізнавального та пішохідного туризму в Харкові. Вирішивши ці проблеми, місто зможе покращити свій туристичний потенціал, а також можливе збільшення кількості туристів у регіоні.

Список використаних джерел: 1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ/2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm. 2. Дизайн-код [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nakipelo.ua/harkov-bez-sheluihi-chto-del-at-s-vyveskami-i-reklamoj/>. 3. Туризм і місто: досвід, проблеми та перспективи: Монографія. за заг. ред. І.М. Писаревського. – Харків: Харківська національна академія міського господарства, 2011. – 284 с. 4. Парковка в Європе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kh.vgorode.ua/news/transport_y_ynfrastruktura/251146-kharkovu-v-prymer-5-ydei-ot-druhykh-stolyts-hde-normalno-rabotaet-horodskaiia-parkovka.

ВНУТРІШНЯ ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ: ТЕОРЕТИЗУВАННЯ ПОНЯТТЯ

Актуальність проблеми. Сьогодні міграція, з її різними проявами та формами, висуває нові вимоги до діяльності органів державної влади, а її сутнісні характеристики визначають напрям соціально-економічного розвитку регіонів та країни в цілому. Особливої уваги заслуговує внутрішня міграція, оскільки вона не впливає на чисельність та склад населення країни в цілому, проте спричиняє зміни в його розміщенні, статево-віковій структурі мешканців окремих регіонів, є наслідком і важливим чинником регіональних відмінностей, пов'язана з процесами індустріалізації та урбанізації, депопуляції села.

Починаючи з 2014 року для України внутрішня міграція набуває вимушеного характеру, що обумовлено військовою агресією Росії проти України, анексією Автономної Республіки Крим, загостренням військового конфлікту на Донбасі, проведенням антитерористичної операції. Внаслідок цього число внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у 2018 році сягнуло 1 млн. 515 тис. осіб [1], що становить 3,6 % від загальної чисельності населення України.

Актуальність проблеми зумовлена відсутністю у науковій літературі чіткого тлумачення поняття «внутрішня вимушена міграція», уточнення якого необхідно враховувати при розробці програм соціально-економічного розвитку регіонів.

Аналіз останніх наукових досліджень. Численні представники вітчизняної суспільно-географічної та економічної наукових шкіл мають безліч публікацій, у яких використовується базова термінологія стосовно міграційних процесів, класифікацій міграції, проте, актуальною залишається проблема неоднозначного розуміння та тлумачення деяких термінів, серед яких поняття вимушеної міграції. Серед вітчизняних науковців класифікації міграційних процесів вивчали М.Ю. Височин, В.О. Джаман, С.О. Западнюк, Л.Г. Руденко, С.І. Пирожков, І.М. Прибиткова, М.І. Фащевський, О.І. Шаблій та ін. Дослідження вимушеної міграції, взаємозв'язків міграційних процесів і адаптації мігрантів у приймаючі громади розглянуті в роботах Н.В. Гусевої, В.О. Іонцева, О.А. Малиновської, Л.М. Немець, В.В. Смаль та ін. Отже, внутрішня міграція заслуговує на належну увагу влади та суспільства, врахування при розробці соціально-економічних програм, адекватне політичне оформлення. Особливої актуальності розробка заходів з її регулювання набуває в сучасній Україні внаслідок подій, які спричинили масові недобровільні переміщення населення, що несуть серйозні виклики для держави.

Мета роботи полягає в узагальненні теоретичних відомостей щодо

поняття «внутрішня вимушена міграція».

Викладення основного матеріалу дослідження. За чисельністю переміщеного населення внутрішня міграція значно переважає міжнародну і спричинена подібними причинами, що і міжнародна міграція, має на меті покращання умов життя та праці, спрямована, переважно на переміщення із сільських депресивних районів у ті, які стрімко та динамічно розвиваються. Внутрішня міграція сприяє підвищенню доходів населення, зменшенню бідності, накопиченню людського капіталу і не спричиняє втрат трудового та інтелектуального потенціалу країни.

Загалом під міграцією ми розуміємо переміщення осіб через межі адміністративно-територіальних одиниць країни або через кордони країни зі зміною місця постійного проживання людини назавжди чи на визначений мінімальний період часу, або з регулярним поверненням до нього. Як відомо, в залежності від меж, які перетинають мігранти, міграція поділяється на зовнішню (перетин державного кордону, переміщення населення між країнами) та внутрішню (переміщення населення в межах країни, між регіонами, населеними пунктами) [5].

Розглянемо детальніше внутрішню міграцією, яка є, переважно, наслідком економічного розвитку, урбанізації, зниження рівня бідності тощо. Внутрішні міграції – це тимчасові або постійні переміщення населення всередині країни: з периферії до центру і навпаки; у межах районного чи обласного центру, регіону чи держави, які не спрямовуються до центру – столиці. Такі міграції характеризуються потоками у напрямках «село – місто», «місто – село», «місто – місто», «село – село». В залежності від чинників, які спонукають мігрантів до переміщення внутрішню міграцію можна розглядати як добровільну та вимушену (рис. 1) [2].

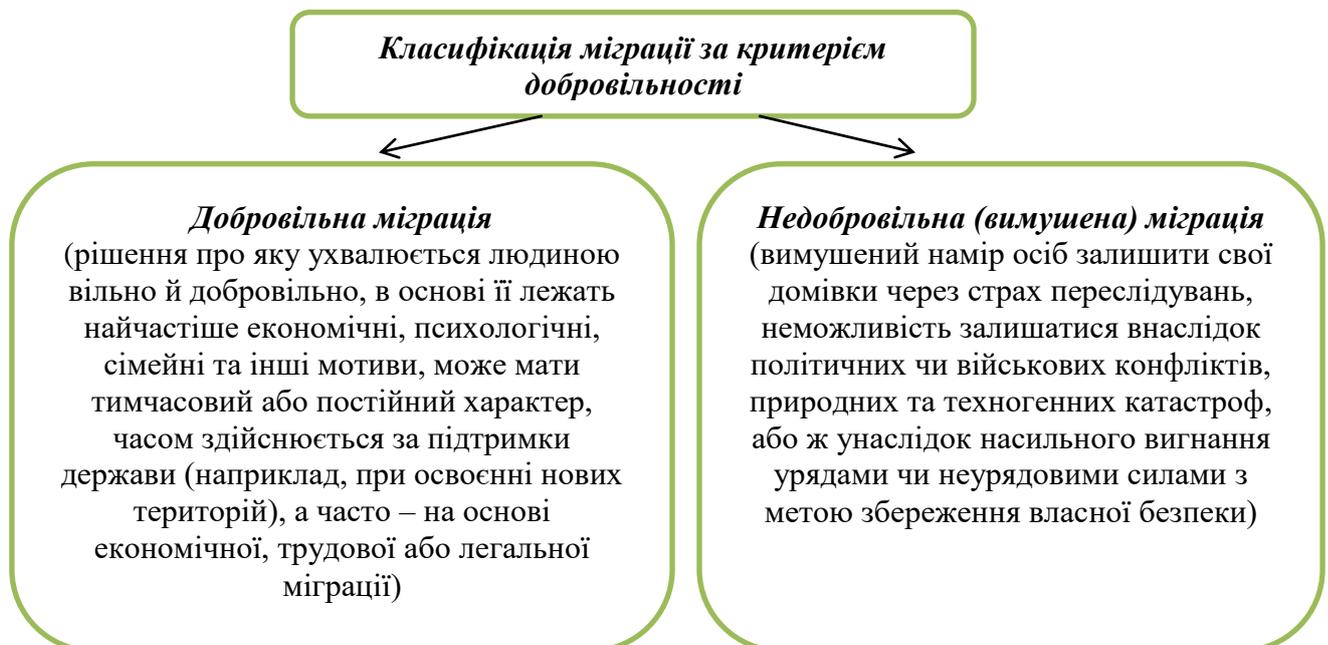

Рис. 1. Класифікація міграції за критерієм добровільності (узагальнено автором за даними [2, 5])

Причинами вимушеної міграції є військові, політичні події, переслідування людей на ґрунті релігії або етнічної приналежності, здійснення по відношенню до них або членів їхніх родин насильства.

Слід зауважити, що на законодавчому рівні немає чіткого визначення поняття «внутрішня вимушена міграція», проте для позначення вимушених внутрішніх мігрантів використано термін «внутрішньо переміщена особа». Згідно зі ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщеною вважається особа – громадянин України, іноземець або особа без громадянства, – яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [3].

Вимушена міграція – міграція, що має вимушений, раптовий характер, зумовлений загрозою для життя мігрантів у результаті стихійних лих, військових дій або переслідувань за політичними причинами, національною ознакою та ін., має тимчасовий або постійний характер та охоплює такі категорії мігрантів, як біженці, вимушені переселенці, особи, які шукають притулок.

Згідно сайту Міжнародної організації з міграції, виділяється три види міграції за критерієм добровільності: *добровільну*, *примусову* (вигнання або виселення) та *вимушену*. Вимушена міграція полягає в зміні місця проживання назавжди чи на невизначений час у випадку війни, голоду, стихійного лиха, переслідувань тощо, але у мігранта формально залишається право вибору, на відміну від примусової. Серед вимушених мігрантів виділяють: 1) осіб, що шукають притулку; 2) осіб, що мають тимчасовий статус біженця; 3) біженців (рис. 2) [5].

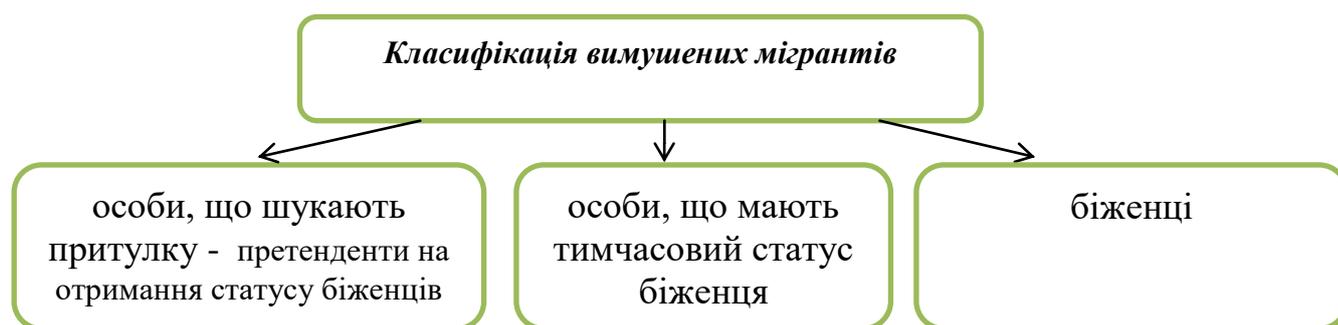

Рис. 2. Класифікація вимушених мігрантів [5]

Западюк С.О. зазначає, що терміном вимушені (примусові, недобровільні) міграції характеризуються міграційні потоки, в яких є елемент примусу, в тому числі загроза життю та існуванню, як наслідок природних або техногенних причин, соціальної політики держави, збройних конфліктів [4].

Вимушена міграція зумовлена переважно неекономічними причинами, до яких можна віднести: порушення прав людини, політичні переслідування,

релігійні, екологічні та причини особистого характеру. Причинами вимушених міграцій можуть бути екологічні причини та зміни клімату. Так, за деякими даними, в період між 2008 р. і 2015 р. унаслідок посух, повеней, наступу пустелі, руйнівних ураганів тощо місця попереднього проживання змушені були залишити 203,4 млн. осіб, або 25,4 млн. у середньому щорічно. Найчастіше екологічна ситуація спричиняє міграцію в комплексі з іншими причинами. Вагомою причиною вимушеної міграції є політичні конфлікти (війни, збройні конфлікти, іноземна агресія, окупація) [6].

Внутрішня вимушена міграція в економічному плані призводить до ліквідації дефіциту робочої сили приймаючих регіонів, підвищенню конкурентоспроможності, до зростання економічних показників і гальмування інфляції з одного боку, а з іншого боку – посилюється конкуренція, знижується якість праці, що обумовлено невідповідності професійного рівня внутрішньо переміщених осіб приймаючого регіону та подальшою їх перекваліфікацією, у політичному плані – до трансформації державнополітичної реальності під впливом переміщень населення або окремих громадян за межі адміністративно-територіальних кордонів на тривалий термін [2].

Отже, внутрішня вимушена міграція конкретизує певне соціальне явище наступним чином: внутрішня міграція визначається як будь-яка форма переміщення особи всередині держави, що її викликано визначеними причинами та спрямовано на досягнення конкретних цілей.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищесказане, пропонуємо власне визначення внутрішньої вимушеної міграції – це вимушена переміщення у межах державного кордону особи або групи осіб з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного та антропогенного характеру. Наголошуємо на необхідності подальшого поглиблення теоретичного апарату вимушеної міграції, оскільки подібні дослідження є досить актуальним для України та виступають основою для уніфікації нормативно-правового забезпечення внутрішньої вимушеної міграції.

Список використаних джерел: 1. Внутрішньо переміщені особи [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> 2. Гьокхан Д. Сучасні тенденції розвитку світових міграційних процесів. Українська полоністика. Випуск 12. Філософські науки, 2015, С. 19-35. 3. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15. 04. 2014 р. № 1207-VII (редакція от 29. 04. 2018 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> 4. Западнюк С.О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / С.О. Западнюк; наук. ред. Л.Г. Руденко. – К., 2011. – 240 с. 5. Офіційний сайт Міжнародної організації з міграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: iom.org.ua 6. Global report on internal displacement 2016 [Електронний ресурс] / The Internal Displacement Monitoring Centre. – Режим доступу: <http://www.internaldisplacement.org/globalreport2016/>.

СЕКЦІЯ 1

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

UDC 911.3

D. Sidamonidze¹, N. Deisadze²

¹Davit.sidamonidze@yahoo.com;² ndeisadze18@gmail.com

*Scientific supervisor: D.Sc. in Human Geography, associate prof., Tamar Dolbaia
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia*

IMPORTANCE OF DEVELOPMENT OF LAND TRANSPORT IN GEORGIA'S ECONOMY AND LEGISLATION SUPPORT

Transport plays an important role in socio-economic development of Georgia and we can attach it to strategic sectors group. The difficult situation created in the transport sector for the objective and subjective reasons arising in the period after the collapse of the Soviet Union and the transition to market economy. To overcome this situation, it will have an important role in developing Georgia as an independent state, developing foreign trade-economic relations and integrating the economy of Georgia with the world economy.

The analysis of national accounts of Georgia shows that the role of transport and communications in the country's economy is modest compared to other sectors. According to the data of the National Statistics Office of Georgia in 2016, Georgia's Gross Domestic Product (GDP) at current prices was 34028.5 million, GEL. (See table 1. Gross domestic product of Georgia at current prices, million, GEL) [1].

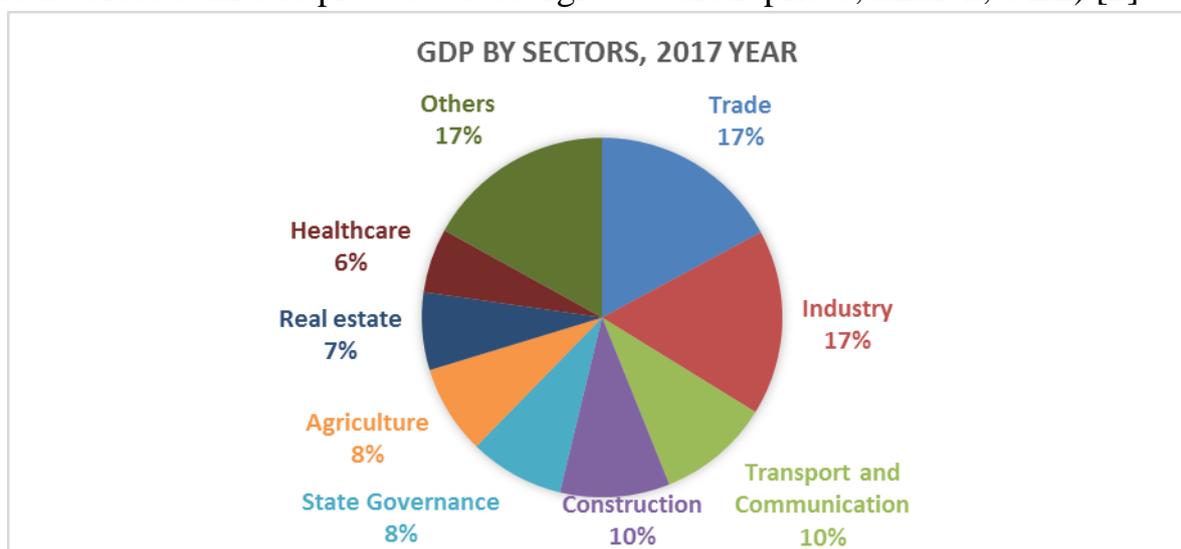

Fig. 1. GDP of Georgia by sectors, 2017 year

Transport and communications in the sectoral structure of GDP, after industry and trade, are in third place with a share of 10% (See fig. 1. GDP by sectors, 2017 y.).

Table 1

Gross domestic product of Georgia at current prices, million, GEL

Gross domestic product of Georgia at current prices, (million, GEL)	2016	2018 (3)
GDP at current prices (million GEL)	34028.5	10586.8
GDP per capita (GEL)	9129.0	2838.8
Source: National statistics office of Georgia		

In addition, according to the structure of employment, 10% of the economically active population is employed in the transport and communications sector (See diagram 2. Employment by sectors, 2017 y).

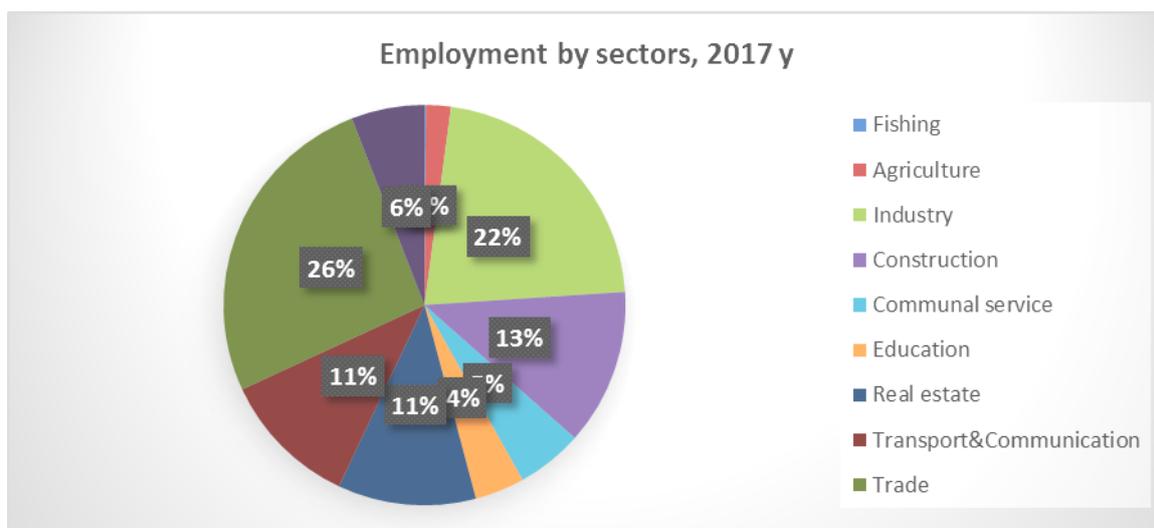

Fig. 2. Employment by sectors, 2017 y.

Analysis of dynamics of the cargo turnover and passenger turnover indicators of the Georgian transport system gives an opportunity to support development of the sector. It is noteworthy that since 2009 the cargo turnover has been characterized by a downward trend, while the passenger turnover, on the contrary, increases the trend (See table 2).

Table 2

Main indicators of Georgian transport

Year	Cargo shipment, thousand tons	Cargo turnover, mill t / km	Passengers, million man	Passenger, million passengers / km
2001	33241.3	5077.3	364.5	6189.8
2010	48411.4	6848.1	400.2	7418.6
2017	35186.9	3796.1	493.6	9173.0
Source: National statistics office of Georgia				

Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part was signed in 2014. Due to the agreement Georgia has to implement several changes in legislation and some parts are about transport as well [2];

Currently the Law of Georgia on Transport Management and Regulation determines the legal and organizational grounds for management and regulation of transport sphere on the territory of Georgia.

The action of the law applies:

- All subjects in the field of transport;
- All vehicles on the territory of Georgia;
- On the Georgian means of transport in another state;
- Unless otherwise specified by the legislation of that State;
- This law does not apply to rail transport, pipelines and their associated infrastructure.

Functions of Department of Transport and Logistics Development Policy of the Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia:

As for land transport, on April 15, 2011 was created a legal entity of public law – "Land Transport Agency" within the Ministry of Economy and Sustainable Development of Georgia [3].

The aim of the agency is to promote the legislation of Georgia, harmonization with the EU countries legislation, cooperation with international and public organizations and state structures, as well as to facilitate the development of the sector in its international transport organizations and euro structures.

In conclusion we may say that economic growth and sustainable development of Georgia largely depends on the effective use of its potential as transit territory [4]. The use of transit function for Georgia was set after the collapse of the Soviet Union, since the 1990s.

The development of Georgian transport in the future should be carried out by reducing state labor costs for the transport and economic process. This can be achieved with the right location between different modes of transport and a sharp improvement in their use. The improvement of technical and economic indicators of the work of transport is one of the most important tasks for the further development of the economy of Georgia.

References: 1. National Statistics Office of Georgia, Gross Domestic Product (GDP) http://geostat.ge/?action=page&p_id=118&lang=geo&fbclid=IwAR2wOwuiske_QEgDAyzTIGgFSQgYxzoZbfnEz96b-kVPSA06NC2v1MKwZKs 2. Ministry of Foreign Affairs of Georgia, "Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Georgia, of the other part" <http://mfa.gov.ge/%/Association-Agreement.aspx?lang=en-US> 3. MINISTRY OF ECONOMY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF GEORGIA, "Transport and Logistics Development Policy Department" http://www.economy.ge/?page=departments&dep=8&fbclid=IwAR0qPqABC5nHY2Uvxtk_eOi_5FHWhic9TZsLSgfZmOhYyK4Gb_L4mo5xIa0 4. Roman Kverenchkhiladze; Georgian Transport (Economic-Geographical Survey), Tbilisi; 1986.

ВПЛИВ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ НА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПТАХІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

Виникнення міст та їх подальший розвиток зумовлює збільшення частки міського населення в загальній чисельності населення держави. Це сприяє прискореному розвитку виробництва сільськогосподарських продуктів та їх промислової переробки. Насамперед це стосується тих товарів, які є малотранспортабельними. В залежності від чисельності населення міських поселень та характеру системи розселення простежуються також особливості впливу цих чинників на територіальну організацію об'єктів птахівництва.

На території України птахівництво розвивається перш за все завдяки процесам спеціалізації та концентрації. Якщо характеризувати розташування підприємств, які займаються вирощуванням та утриманням птиці, то можна простежити тенденцію їх наближення до споживача, тобто будівництво птахофабрик зосереджене навколо великих міст зі значною концентрацією населення [3].

Таблиця 1

Найприбутковіші підприємства України, що займалися виробництвом продукції птахівництва у 2016 році (на основі чистого доходу у 2015 році)
(побудовано автором за даними [2])

Назва підприємства	Назва торгової марки	Чистий дохід (млрд. грн.)	Місце розташування підприємства	Відстань до найбільших в регіоні населених пунктів (км)
Вінницька птахофабрика (Агрохолдинг «МХП»)	«Наша ряба»	7,45	м. Ладизин, Вінницька обл.	110 (м. Вінниця)
Миронівська птахофабрика (Агрохолдинг «МХП»)	«Наша ряба»	6,8	с. Степанці, Канівський р-н, Черкаська обл.	72 (м. Черкаси), 120 (м. Київ)
Птахогосподарство «Червоний Прапор» (Агрохолдинг «Авангард»)	«Квочка»	4,6	сел. Старе, Перевальський р-н, Луганська обл.	67 (м. Луганськ), 81 (м. Сєверо-донецьк)
Гаврилівський птахівничий комплекс (Агрохолдинг «Агромакс»)	«Гаврилівські курчата»	2,7	с. Гаврилівка, Вишгородський р-н, Київська обл.	59 (м. Київ)
Старинська птахофабрика (Агрохолдинг «МХП»)	-	2,1	с. Мирне, Бориспільський р-н, Київська обл.	64 (м. Київ)

Якщо проаналізувати розміщення в Україні найприбутковіших підприємств з виробництва продукції птахівництва (табл. 1), то варто зазначити, що в основному центри їх виробничих потужностей знаходяться в радіусі стокілометрової доступності до найбільших населених пунктів регіонів, в яких вони знаходяться, та інших населених пунктів зі значною чисельністю населення.

Так, наприклад, найбільше і найприбутковіше птахогосподарство Східної України «Червоний Прапор», розташоване в безпосередній близькості до адміністративного центру Луганської області – м. Северодонецька, а також інших великих за чисельністю населення міст Луганської і Донецької областей.

Таким чином, населення виступає одним із головних суспільно-географічних чинників, оскільки саме від нього залежать основні показники успішного функціонування галузі птахівництва – попит на продукцію та забезпеченість трудовими ресурсами.

За оцінкою Державної служби статистики України, станом на 01 січня 2018 року чисельність наявного населення, що проживало на території України, становила 42 386,4 тис. осіб, серед якого міське населення становило 29 370,9 тис. осіб, а сільське – 13 015,4 тис. осіб. У порівнянні з 2016 роком наявне населення в Україні зменшилась на 198,1 тис осіб, що відбувалось в основному за рахунок природного скорочення, яке станом на 01 січня 2018 року становило 186,1 тис. осіб. Аналізуючи картосхему територіальної диференціації населення України (рис. 1), можна зробити висновок, що Україна є досить високоурбанізованою країною.

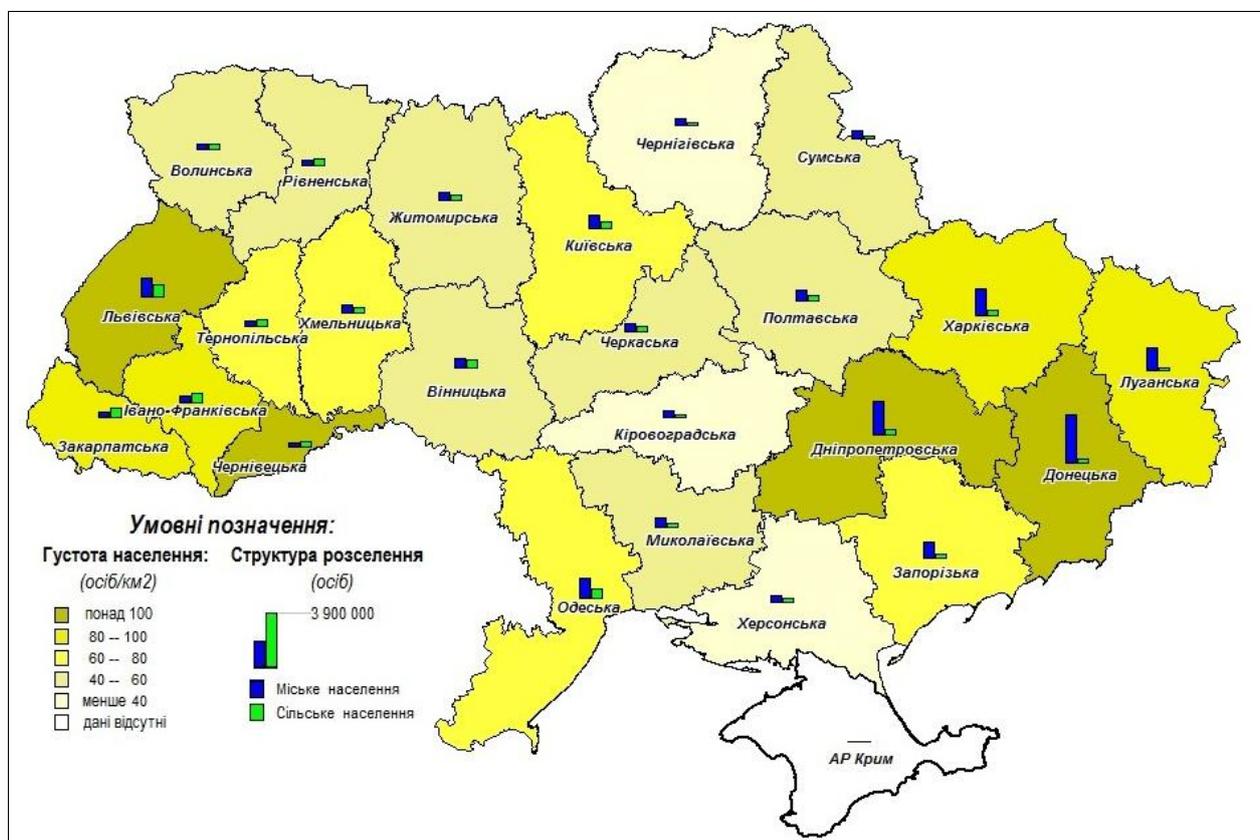

Рис. 1. Розселення населення України у 2017 році (побудовано автором за даними [1])

Це підтверджує територіальний розподіл населення, який також показує, що галузь птахівництва найдоцільніше розвивати в Донецькій області, адже саме для цього регіону характерна найвища густота населення та значно переважає міське населення. Проте через територіальний конфлікт та політичну нестабільність у даному регіоні, підприємства, що займаються виробництвом продукції птахівництва, майже не розвиваються.

Також досить рентабельними є птахогосподарства, які розвиваються у Львівській, Харківській, Дніпропетровській, Одеській областях.

Варто також зазначити, що для України характерна проблема раціонального використання трудових ресурсів, їх рівномірного розподілу між регіонами і галузями господарства та проблема бідності, спричинена безробіттям.

Найбільш гостро ці проблеми проявляються у західних, північно-західних та північних областях України. Тут переважає сільське населення (Тернопільська, Чернівецька, Івано-Франківська, Закарпатська області) та характерна низька густота населення (Чернігівська, Сумська, Житомирська області), тому в даних регіонах, окрім сільськогосподарських підприємств, доцільно розвивати господарства населення, які забезпечать розв'язання проблеми бідності в сільській місцевості, спричинену безробіттям, та, можливо, зменшать внутрішню міграцію населення з сільських до міських населених пунктів.

Враховуючи зазначене вище, можна стверджувати, що розселення населення, у порівнянні з іншими факторами, що безпосередньо впливають на розвиток птахівництва як однієї з найбільш продуктивних та високоефективних галузей тваринництва, протягом останніх років є основним чинником розміщення та динамічного розвитку галузі в Україні.

Список використаних джерел: 1. Державна служба статистики України, офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> 2. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> 3. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Підручник. — К.: Вікар, 2006. — 396 с.

УКРАЇНА НА СВІТОВОМУ РИНКУ СОНЯШНИКОВОЇ ОЛІЇ: ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Становлення України як держави супроводжується її позиціонуванням на глобальних ринках. Традиційно, ще до 1991 р., однією з головних товарних груп експорту були продовольчі товари і сільськогосподарська продукція. Світовий ринок продовольства і сільськогосподарської продукції стабільно займає близько 10% зовнішньої торгівлі товарами, проте його абсолютні розміри зростають. Попит на продукти харчування у світі, зважаючи на зростання кількості населення, також зростає.

Попередньо проведений огляд встановив, що у динаміці обсягів і вартості, товарній і географічній структурі експорту у межах зазначеної групи товарів України відбулися суттєві зміни, особливо щодо рослинної олії. Вибір саме соняшnikової олії визначається виробництвом на основі власної сировини, а також значимістю як експортного товару держави (до 9% вартості). Окреслене нами завдання – показати динаміку місця держави на ринку соняшnikової олії, який зазнав значних структурних змін, пріоритети і потенційні вузькі місця подальшого розвитку.

Інформаційна база дослідження – статистичні матеріали Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (масив даних для України за 1992–2016 рр.) [1] та Державної служби статистики України (використано дані за 2017–2018 рр.) [2]. Аналіз зазначених статистичних даних виявив наступні особливості місця України на світовому ринку соняшnikової олії:

- поступове нарощування вартості (й обсягів) експорту соняшnikової олії протягом 1992–2018 рр. (рис. 1); за останні два роки вартість експорту соняшnikової олії зросла на 1,0 млрд дол. [1]. Для підтвердження загальної тенденції зростання наведемо значення середньорічний обсяг експорту Україною соняшnikової олії за п'ятирічними інтервалами: до 1995 р. (з 1992 р., початку статистичних спостережень ФАО деталізованої зовнішньої торгівлі для нашої держави) становив 136 тис. т, у 1995–1999 рр. – 210,7 тис. т, 2000–2004 рр. – 683,4 тис. т, 2005–2009 рр. – 1,6 млн т, 2010–2014 рр. – 3,2 млн т, 2015–2018 рр. – 4,8 млн т;

- зміцнення позиції на світовому ринку, що виражається у зростанні частки держави у світовому експорті (4–8% до 1999 р., понад 30% з 2000 р., рис. 1), підвищенні рангу серед інших держав за експортом соняшnikової олії (шосте місце у світі до 1995 р., четверте місце протягом 1995–1999 рр., друге протягом 2000–2004 рр., і беззмінне перше місце після 2005 р.);

- порівняно нижча ціна української соняшnikової олії протягом усього досліджуваного періоду, наприклад у 2016 р. частка у світовому обсязі

експорту (за натуральними показниками) – 38,7%, у вартості – 34,6%;

- посилення концентрації експорту соняшникової олії: частка п'яти найбільших торговельних партнерів зростає з 35,5% у 2002 р. до 68,6% у 2018 р.; частка країни-найбільшого імпортера зростає протягом 2009–2018 рр. з 21,7% до 43,1%; особливо чітко зазначені особливості виявляються протягом останніх п'яти років, рис. 2); зменшення кількості великих торговельних партнерів (з часткою понад 5%) при зростанні загального їхнього числа;

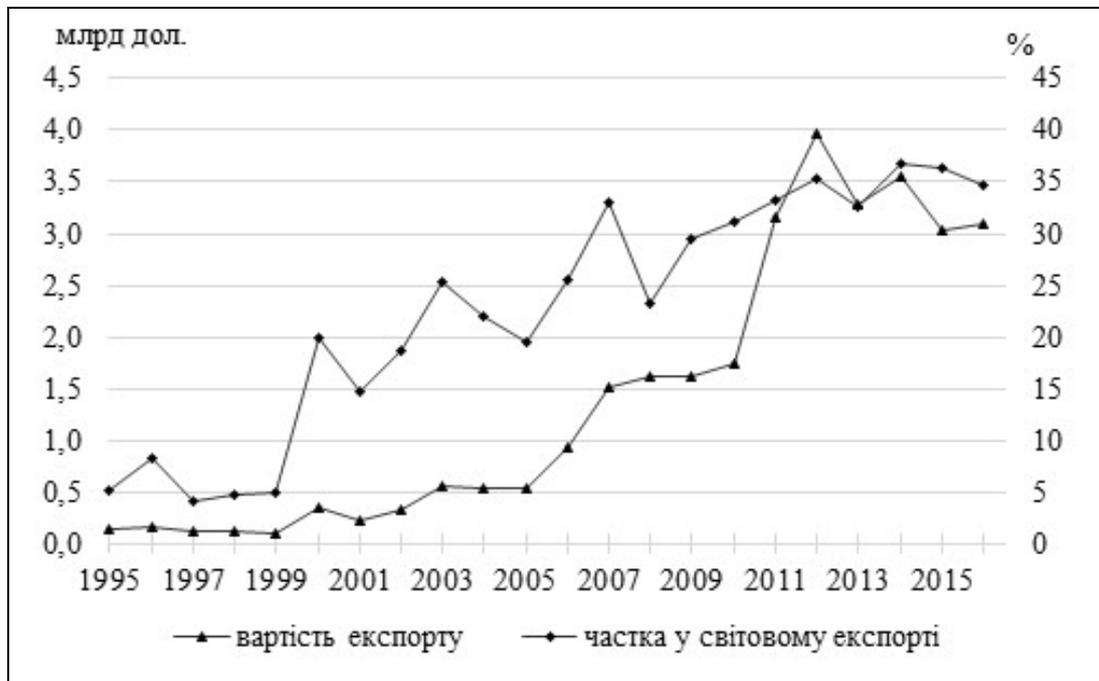

Рис. 1. Динаміка експорту соняшникової олії України, 1995–2016 рр. (побудовано за даними [2])

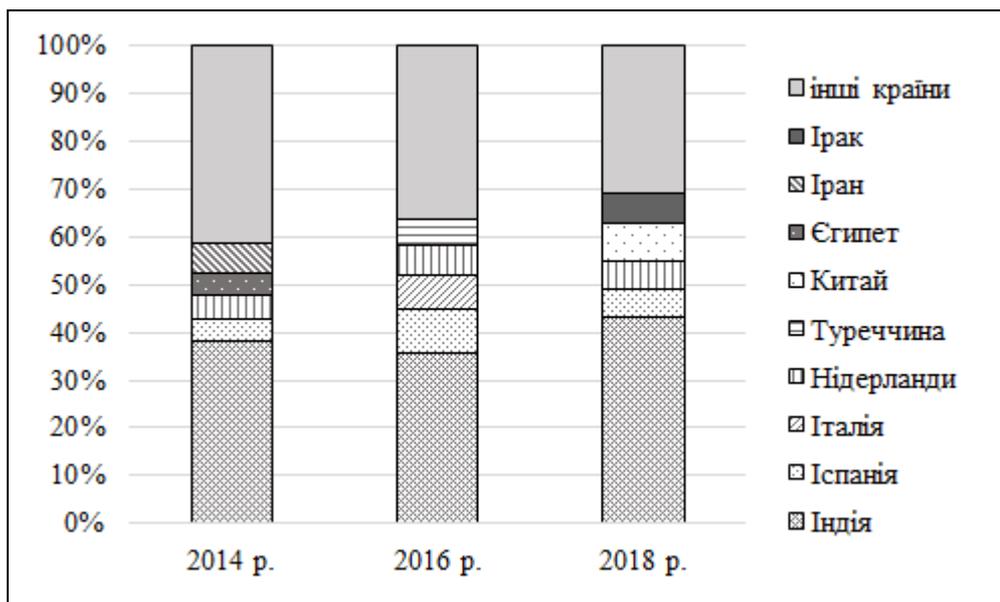

Рис. 2. Зміни географічної структури експорту соняшникової олії України, 2014–2018 рр. (розраховано і побудовано за даними [2])

- зміна географічної структури експортних потоків соняшникової олії у регіональному вимірі у XXI ст. зменшилася частка країн Європи (особливо у 2008–2009 рр.), пост-радянських країн (особливо у 2014–2015 рр.), зросла частка країн Південної Азії; за переважанням регіонів-імпортерів української соняшникової олії виділяються такі періоди: до 2005 р. за вартістю лідирувала Європа, пост-радянські країни займали друге місце; 2006–2009 рр. – Європа і Північна Африка та Південно-Західна Азія; 2010–2018 рр. – Південна Азія, приблизно рівні частки Європи і Північної Африки та Південно-Західної Азії;

- зміна географічної структури експорту соняшникової олії за країнами: у 2002–2004 рр. найбільше олії в Україні купувала Швейцарія (18,5–32,3% за вартістю); 2005–2008 рр. – щорічна зміна головного торговельного партнера, висока диверсифікація експорту української соняшникової олії; 2009–2018 рр. – головним імпортером є Індія; значним імпортером став Китай; Україна практично не представлена на ринках соняшникової олії країн Америки, Океанії; зростає і географічно диверсифікується постачання у країни Африки на південь від Сахари (Судан, Південна Африка).

Тенденції позиціонування України на світовому ринку соняшникової олії – зростання обсягів та вартості експорту, переорієнтація на зростаючі ринки країн, що розвиваються із збереженням ринків розвинених країн Європи.

Відзначимо наступні виявлені тенденції кон'юнктури світового ринку рослинної олії: 1) ціна на товар, як і на продовольство загалом, протягом 2008–2017 рр. знижується [4, с. 39]; 2) зростання тарифів на торгівлю рослинною олією (зокрема, у країнах Південної Азії – найбільшому експортному партнеру України – у 2018 р.), попри переважно зменшення тарифів щодо інших груп товарів [3, с. 10]. Таким чином, задля посилення національної економічної безпеки, доцільна диверсифікація як товарної структури експорту продовольчої та сільськогосподарської продукції, так і географічної структури експорту соняшникової олії.

Список використаних джерел: 1. Зовнішня торгівля товарами // Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua. 2. Trade // Food and Agriculture Organization of the United Nations [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.fao.org/faostat/en/#data>. 3. Key Statistics and Trends in Trade Policy 2018 : Trade Tensions, Implications for Developing Countries / United Nations. – Geneva, 2019. – 35 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditctab2019d1_en.pdf. 4. Trade and Development Report 2018 : Power, Platforms and the Free Trade Delusion / United Nations. – New York, Geneva, 2018. – 162 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2018_en.pdf

ЕТАПИ РОЗВИТКУ СЕВЕРОДОНЕЦЬКО-ЛИСИЧАНСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ

Кожний природно- або суспільно-географічний об'єкт чи явище в процесі свого розвитку проходить декілька історичних етапів. Це стосується і міських агломерацій. В цілому під етапом розвитку розуміють окремих момент, період, стадію в розвитку чого-небудь, у якій-небудь діяльності [19].

Під міською агломерацією розуміють компактне територіальне угруповання міських і сільських поселень, об'єднаних в складну локальну систему різноманітними інтенсивними зв'язками – трудовими, виробничими, комунально-господарчими, культурно-побутовими, рекреаційними, природоохоронними, а також спільним використанням різноманітних ресурсів даного ареалу [16].

Нині в Україні виділяють 19 великих міських агломерацій, в яких проживає близько 36 % населення [1; 9]. В світлі останніх подій на сході України особливого значення для країни та передусім для Луганської області набула Северодонецько-Лисичанська агломерація, яка стала найголовнішим адміністративним, соціально-економічним, політичним центром регіону.

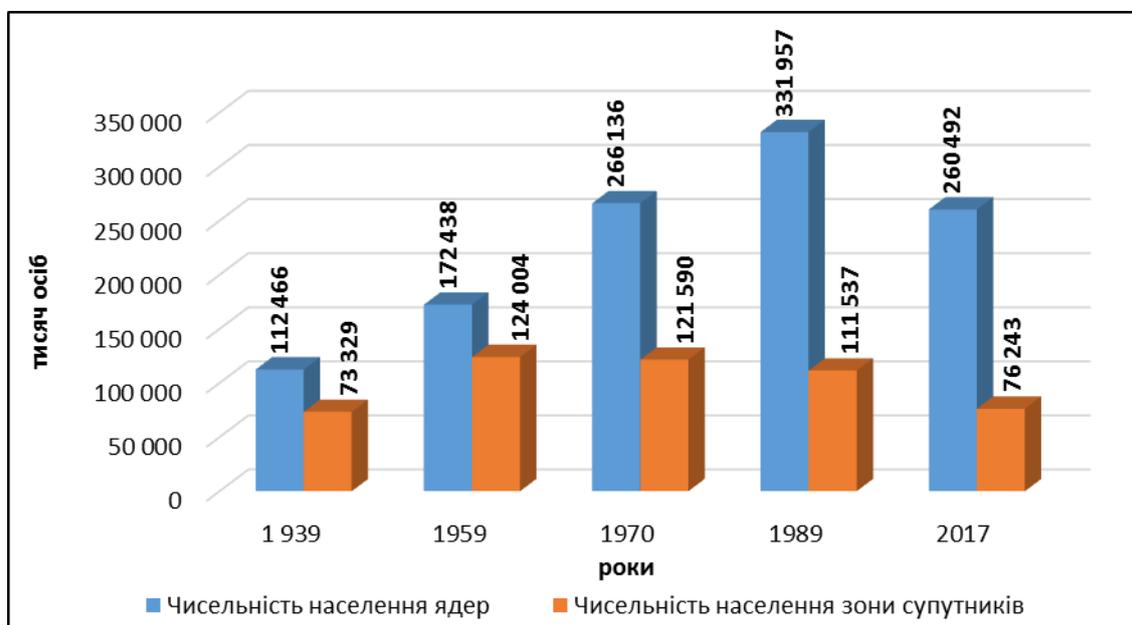

Рис. 1. Динаміка чисельності міського населення ядер та зони супутників Северодонецько-Лисичанської агломерації протягом 1939-2017 рр. (розраховано та побудовано автором за [2; 3; 4; 5; 20])

Сєверодонецько-Лисичанська агломерація розташована на сході України, в західній частині Луганської області, вздовж середньої течії річки Сіверський Донець [9; 10]. До її складу входять 47 населених пунктів, у т.ч. 8 міст, 10 селищ міського типу та 29 сільських поселень [10; 11]. За даними Всеукраїнського перепису населення, в межах Сєверодонецько-Лисичанської агломерації станом на 2001 р. проживало 411736 осіб, з них 392905 осіб – у міських населених пунктах (95,4 % всього населення)[17]. В 2017 р. підрахувати чисельність населення з урахуванням сільських населених пунктів немає можливості, оскільки офіційна статистика не дає такої інформації. Проте, зважаючи на дуже незначну питому вагу сільських жителів у населенні агломерації (4,6 % у 2001 р.), можна розглянути чисельність і динаміку населення агломерації на прикладі міських поселень. Так, у 2017 р. міське населення ядер агломерації складало 260,5 тис. осіб, приміської зони – 76,2 тис. осіб (розраховано автором за [20]). За період 1989-2017 рр. воно зменшилось на 106,8 тис. осіб або на 24,1 % (рис. 1).

В історії розвитку Сєверодонецько-Лисичанської агломерації можна виділити декілька етапів.

Таблиця 1

Етапи розвитку Сєверодонецько-Лисичанської агломерації
(складено автором за [2; 3; 4; 5; 7; 8; 12; 13; 14; 15; 18; 20])

Етап	Роки	Характеристика етапу
Формування мережі поселень	Кінець XVII – перша половина XX ст.	XVII-XVIII ст. – зародження і початок розвитку сіл (Нова Астрахань, Варварівка, Смолянинове тощо) та шахтарських селищ (Лисичанськ, Золоте, Гірське, Привілля тощо), згодом в кінці XIX – на початку XX ст. – селищ і міст, що переважно спеціалізувались на хімічній промисловості (Рубіжне, Лісхімбуд – майбутній Сєверодонецьк). За даними Всесоюзного перепису населення 1939 р. чисельність міського населення на території майбутньої агломерації складала 185795 осіб.
Зростання демографічного і промислового потенціалу території агломерації	Кінець 40-х – 50-ті роки XX ст.	Відбувалася промислова розбудова території. Почали свою діяльність Сєверодонецький Азот (зараз ПрАТ «Сєверодонецьке об'єднання «Азот»), Сєверодонецька ТЕЦ, «Імпульс» (зараз ПрАТ «Сєверодонецьке НВО «Імпульс»), значно збільшилися виробничі потужності хімкомбінатів «Краситель» та «Зоря» на території Рубіжного (зараз ТОВ «Рубіжанський краситель» і ТОВ НВП «Зоря»), були збудовані нові шахти на території сучасної Лисичанської міськради та інших шахтарських поселень. Відбувалось суттєве зростання чисельності населення, особливо в промислових населених пунктах. Так, за даними Всесоюзного перепису населення 1959 р. чисельність міського населення майбутньої агломерації складала 296442 особи. Це свідчить про те, що на території агломерації відбувалися інтенсивні урбанізаційні процеси, прискорені індустріалізацією. Зростали майбутні ядра агломерації. На той час існувало 5 міст з чисельністю населення 25-40 тис. осіб – Верхнє, Лисичанськ, Рубіжне, Сєверодонецьк, Пролетарськ.

Зародження агломерації	60-ті роки XX ст.	За даними Всесоюзного перепису населення 1970 р. чисельність міського населення агломерації складала 387726 осіб. Остаточо сформувались ядра агломерації. У 1965 р. відбулось об'єднання міст Пролетарськ, Лисичанськ і Верхнє в єдине місто Лисичанськ з чисельністю населення 117752 осіб (1970 р.). В Сєверодонецьку проживало 90036 осіб (1970 р.), а Рубіжному – 58348 осіб (1970 р.). Інтенсивно зростали потужності промислових підприємств у ядрах агломерації. Відбувались субурбанізаційні процеси, що свідчить про утворення міської агломерації. У 50-х – на початку 60-х років XX ст. радянськими вченими агломерація була названа Лисичансько-Рубіжанською, оскільки в той час Лисичанськ і Рубіжне були найбільшими містами агломерації, мали значний економічний, зокрема, промисловий потенціал. Однак уже в 60-х роках XX ст. Сєверодонецьк випередив Рубіжне за кількістю жителів та обсягом виробленої промислової продукції. І все ж таки до 90-х років XX ст. найбільш уживаною залишалась назва «Лисичансько-Рубіжанська агломерація».
Прогресивний розвиток агломерації	70-80-ті роки XX ст.	За даними Всесоюзного перепису населення 1989 р. чисельність міського населення агломерації складала 443494 осіб. Темпи росту чисельності населення міст-ядер протягом 1970-1989 рр. становили 124,73 %, а зони супутників – 91,73 %, тобто відбувалась концентрація населення в центрах агломерації. Для цих років характерна міграція населення з населених пунктів зони супутників до міст-ядер. Відбувався стабільний розвиток економіки. Сформувались інтенсивні зв'язки між містами-ядрами, а також між ядрами та приміською зоною.
Регресивний розвиток агломерації	90-ті роки XX ст. – початок XXI ст.	Відбуваються інтенсивні депопуляційні процеси та потужний економічний спад. Для агломерації настає етап демографічної та економічної кризи. Впродовж 1989-2017 рр. темпи росту чисельності міського населення агломерації склали 75,93 %. Таким чином, агломерація за 30 років втратила ¼ чисельності свого населення. В цілому серед 18-ти міських населених пунктів агломерації депресивними за демографічними показниками є всі поселення, за виключенням селищ міського типу, що входять до складу Сєверодонецької міськради (Борівське, Воронове, Метьолкіне, Сиротине), чисельність населення яких за роки незалежності України трохи збільшилась. Це свідчить про субурбанізаційні процеси в приміській зоні Сєверодонецька, пов'язані з активним міграційним відтоком населення з міста до зони супутників, особливо впродовж 2001-2014 рр. В результаті криз 1990-х років, 2008-2009 рр., підвищення цін на сировину (нафту і газ) на початку 2010-х років та військових дій у 2014 р. агломерація втратила значний виробничий потенціал. Були ліквідовані ТОВ «НВП «Лисичанський завод гумовотехнічних виробів», ВАТ «Лисичанська сода», 6 шахт у Лисичанську, ТОВ «Рубіжанський Краситель». Не на повну потужність, із зупинками різної тривалості працюють Лисичанський НПЗ «ЛНІК», ПрАТ «Лисичанський склозавод «Пролетарій», ПрАТ «Сєверодонецьке об'єднання «Азот», ДП «Сєверодонецька ТЕЦ». За сучасних умов промисловий розвиток агломерації ускладнюють її входження до зони проведення операції об'єднаних сил та близьке

		розташування тимчасово окупованих територій Донбасу. Змінилась назва агломерації. Так, у перші роки незалежності України агломерацію стали називати Лисичансько-Северодонецькою, що дійсно відповідало існуючим реаліям, оскільки Лисичанськ у той час був найбільшим за чисельністю населення та економічним потенціалом містом агломерації, випереджаючи Северодонецьк. Однак у результаті глибокої економічної кризи в Лисичанську (2010-2012 рр.), закриття більшості промислових підприємств міста та активних депопуляційних процесів, місто втратило свою першість в агломерації. Зараз саме Северодонецьк є найбільшим містом агломерації за чисельністю населення та головним промисловим центром агломерації. Тому агломерацію доцільно називати Северодонецько-Лисичанською.
Розвиток агломерації в нових геополітичних реаліях	3 2014 р.	З 2014 р. у зв'язку з тим, що частина Луганської області, в т.ч. Луганськ, тимчасово не контролюються українською владою, Северодонецьк почав виконувати функції обласного центру регіону. Це дало певний поштовх для розвитку агломерації. До ядер агломерації переїхали всі державні адміністративні обласні установи та більшість університетів області. На сьогоднішній день Северодонецько-Лисичанська агломерації є головним адміністративним, соціально-економічним, політичним центром Луганської області.

Отже Северодонецько-Лисичанська агломерація є молодого агломерацією. В своєму розвитку вона пройшла 6 етапів. На сучасному етапі Северодонецько-Лисичанська агломерація має низку проблем розвитку пов'язаних з новими геополітичними реаліями.

Список використаних джерел: 1. Біда О.Ю. Проблемні аспекти формування міських агломерацій / О.Ю. Біда // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2015. – Вип. 14. – Част. 1. – С. 115-117. 2. Всесоюзная перепись населения 1939 г. Численность населения союзных республик СССР и их территориальных единиц по полу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_pop_39_3.php. 3. Всесоюзная перепись населения 1959 г. Численность населения союзных республик СССР и их территориальных единиц по полу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr59_reg2.php. 4. Всесоюзная перепись населения 1970 г. Численность населения союзных республик СССР и их территориальных единиц по полу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr70_reg1.php. 5. Всесоюзная перепись населения 1989 г. Численность населения союзных республик СССР и их территориальных единиц по полу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng89_reg1.php. 6. Гусева Н.В. Демографічна деградація Северодонецько-Лисичанської агломерації в пострадянський період / Н.В. Гусева, О.М. Задесенцев // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Геологія–Географія–Екологія: зб. наук. праць / Гол. ред. колегії К.А. Немець. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – С. 84-91. 7. Гусева Н.В. Економічні проблеми розвитку Северодонецько-Лисичанської агломерації / Н.В. Гусева, О.М. Задесенцев // Регіональні проблеми України: Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: зб. наук. праць за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 5-

6 жовтня 2017 р.) / [за ред. І.О. Пилипенка, Д.С. Мальчикової]. – С. 67-70. 8. Гусєва Н.В. Проблеми розвитку Сєверодонецько-Лисичанської агломерації в нових геополітичних реаліях / Н.В. Гусєва, О.М. Задєсенцев // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки : зб. наук. праць. – Херсон, 2017. – № 7. – С. 36-42. 9. Гусєва Н.В. Сєверодонецько-Лисичанська агломерація: межі, склад, структура / Н.В. Гусєва, О.М. Задєсенцев // Регіон-2016: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10-11 листопада 2016 р.). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 270-275. 10. Гусєва Н.В. Суспільно-географічне положення Сєверодонецько-Лисичанської агломерації як складова просторового потенціалу території / Н.В. Гусєва, О.М. Задєсенцев // Наукові записки СумДПУ імені А.С. Макаренка. Серія географічні науки. – 2017. – Вип. 8. – С. 135-145. 11. Гусєва Н.В. Типологічні ознаки Сєверодонецько-Лисичанської агломерації / Н.В. Гусєва, О.М. Задєсенцев // Економічна та соціальна географія : наук. зб. – К., 2017. – Вип. 77. – С. 10-18. 12. Лисичанский нефтеперерабатывающий завод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Лисичанский_нефтеперерабатывающий_завод. 13. Лисичанский содовый завод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Лисичанский_содовый_завод. 14. Лисичанськ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>. 15. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/>. 16. Пивоваров Ю.Л. Основы георурбанистики / Ю.Л. Пивоваров. – М. : ВЛАДОС, 1999. – 232 с. 17. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/city/>. 18. Пролетарій склозавод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Пролетарій_\(склозавод\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Пролетарій_(склозавод)). 19. Словник української мови: в 11 томах. – Т. 2. – 1971. – С. 490. 20. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року [Електронний ресурс] / Відп. за випуск М.Б. Тімоніна. – К. : Державна служба статистики України. – 83 с. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

УДК 911.3

Є.В. Зайцев

zaytsev.mybox@gmail.com

Науковий керівник – канд. геогр. наук, доц. Ю.І. Кандиба

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПЕРВОМАЙСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сільське господарство є головною галуззю матеріального виробництва Первомайського району. У структурі валового виробництва сільського господарства району рослинництво займає 86%, тваринництво – 14%. Господарства району спеціалізуються переважно на вирощуванні зернових та олійних культур. Вузька спеціалізація рослинництва зумовлена намаганням сільгоспвиробників отримувати максимальний прибуток, який дають найбільш рентабельні зернові та олійні культури. За 2015 – 2018 роки район показує стабільні високі врожаї зернових та зернобобових культур, має один із найвищих показників вирощування соняшнику. Відносно інших районів Харківської області займає лідируючі позиції у виробництві зерна та соняшнику на одну особу.

У 2016 році обсяги виробництва соняшнику у Первомайському районі досягли 61,6 тис. т, що становить 5,3% обсягів Харківської області. Якщо за виробництвом цієї культури район у 2000 році посідав 14 місце, то у 2016 році – 5 місце в області. А у розрахунку виробництва соняшнику на душу населення Первомайський район посів 1 місце з показником 38 ц/особу (рис. 2).

З кожним роком зростає реалізація олійних культур сільськогосподарськими підприємствами по районах Харківської області. В даному сегменті економічної діяльності Первомайський район тримає першість в області, випередивши такі сільськогосподарські райони, як Балаклійський та Лозівський. У 2014 році районом було реалізовано 64 тис. т, 2015 році – 37 тис. т, 2016 році – 53 тис. т олійних культур [1, 4].

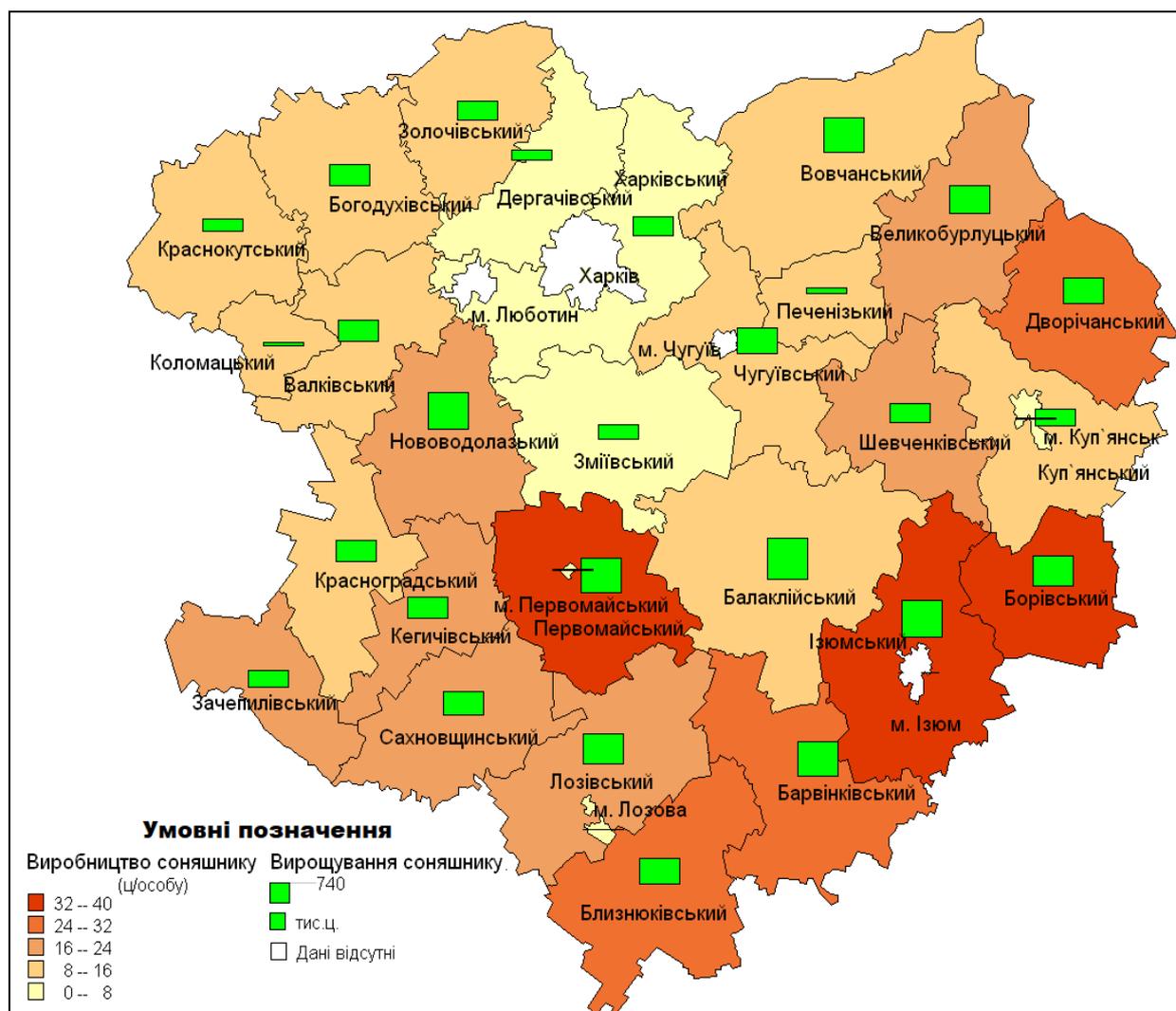

Рис. 2. Виробництво соняшнику по районах Харківської області у 2016 р.

Можна відмітити різке збільшення виробництва соняшнику завдяки виведенню високопродуктивних гібридів, що дозволило досягти зростання урожайності та вмісту олії, відповідно і збільшення рентабельності цієї олійної культури.

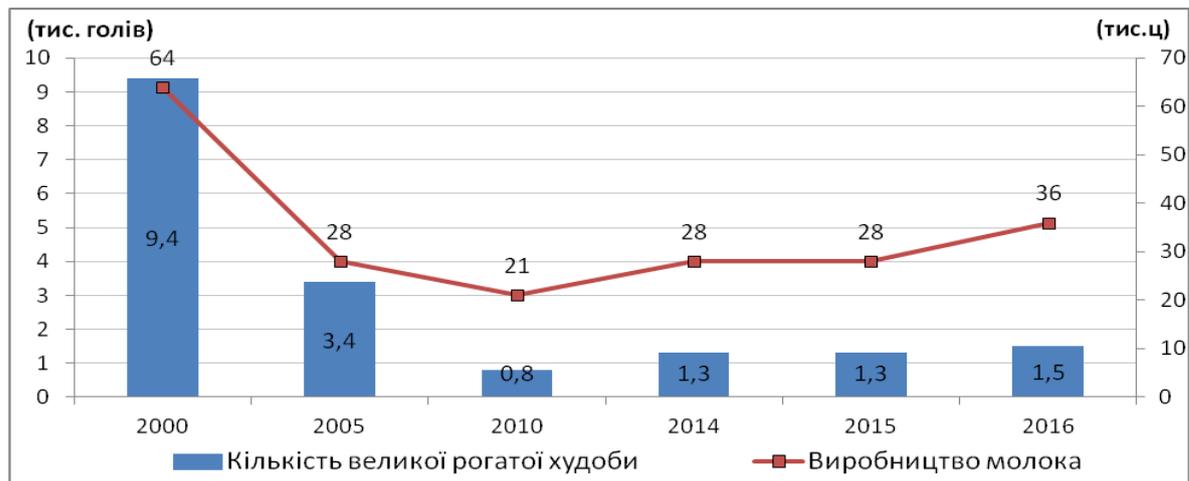

Рис. 3. Поголів'я великої рогатої худоби та виробництво молока у Первомайському районі

У Первомайському районі з 2000 року спостерігається тенденція стрімкого скорочення поголів'я худоби. Відсутність в окремих районах області власної молокопереробної промисловості поглиблює кризові явища в галузі скотарства, адже створює проблеми зі збутом продукції та не стимулює нарощування поголів'я великої рогатої худоби (рис. 3) [2]

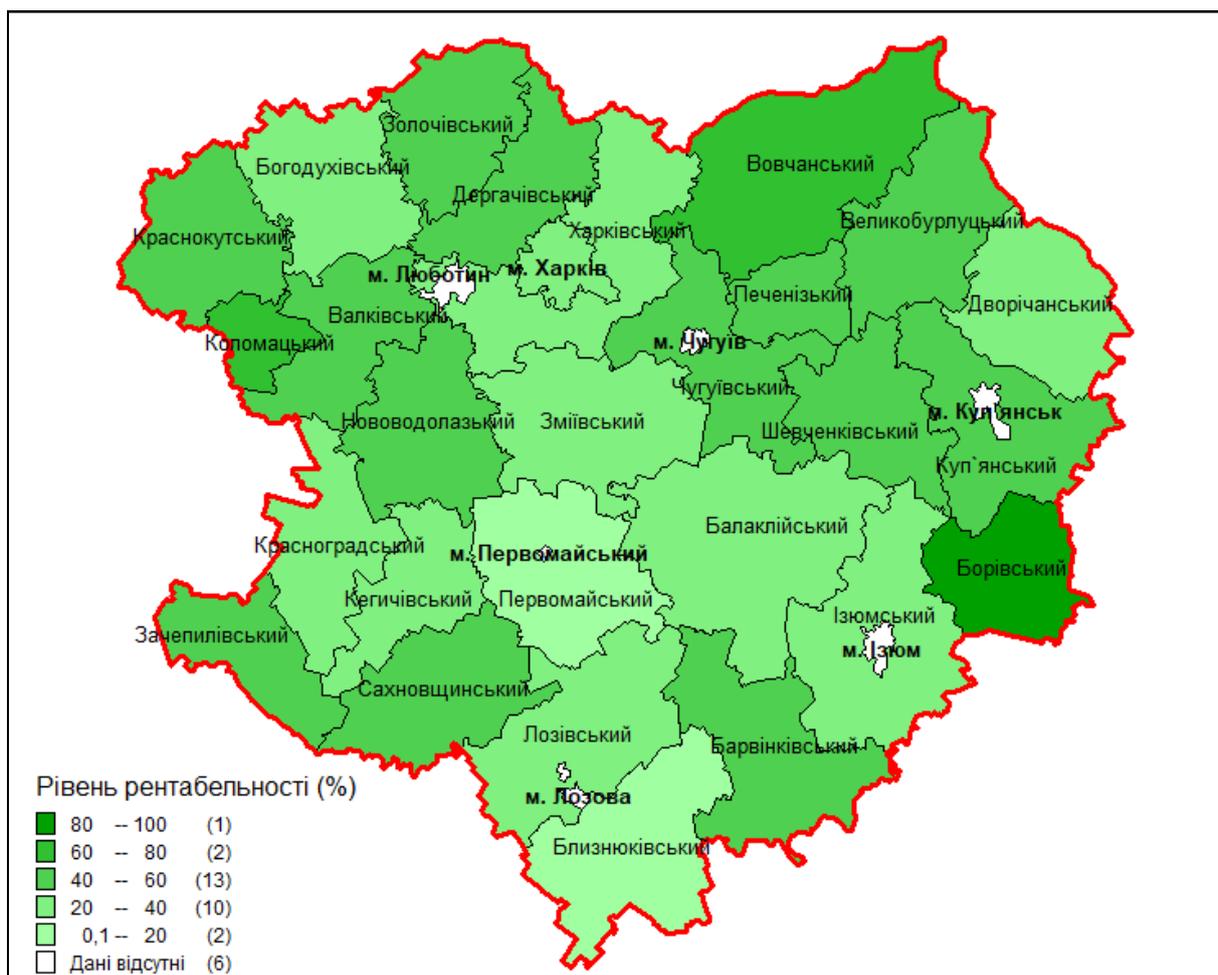

Рис. 4. Рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств по районах Харківської області у 2016 р.

Рівень рентабельності продукції сільського господарства Харківської області стрімко зріс в період з 2005 до 2015 року і склав 43%. Показники рентабельності кожного року зростають, але за рахунок сільськогосподарських підприємств рослинницької спеціалізації. Підприємства тваринництва мають тенденцію рентабельності, що знижується або тримається на низькому рівні (рис. 4).

Рівень рентабельності Первомайського району по рослинництву становить 17,7%, по тваринництву – від’ємна рентабельність – -9,1% [1].

У результаті виконаного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Структура земельного фонду Первомайського району відзначається дуже високим сільськогосподарським освоєнням території. Сучасний стан використання земельних ресурсів не відповідає вимогам раціонального природокористування.
2. За 2015 – 2017 роки район показує стабільні врожаї зернових та зернобобових культур. Можна відмітити різке збільшення виробництва соняшника завдяки виведенню високопродуктивних гібридів, що дозволило досягти зростання урожайності та вмісту олії.
3. В цілому рівень розвитку виробництва та рентабельність тваринництва району у порівнянні з іншими районами області низька, поголів’я знизилося майже до критичного.
4. Рентабельність рослинництва у Первомайському районі додатна і становить 17,7%, тваринництва – від’ємна (-9,1%). У структурі витрат сільськогосподарських підприємств визначальну роль займають матеріальні витрати, тому основні зусилля мають бути спрямовані на підвищення ефективності використання ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Список використаних джерел: 1. Головне управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua> 2. Первомайська районна рада. Первомайський район, Харківська область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pervomayska-rayrada.gov.ua> 3. Харківська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua> 4. Харківська область у 2016 році. Статистичний щорічник // Головне Управління статистики у Харківській області. За ред. О.Г. Мамонтової, відп. за випуск О.А. Глухова. – Харків, 2017.

ТОРГОВЕЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ В ПРОГРАМАХ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Програмування економічного та соціального розвитку має дуже важливе значення, оскільки дає можливості для підтримки економічної рівноваги, впливу на якісне перетворення та стимулювання розвитку економіки в прийнятному для держави варіанті її розвитку. В управлінні розвитком регіону необхідно мати уявлення про сучасний стан розвитку тієї чи іншої сфери регіону, виявити проблеми розвитку та спланувати подальший її розвиток. Саме для цього і створюються програми економічного та соціального розвитку.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» програмними документами економічного і соціального розвитку є:

- загальнодержавні програми економічного, соціального розвитку, інші державні цільові програми – спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, розробляються на довгостроковий період;

програми економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст – розробляється на короткостроковий період щорічно [1].

Одним з документів програмування є стратегія економічного і соціального розвитку регіону. Регіональна стратегія є стратегічним планом розвитку регіону, що визначає цілі, завдання, пріоритети, напрями сталого економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя на довгостроковий (понад п'ять років) період [3].

Торговельне обслуговування населення є важливою сферою економіки будь-якої країни, регіону, і хоча цей сектор знаходиться, переважно, у приватній власності, все-одно необхідно робити державний моніторинг та її регулювання. На прикладі Харківської області розглянемо торговельне обслуговування населення в програмах економічного та соціального розвитку регіону.

У *Стратегії розвитку Харківської області на період до 2020 року* описується загальна характеристика споживчого ринку регіону, тенденції його розвитку, серед яких відзначаються: повільне зростання місцевих роздрібних мереж за рахунок українських торгових операторів; зниження популярності стихійних форм торгівлі; укрупненням проектів за розміром, за охопленням цільової аудиторії, перехід до мультиформатності з великою зоною розваг; децентралізація торгових центрів і поступове освоєння спальних районів,

будівництво та відкриття нових великих торгових комплексів, посилення розвитку нетрадиційних форм торгівлі, особливо в сфері торгівлі промисловими товарами [7].

Протягом 2011-2016 рр. у Харківській області функціонувала *Регіональна програма вдосконалення функціонування роздрібних ринків до 2016 р.* Програмою було передбачено поступове вдосконалення функціонування спеціалізованих ринків та перетворення великих ринків у торговельно-сервісні комплекси, що являє собою сукупність функціонально та організаційно взаємопов'язаних об'єктів торгівлі та надання послуг, у т.ч. ринкових, зосереджених у єдиних будівельно-архітектурних комплексах, які мають сучасно оформлений периметр, упорядковану прилеглу територію, зі спільним органом управління, на яких функціонують суб'єкти господарської або підприємницької діяльності. Програмою було закладено кошти на реконструкцію архітектурних форм на 7 ринках Харківського району, на ринках у Вовчанському, Ізюмському районах. Капіталовкладення на благоустрій територій ринків передбачалися для 10 ринків Харківського району, 2 ринках Ізюмського району, ринках Балаклійського, Богодухівського, Зміївського, Ізюмського, Красноградського, Куп'янського, Лозівського, Первомайського, Чугуївського, Вовчанського районів. Програма сприяла розвитку на ринках інфраструктури послуг: мережі підприємств торгівлі, ресторанного господарства. За результатами програми було заплановано збереження кількості продовольчих ринків на рівні 21% – 22% від загальної кількості роздрібних ринків області; створення торгових місць із продажу продовольчої та сільськогосподарської продукції на змішаних роздрібних ринках на рівні, не менше 25% від загальної кількості торгових місць; забезпечення частини обороту роздрібною торгівлю ринків у загальному обороті роздрібною торгівлю області на рівні 35,5% – 36% (2010 рік – 34,3%) [4]. Подібні програми діяли у районах області, де функціонують ринки.

Кожного року в регіоні затверджуються *Програми економічного та соціального розвитку Харківської області*. Так, в останній програмі на 2019 р. заплановано забезпечення сталого розвитку споживчого ринку за рахунок утримання позитивної динаміки основних показників та розвитку мережі сучасних об'єктів торгівлі, ресторанного господарства; оновлення бази даних підприємств торгівлі, ресторанного господарства; проведення роботи з удосконалення функціонування роздрібних ринків із продажу продовольчих та непродовольчих товарів, ведення реєстру ринків та торговельних майданчиків області; сприяння забезпеченню захисту прав споживачів; організація моніторингу стану виконання перспективних планів розвитку ринків, у тому числі витрат на реконструкцію та благоустрій ринків; сприяння роботі зі створення конкурентного цінового середовища та вільного доступу до продукції місцевих виробників, у тому числі виробників сільгосппродукції; сприяння підвищенню конкурентоспроможності та якості продукції, що виробляється підприємствами області, підготовка та проведення Великого Слобожанського ярмарку [6].

Подібні завдання ставлять перед собою і районні державні адміністрації. Наприклад, у Програмі економічного і соціального розвитку Харківського району на 2019 р. ставляться такі завдання: забезпечення сталого розвитку споживчого ринку за рахунок утримання позитивної динаміки основних показників та розвитку мережі сучасних об'єктів торгівлі, ресторанного господарства, проведення роботи з удосконалення функціонування роздрібних ринків із продажу продовольчих та непродовольчих товарів; сприяння забезпеченню захисту прав споживачів; збереження та розвиток торговельної інфраструктури, закладів ресторанного господарства; забезпечення високого рівня обслуговування населення, сприяння проведенню заходів, які створюють зручність та комфортність споживачам при виборі необхідних товарів і послуг; сприяння розширенню асортименту товарів і послуг, поліпшенню їх якості [5].

Таким чином, торговельне обслуговування населення розглядається у таких програмних документах, як Стратегії розвитку Харківської області на період до 2020 року, Регіональна програма вдосконалення функціонування роздрібних ринків до 2016 р., Програма економічного та соціального розвитку Харківської області, а також Програми економічного та соціального розвитку районів та міст регіону. В програмах характеризуються напрямки роботи місцевої влади з контролю та регулювання розвитку торговельного обслуговування регіону.

Список використаних джерел: 1. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14> 2. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://kharkivoda.gov.ua/> 3. Порядок розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів [Текст] / Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 р. № 932 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF> 4. Програма вдосконалення функціонування роздрібних ринків до 2016 року / Рішення Харківської обласної ради VI сесія VI скликання Від 16 червня 2011 року № 171-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ts.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=4658&base=77 5. Програма економічного та соціального розвитку Харківського району на 2019 рік / Рішення районної ради XXVIII сесія VII скликання від 21 грудня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oblrada.kharkov.ua/ua/programa-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-kharkivskoji-oblasti-na-2017-rik/16693-normativni-dokumenty> 6. Програма економічного та соціального розвитку Харківської області на 2019 рік / Рішення районної ради XXVIII сесія VII скликання від 21 грудня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oblrada.kharkov.ua/ua/programa-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-kharkivskoji-oblasti-na-2017-rik/16693-normativni-dokumenty> 7. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року / Рішення Харківської обласної ради №1151-VI від 05 березня 2015 року; [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/431/43045/files/new-563_SRR2020.pdf

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ МЕРЕЖІ

На розвиток музейної мережі впливає низка факторів, які в найбільш загальному вигляді можна поділити на дві групи: такі, що безпосередньо **визначають створення музейної мережі**, та ті, що **визначають потребу в музейних послугах**, а саме впливають опосередковано, зокрема через життєві потреби людей та систему розподільчих відносин [8].

Залежно від генезису та суспільного змісту фактори впливу на функціонування закладів музейної мережі території можна поділити на економічні, соціально-демографічні, історичні, природні та психологічні [2] (рис. 1).

Перейдемо до детального розгляду факторів впливу на розвиток і формування закладів музейної мережі, що розглянуто нижче.

Економічні фактори – впливають на розвиток закладів музейної мережі, умовою яких є стан економіки держави загалом та окремих її регіонів. Від них залежить:

1) рівень доходів населення, що визначає:

- спроможність споживання населенням платних культурних послуг;
- розмір вільного часу;

ступінь забезпеченості населення особистими інформаційними й технічними засобами;

2) фінансування державними органами влади та органами місцевого самоврядування системи закладів музейної мережі, що впливає на відповідність їх обслуговування сучасним вимогам та світовим стандартам у галузі культури;

3) урахування закладами музейної мережі ринкових механізмів у процесі своєї діяльності;

4) впровадження інновацій;

5) рівень розвитку транспортної інфраструктури, від якої залежить просторово-часова доступність різних закладів музейної мережі для населення регіону;

6) досягнутий рівень обслуговування населення, який значною мірою впливає на розвиток потреб у послугах [7].

Соціально-демографічні фактори. Населення є основним виробником та споживачем культурних та інформаційних послуг, тому демографічні процеси є одними із основних факторів впливу на розвиток культурно-мистецької сфери.

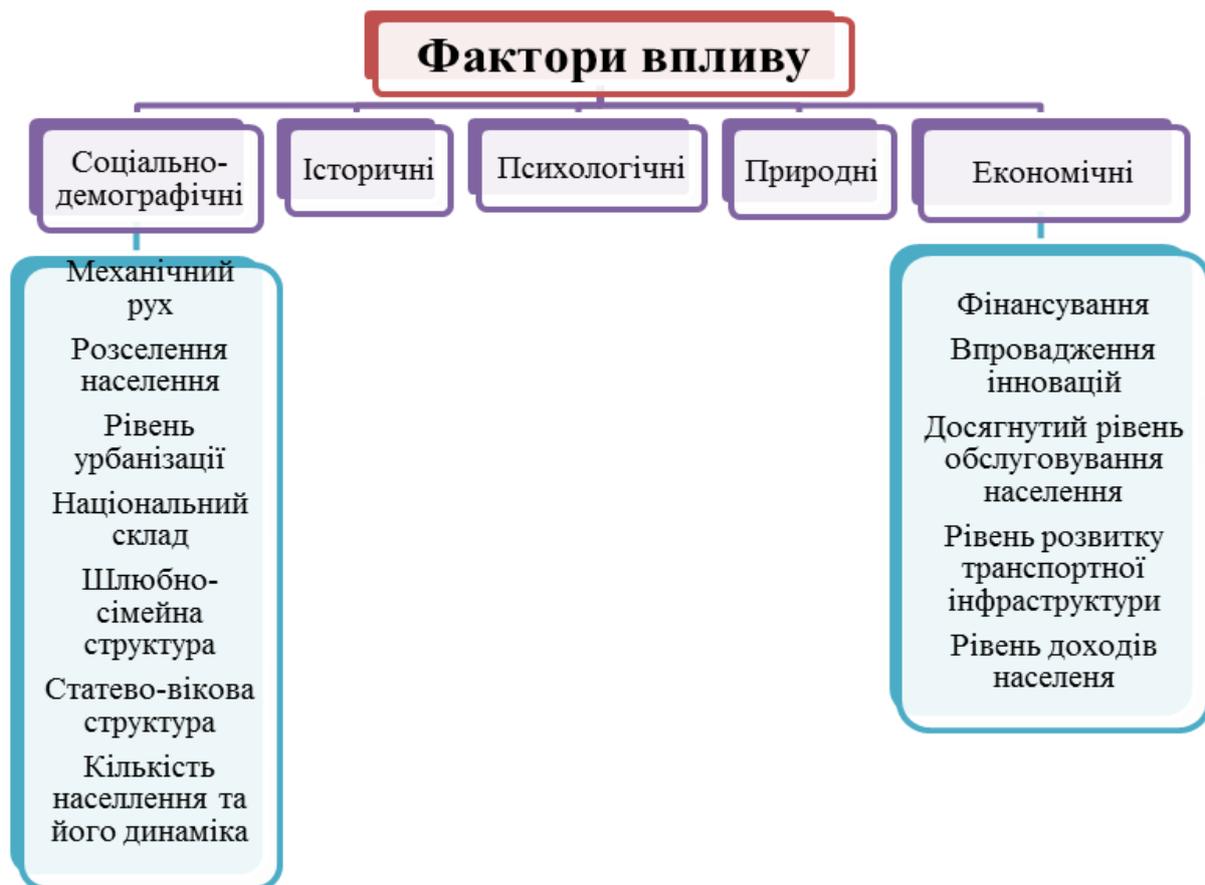

Рис. 1. Фактори впливу на розвиток музейної мережі
(складено автором за даними [1-3, 5-8])

До соціально-демографічних факторів належать:

- *Кількість населення та його динаміка.* Від чисельності населення та його змін залежать кількісні й якісні характеристики закладів музейної мережі регіону. В практиці вітчизняного містобудування існують норми забезпечення населення соціальною інфраструктурою, зокрема закладами музейної мережі та кількістю місць у них.

- *Статеві-вікова структура населення.* Віковий склад населення визначає потребу в закладах музейної мережі, що обслуговують певні вікові групи. Спостерігається кореляція між віком та відношенням до закладів культури, оскільки з плином часу ставлення до дозвіллевих цінностей поступово змінюється [7].

- *Шлюбно-сімейна структура населення* впливає на відвідування дитячих закладів культури та залежить від кількості родин з дітьми.

- *Національний склад населення.* Вплив етнічної структури на розвиток закладів музейної мережі, які визначаються національними традиціями, особливостями менталітету, звичаями, обрядами тощо.

- *Рівень урбанізації регіону.* Впливає на забезпеченість закладами музейної мережі міської та сільської місцевостей, де може спостерігатися

значні диспропорції.

- *Розселення населення.* Згідно з теорією центральних місць В. Кристаллера та А. Льоша, всі поселення досліджуваної території можна класифікувати на декілька рангів. Малі населені пункти мають мінімальний перелік послуг культурного й інформаційного призначення, які вони можуть надати. Чим більшим є поселення за людністю, тим більший перелік культурних послуг воно надає населенню даного населеного пункту [4].

- *Механічний рух населення.* Міграції є важливою складовою формування кількості населення, його структури (статеві-вікової, сімейної, етнічної, соціально-професійної, освітньої тощо), демографічної ситуації в районах вибуття та прибуття. Крім того, з міграційною мобільністю пов'язано підвищення загального рівня культурних потреб, оскільки населення має можливість порівнювати стан обслуговування в різних регіонах [7].

Історичні фактори. Сучасний стан закладів музейної мережі та його розміщення і функціонування тісно пов'язані з минулим, тому історичний фактор є важливим у його розвитку.

Природні фактори. Впливають на транспортну доступність, спеціалізацію в територіальному поділі праці, характер мережі поселень тощо, тобто створюють середовище для розміщення закладів музейної мережі.

Психологічні фактори. Формують потребу населення в культурних послугах, виступають складовою ментальності, створюють мотиваційний вплив на необхідність досягнення відповідного рівня культури населенням для життя і праці в умовах сучасного постіндустріального суспільства [7].

Список використаних джерел: 1. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів, затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України № 293 від 17. 06. 2002 р.: станом на жовтень 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1152.676.0> 2. Моштаківа Н.В. Суспільно-географічні дослідження особливостей сфери культури / Н.В. Моштаківа, Ю.Ю. Заволока // «Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Геологія-Географія-Екологія»: Зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – Вип. 924. – 144-153 с.3. Музеї України: Довідник / Міністерство культури і мистецтв України. – К.: Задруга, 2011. – 145 с. 4. Немець Л.М. Характеристика розселення населення в контексті його впливу на територіальну організацію комплексу культури / Л.М. Немець, Н.В. Моштаківа // «Часопис соціально-економічної географії»: Міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – Вип. 6 (1). – С. 91-98.5. Свінціцький В.С. Про музеї і музейництво// нариси і замітки/ Валентин Станіславович Свінціцький. – Львів: «Літопис», 2013. – 147 с. 6. Сінькевич О.Б. Основи культурології: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.]. / О.Б. Сінькевич. – К.: Дім «Ін Юре»; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 312 с.7. Тельчаров А.Д. Основи музейного дела // учебное пособие/ Александр Дмитриевич Тельчаров. – М.: Омега-Л, 2011. – 146 с.8. Типологічні характеристики музейних комплексів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://4exam.info/book_238_glava_12_8._TIPOLOG%D0%86CHN%D0%86_KHARAKTERISTIKI_MUZEJJNIKH_KOMPLEKS%D0%86V.html

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Туристичні потоки у світі демонструють стабільне зростання, що зумовлює до появи нових закладів їх обслуговування. Так, поширення готельних закладів щорічно забезпечує двох – трьох процентний приріст, незважаючи на наявність понад 350 тис. найменувань із сукупним номерним фондом понад 1,4 млн. номерів. Про позитивну динаміку свідчать і значні прибутки, котрі в основному розподіляються серед глобальних готельних мереж (див. табл. 1) [1].

Таблиця 1

Рангова оцінка готельних мереж та поширення їх у світі

Ранговий номер	Готельний ланцюг	Дохід млрд. дол. США (2017р.)	Представлення у країнах світу	Кількість готелів
1	Mariott International Inc., Bethesda, Maryland (USA)	17,07	110	6080
2	Hilton, Tysons Corner, Virginia (USA)	11,66	103	5000
3	Accorhotels, Paris (F)	6,6	96	4000
4	Wyndham Hotel Group, Parsippany-Troy Hills, New Jersey (USA)	5,6	77	7400
5	Hyatt Hotels Corporation, Chicago, Illinois (USA)	4,43	54	679
6	Jin Jiang Int. Hotel Management Co. Ltd., Shanghai (CHN)	2,25	67	5977
7	Shangri-La Hotels and Resorts, Hongkong (CHN)	2.2	95	99
8	Melià Hotels International, Palma de Mallorca (ESP)	2.1	40	374
9	Intercontinental Hotels Group PLC (IHG), Denham (UK)	1,75	Близько 100	6028
10	NH Hotel Group, Madrid (ESP)	1,6	30	400

Найбільш динамічно розвивається ринок Китаю, Росії, Туреччини, Марокко, Малайзії та Сінгапуру. Не зважаючи на значні темпи приросту китайський ринок представляє лише два потужні оператори - Jin Jiang International та Home Inns. В Україні з кожним днем все більше появляються заклади розміщення, котрі входять у той чи інший готельний ланцюг, адже як показують дослідження при об'єднанні, прибутковість одного номера зростає у 7 разів. Такий стан речей можна пояснити миттєвим зростанням цін у декілька раз за рахунок доступності готелю до клієнтів з вищими доходами. Наприклад, безпосереднє представлення вітчизняних закладів на європейському ринку.

Розміщення інформації про готель на офіційному сайті мережі збільшує не лише коло користувачів, а й призводить до зростання довіри. Адже, відомо, що входження у той чи інший готельний ланцюг вимагає дотримання норм, стандартів, правил з якості обслуговування клієнтів.

Найпоширенішими видами готельних мереж є:

1. Інтегровані, котрі створені на основі франчайзингових відносин, або управління здійснюється на підставі контракту. У мережу входять однорідні готелі, котрі діють під одною назвою. Найпопулярнішими серед них є - «Holiday Inn Worldwide», «Accor», «Forte»;
2. Консорціум – об’єднує незалежні приватні готелі, котрі об’єднуються з метою протистояння інтегрованим мережам. Яскравим прикладом такого є «Best Western International» у склад котрого входить понад 3500 готельних закладів.
3. Родинна готельна мережа є одним із найконсервативніших об’єднань з точки зору збереження автентичності кожного із її учасників. Часто у такі мережі входять готелі «з історією», розташовані у парковій зоні, приміській території або ексклюзивній центральній частині міста, що надає їм певні конкурентні переваги. Найвідомішими серед таких є: «Relais and Chateaus», «Preferred Hotels and Resorts Worldwide», «Leading Hotels of the World», «Small Luxury Hotels of the World».

Таблиця 2

Національні готельні мережі

Назва мережі/вид	Кількість готелів, шт	Загальний номерний фонд
Premier Hotel	7	860
Reikartz	18	985
Royal Hospitality Group	12	890
Всього в Україні	37	2 735

Національні готельні мережі такі як: Premier Hotel, Reikartz, Royal Hospitality Group (див. табл. 2) не здатні створити достойний конкурентний тиск на всесвітньовідомі бренди, адже із сторони іноземних туристів до них завжди залишатиметься недовіра, щодо якості обслуговування, а отже і ціновий діапазон буде обмеженим. Також вітчизняний готельний бізнес не в змозі вийти на міжнародні ринки зважаючи на низький рівень інвестиційного потенціалу, обмеженість знань про іноземні ринки та недосвідченість управління в умовах глобальної конкуренції.

Хоча ринок готельного бізнесу в Україні розвивається динамічно, все одно наша країна посідає у Європі одне з останніх місць за кількістю готелів: на 1 готель припадає 27 тис. мешканців у той час коли у Чехії – 2,4 тис. чол., Естонії 3,4 тис. чол., Польщі – 2,7 тис. чол. [2].

В Україні туристичні потоки розподіляються нерівномірно (див. табл. 3), що відображається на значному перевантаженні одних міст та недовантаженні інших.

Таблиця 3

Середньорічна завантаженість готельних закладів по обласних центрах України у 2018 році [укладено автором за джерелом 3]

Назва міста	Середньорічна завантаженість готельних закладів у продовж року
Київ	35%
Вінниця	22%
Дніпро	26%
Житомир	15%
Запоріжжя	12%
Івано-Франківськ	31%
Кропивницький	18%
Луцьк	28%
Львів	65%
Миколаїв	21%
Одеса	68%
Полтава	11%
Рівне	19%
Суми	15%
Тернопіль	27%
Ужгород	37%
Харків	28%
Херсон	21%
Хмельницький	25%
Черкаси	31%
Чернівці	31%
Чернігів	17%

Міста, котрі сьогодні становлять туристичну, культурну чи ділову привабливість в Україні магнітом приваблюють міжнародні готельні мережі, при входженні котрих завжди здійснюється глобальний стратегічний аналіз перспективності такої інвестиції.

Про недостатність кількість готельних закладів у Львові, Одесі свідчить висока їх завантаженість у пікові періоди, котра сягає 95-98%, що дає змогу підприємцям створювати ціновий тиск на клієнтів. Попит у цих містах настільки великий, що у Львові сьогодні будують 11 нових готелів і 26 спеціальних ділянок чекають інвесторів [4]. У минулому році у Одесі було відкрито 22 нових готелі [5]. У Києві на фоні перенасичення ринку спостерігається спад, що призвело до закриття 18 готелів за останні два роки [6].

Список використаних джерел: 1. Die grössten Hotelketten der Welt [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vinaria.at/News_Detail.aspx?id=2222 23; 2. Остапенко Я.О. Статистичний аналіз підприємств готельного господарства та прогнозування його розвитку / Я.О. Остапенко // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 8. – С. 1216 – 1221; 3. Booking [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: 3<https://www.booking.com>; 4. Під прицілом. «Львів будує готелі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://p-p.com.ua/news/376/>; 5. Туристична діяльність в Одеській області, Статистичний бюлетень за 2017 р. // Головне управління статистики в Одеській області. – Одеса. 2017. – 51 с.; 6. Укрінформ. «За останні два роки у Києві закрилися 18 готелів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/1984251-za-ostanni-2-roki-v-kievi-zakrilosa-18-goteliv.html>.

УДК 911.3

Л.Б. Сікорська

linysia911@ukr.net

*Науковий керівник – д. геогр. н., проф. Г.П. Підгрушній
Інститут географії НАНУ, м. Київ, Україна*

ЯК ПОВ'ЯЗАНІ ЕЛЕКТОРАЛЬНІ УПОДОБАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В МІСТАХ УКРАЇНИ?

Географічний простір в сучасному розумінні – це поєднання на певній території суспільства, природного середовища та економічної сфери. Зв'язок і взаємодія цих складових, їх розвиток і обмін інформацією та енергією зумовлюють утворення безлічі фрагментів або частин геопростору, де проявляються і реалізуються різні аспекти суспільної діяльності – культурний, етнічний, політичний, інформаційний та інші простори. Політичний вимір є важливою характеристикою простору, існує тісний зв'язок між територією та політичною діяльністю населення, яке на ній проживає [2].

Багато дослідників вважає, що територіальна ідентичність може виходити на перший план при формуванні електоральних уподобань населення в залежності від геополітичних, соціально-економічних та історичних умов і ситуацій в державі, в регіонах і в конкретних населених пунктах. Кандидати на пост глави держави, так само як і політичні партії, є носіями ідентичності тієї території, з якою вони мають найтісніший зв'язок (культурний, економічний, родинний тощо). Населення певної території на виборах зазвичай підтримує тих, хто найбільше розділяє його власні цінності і орієнтири. Тобто ідентичність залишається потужним предиктором політичних поглядів, і люди частіше змінюють ставлення до політичних сил, щоб відобразити свою ідентичність, а не навпаки [1, 5].

Президентські вибори 2014 року мали декілька важливих особливостей, пов'язаних насамперед з різким геополітичним розподілом поглядів кандидатів і населення на послідовників асоціації з ЄС та її противників. В той же час анексія Криму та вторгнення російських військ на Донбас сприяли згуртованості значної частини населення і підтримці саме проукраїнського кандидата.

Аналіз основних положень програм кандидатів здійснювався з метою визначити маркери ідентичності, тобто ознаки ідентифікації певних традицій, культури, політики і цінностей, характерних для певного регіону/міста України.

Досліджувалися наступні положення: геополітична орієнтація кандидатів; ідеї розвитку соціальної сфери; ідеї і плани розвитку економіки; вербальні символи (політичні лозунги, гасла, висловлювання) [3].

Результати дають можливість стверджувати, що передвиборчі програми показують, що певним чином скомпоновані маркери визначають конкретні шаблони ідентичності:

- 1) Прорадянсько-проросійська ідентичність – співпраця із Росією; Митний, Євразійський союз; зосередженість держави на соціальних проблемах (корупція, соцвиплати і пенсії, якість медицини і освіти та ін.); головні / великі підприємства знаходяться у власності держави; гасла про рівність, мирне добросусідство і економічне партнерство з Росією.
- 2) Україноцентрична (націоналістична) ідентичність – самодостатність української економіки і держави в цілому; партнерство з ЄС; першочергове завдання – боєздатність армії; реформи (конституційна, судова – як першочергові); гасла про політичну, економічну та енергетичну незалежність України від Росії, реформи.
- 3) Проукраїнсько-проєвропейська ідентичність – курс на зближення з ЄС, НАТО; економічний розвиток за ринковою моделлю; відкритість для інвестицій; реформи (адаптація до міжнародних практик освіти, медицини, суду тощо); гасла про безвіз, економічне патнерство з ЄС та США.

Відповідно до даних маркерів і шаблонів, усіх претендентів можна визначити носіями певної ідентичності і згрупувати:

- прорадянсько-проукраїнська ідентичність: Бойко, Добкін, Симоненко, Тігішко, Рабінович, Царьов, Королевська, Клименко, Кузьмін, Коновалюк;
- україноцентрична (націоналістична) ідентичність: Тягнибок, Ярош, Гриненко, Маломуж, Цушко, Куйбіда, Саранов;
- проукраїнсько-проєвропейська ідентичність: Порошенко, Гриценко, Богомолець, Шкіряк, Тимошенко, Ляшко.

Цікаво, що деякі кандидати можуть бути носіями «розмитої» ідентичності, тобто їхні політичні програми «підлаштовуються під виборця» – намагаються догодити якомога більшій кількості людей, спекулюючи на питаннях повсякденного життя українців (тарифи, зарплати, пенсії, субсидії тощо), меншою мірою торкаючись геополітичних настроїв населення.

Для подальшого аналізу результатів виборів для співставлення шаблонів ідентичності із територіальним аспектом було відібрано 39 міст України, які входили до виборчих округів самі (великі – із розподілом округів по районах міст – Київ, Львів та ін.) або з адміністративним районом області, з кількістю виборців в середньому від 100 тис. до 200 тис. осіб в окрузі. Назви міст подані станом на 2014 рік [4].

Результати виборів глави держави у 2014 році офіційно були наступними: Порошенко – 54,7%, Тимошенко – 12,81%, Ляшко – 8,32%, Гриценко – 5,48%, Тігішко – 5,23%, слідом, не подолавши 5% бар'єр йшли Добкін, Рабінович, Богомолець, Симоненко, Тягнибок та Ярош. Такий розподіл свідчить про те, що в цілому в Україні домінувала проукраїнсько-проєвропейська ідентичність.

Серед обраних для дослідження міст розподіл лідерів першої п'ятірки у такому ж порядку зберігся у Хмельницькому, Чернівцях, містах центральної України (Біла Церква, Черкаси, Кіровоград), на Закарпатті та містах північних і північно-східних областей (Житомир, Чернігів, Полтава, Суми). Ще більше підтримували проєвропейських кандидатів у Києві, Луцьку, Рівному та Вінниці, де вони отримали найвагомішу підтримку.

У містах заходу України очікувано вищі результати показали кандидати з україноцентричною (націоналістичною) ідентичністю – Тягнибок, Ярош, в той час як проросійські не входили до числа лідерів електоральних уподобань жителів Івано-Франківська, Тернополя, Львова, Дрогобича, Борислава і Трускавця. В цілому населення цих міст також віддало перевагу проєвропейським політичним силам.

Населення міст півдня та сходу України показало дещо інші електоральні уподобання. Так хоча П. Порошенко зберіг позицію переможця, однак його найближчими конкурентами стали кандидати з прорадянською та проросійською ідентичністю – Тігіпко, Рабінович, Добкін та Симоненко. Прорадянські настрої були близькими для мешканців Миколаєва та Одеси, завдяки яким кандидат П. Симоненко входив до п'ятірки лідерів президентських виборів, а у Херсоні йшов сьомим. Проросійську ідентичність кандидатів розділяли жителі Дніпропетровська, Дніпродзержинська, Запоріжжя, Маріуполя, Слов'янська, Харкова, Мелітополя та Кривого Рогу (цей список можна доповнити також вищезгаданими містами півдня України, де проросійська ідентичність теж набрала великий відсоток голосів). [4]

Як бачимо, у містах різних частин України зберігаються розриви у політичних уподобаннях через підтримку різної системи цінностей (радянської, європейської), симпатію кандидатам, які поділяють близькі населенню погляди. Зрозуміло, що симпатія до політики, пов'язаної з Росією, знизилася, але в різних містах, особливо в тих, де у радянський період інтенсивно розвивалась промисловість, картина уподобань дещо відрізняється від середньої по Україні. Звідси випливає, що територіальна ідентичність та електоральні уподобання взаємопов'язані і є наслідком не лише наявної політичної ситуації, а і всього історичного і соціально-економічного розвитку території і конкретних населених пунктів зокрема.

Список використаних джерел: 1. Сорокопуд М.Є. Політична ідентичність як детермінанта електоральної поведінки в Україні [електронний ресурс]. - Режим доступу: http://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/sorokopud_m._political_identity_as_a_determinant_of_voting_behavior_in_ukraine.pdf 2. Яковлева Ю.К., Закотнюк О.Л. Сучасний погляд на географічний простір як об'єкт наук и [електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/5592/1/Ю.%20К.%20Яковлева%20О.Л.Закотнюк.pdf> 3. Передвиборчі програми кандидатів у Президенти України у 2014 році [електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://election.com.ua/candidates/> 4. Протокол Центральної виборчої комісії про результати виборів Президента України у 2014 році [електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_25052014.pdf 5. Grigore Pop-Eleches & Graeme B. Robertson (2018) Identity and political preferences in Ukraine – before and after the Euromaidan, *Post-Soviet Affairs*, 34:2-3, 107-118, DOI: 10.1080/1060586X.2018.1452181

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК МІСТ

Після ряду міжнародних та світових зустрічей, конференцій, форумів та інших заходів [1,2] та перевищення кількості міського населення над сільським в 2007 році [4], значимість ролі міст в розвитку країн та регіонів не викликає сумнівів. Сучасні міста – це мікс історії, промисловості та соціальних благ. В порівнянні з першими містами світу, їх функціональна складова, в загальних рисах, не змінилася. Як і раніше місто це – центр культурного, економічного, соціального зростання населення. Проте за більш ніж 10 тис років [3], місто трансформувалося з місця проживання населення, до полюсу розвитку території.

За весь час свого існування так чи інакше, місто проходить кілька етапів свого розвитку. Більшість сучасних міст України виникли в період XVI-XVIII століття. Зважаючи на історичні особливості розвитку країни та окремих її частин, промисловості та економіки можливо виділити 3 етапи розвитку сучасних міст (рис.1).

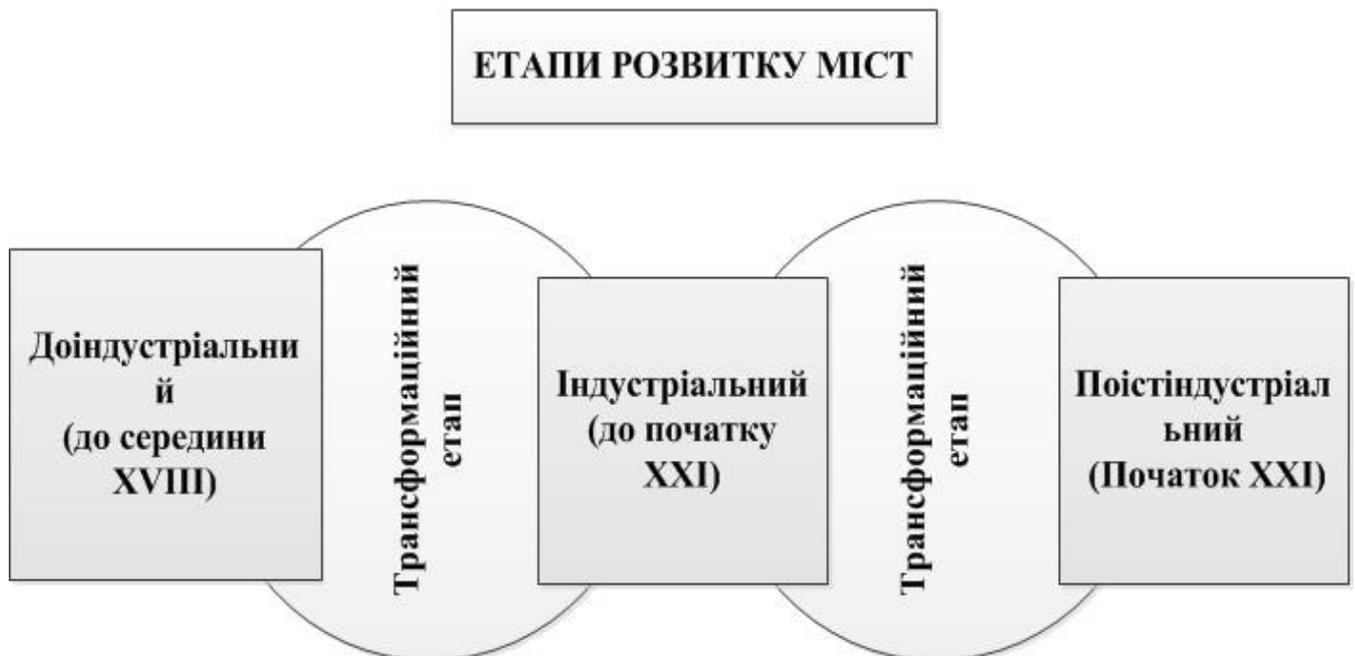

Рис. 1. Етапи розвитку міст, з точки зору розвитку технологій

Для першого доіндустріального етапу характерним є виникнення міста та перехід господарчої діяльності населення від ремісництва до перших проявів індустрії. Звичайно не всі міста України мають таку давню історію і проходили

цей етап розвитку. Що стосується другого етапу – індустріального, то всі міста України та світу, тим чи іншим способом або є або були задіяні в індустріальній – промисловій діяльності. На даному етапі розвитку сучасні найбільш розвинені міста досягають піку свого розвитку, саме в індустріальному етапі.

Третій етап розвитку – постіндустріальний є логічним завершенням попереднього індустріального етапу. Міста як і суспільство в цілому знаходиться на етапі переходу від індустріального до постіндустріального. Проявами цього переходу є розвиток та широке поширення в індустріальних містах таких інноваційних процесів як [3]:

- джентрифікація
- ревіталізація
- реновація
- депопуляція міського центру
- розвиток високотехнологічних виробництв, або удосконалення існуючих технологій
- розвиток соціального та культурного потенціалу міст
- розвиток галузей економіки третинного та четвертинного секторів.

Постіндустріальний розвиток міст являє собою людиноорієнтований розвиток міст та індустрії в них, зміну виробничих функцій міських просторів на соціальні з урахуванням потреб різних верств населення. Характерними рисами такого розвитку є розумне виробництво та споживання суспільних благ. Перехід міст до постіндустріального етапу розвитку стимулював виникнення таких інноваційних форм функціонування міст як: smart-, green-, creative-, healthy-, inclusive-cities [3]. Тобто постіндустріальне місто, це місто для якого характерні прояви постіндустріального суспільства.

Звичайно першими на шлях трансформацій перейдуть найбільші та найрозвиненіші міста держави. Можна визначити дві основні причини таких трансформацій:

- I. втрата індустріальної потужності: закриття або ліквідація промислових об'єктів
- II. природний перехід від індустріального до постіндустріального виробництва: витіснення традиційних індустріальних галузей виробництва новими інноваційними галузями третинного та четвертинного секторів економіки.

Наразі міста України знаходяться на етапі трансформацій до переходу на постіндустріальний етап. Для них характерним є поєднання проявів індустріального та постіндустріального розвитку. Тобто поруч з розвинутими промисловими підприємствами традиційних галузей розвинуті також інноваційні види економічної діяльності та нові види суспільної організації суспільства. В таких містах зростає значення публічних просторів та формуються так звані «треті місця».

Отже, перехід до постіндустріального етапу розвитку як суспільства, так і міст є природним проявом їх еволюції. На території України на даному етапі

розвитку перебувають більшість великих міст. Основною рушійною силою такого переходу є розвиток інноваційних видів виробництв.

Список використаних джерел: 1. *The United Nations Conference on Housing and Sustainable Urban Development*. Режим доступу: <http://habitat3.org/>. 2. *United Nations Conference on Sustainable Development, Rio+20*. Режим доступу: <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20>. 3. *Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін*. Режим доступу: http://www.geokyiv.org/pdf/Urban_Ukraine.pdf/ 4. *Населення міст перевищило сільське населення — уперше*. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/965876.html>

УДК 911.3

А.В. Угрюмова

anna.ugryumova.98@gmail.com

Науковий керівник – канд. геогр. наук, доц. Ю.І. Кандиба

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

ФЛОРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ БДЖІЛЬНИЦТВА

Кормова база бджільництва – це сукупність медоносної та пилконосної рослинності, яка є джерелом корму для бджіл [3]. Всі медоносні рослини поділяють за певними критеріями (рис. 1.1).

Культурні медоноси можна поділити на: медоноси, які висіваються спеціально для бджіл; медоноси парків та живих огорож; медоноси сільськогосподарського значення. Дикорослі медоноси поділяються на: медоноси луків та пасовищ; медоносне різнотрав'я на необроблюваних землях; медоноси лісових угідь.

Рис. 1.1. Класифікація медоносних рослин

Серед культурних медоносів медоноси сільськогосподарського значення займають головне місце. Їх об'єднують у такі групи: зернові та кормові культури (люцерна, буркун, фацелія, гречка, конюшина, еспарцет), олійні та технічні (бавовник, цикорій, гірчиця, соняшник, тютюн, ріпак), ефіроолійні та лікарські (м'ята, шавлія, валеріана, меліса, лаванда, змієголовник, чебрець, коріандр), баштанні (кабачки, дині, кавуни, гарбузи) та плодово-ягідні насадження [2]. Зазначені рослини є основою медозбору у різних регіонах України.

Медоноси ягідників та садів – вишня, малина, ожина, яблуня, груша, смородина, агрус та інші – мають важливе значення, забезпечуючи бджіл раннім узятком, який сприяє весняному розвитку сімей. Найкращим медоносом цієї групи є малина, адже часто це джерело для збору товарного меду.

В північних, західних та центральних регіонах України особливу цінність мають такі медоноси різнотрав'я, як: мати-й-мачуха, багатолітні волошки, біла і рожева конюшина, кульбаба, глуха кропива, цикорій, буркун (білий і жовтий) та багато інших, а з дерев і чагарників – горобина, верба, клен, черемха, калина тощо. На півдні і сході переважають – чебрець, шавлія, будяк, чортополох, лопух тощо, а з чагарників – терен, вишня степова, обліпиха, верблюжа колючка та інші.

Медоносні рослини також розрізняють за характером узятку, виділяючи серед них пилконоси, нектаропилконоси, нектароноси. Пилконосні рослини дають бджолам лише квітковий пил, але абсолютно не виділяють нектару (ялиця, сосна, кукурудза, ліщина, вільха, тополя, та інші). Нектаропилконоси дають бджолам одночасно збір нектару і пилку. До нектаропилконосних рослин належать всі найголовніші медоносні рослини, такі як: липа, верба, гречка, біла конюшина, кіпрей тощо. Нектароносні рослини дають бджолам лише збір нектару, наприклад, жіночі рослини верби, в яких квітки виділяють лише нектар, посівна віка, що має позаквіткові нектарники. Рослини, що дають бджолам лише один нектар, представлені вкрай рідко.

Медоносні рослини можуть бути класифіковані за часом цвітіння. За даним критерієм розрізняють наступні медоноси: весняні – мати-й-мачуха, верба, яблуні, груша, біла акація та інші; літні – липа, біла конюшина, соняшник тощо; осінні – чистець, верес та інші [4].

В Україні переважає помірно-континентальний тип клімату. Для України характерна часта зміна погоди, що пов'язано з надходженням циклонів і антициклонів. Водночас в Україні переважають дні з ясною сонячною погодою. Поряд із кліматичними умовами, дуже важливими є орографічні особливості території, які впливають на радіаційний режим, розподіл температур і опадів, формування локального та регіонального клімату.

Для бджільництва вагоме значення мають кліматичні умови. Температурний режим, а також відносна вологість, впливають на виділення нектару медоносами протягом доби, що визначає активність добової льотної роботи бджіл. Оптимальними умовами для сильного нектаровиділення більшості медоносних рослин є дні з теплою (температура повітря +24-27 °С в тіні) та вологою (відносна вологість 76-82%) погодою. У спекотні або сухі, а

також сирі та холодні дні рослини майже не виділяють нектар. За несприятливих погодних умов відбувається зниження кількості відвідувань медоносів більше ніж на половину, а іноді бджоли взагалі не беруть узятки [5].

Тому врахування природних умов і, зокрема, погодно-кліматичних, є головною передумовою для ефективного розвитку бджільництва.

Список використаних джерел: 1. Щебрин П.С. Пчеловодство. – М.: Агропромиздат, 1956. 2. Бурмистров А.Н., Никитина В.А. Медоносные растения и ихпыльца: Справочник. – М.: Росагропромиздат, 1990. – 192 с. 3. Черкасова А.И., Давыденко И.К. Словарь-справочник по пчеловодству. – Киев: Урожай, 1991 г. 4. Програма розвитку галузі бджільництва в Україні до 2011 року. Схвалено Вченою радою Інституту бджільництва ім. П.І. Прокоповича, протокол №132 від 1.06.2005 р., Київ. 5. Івченко В.М. Від чого залежить активність збору пилку медоносними бджолами // Український пасічник. – Вид. 172. – № 7. – С. 6-8.

СЕКЦІЯ 2 ГЕОДЕМОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

UDC 911.3

P. Bunduc

patryk_85@yahoo.com

Institute of Ecology and Geography Minister of Education, Culture and Research

CONSIDERATIONS ON INTERNATIONAL MIGRATION OF POPULATION FROM BOTOSANI COUNTY (ROMANIA) IN ITALY

Abstract: *Our article presents a detailed analysis of the characteristics of the international migration of the population in Botosani county that emigrated to Italy, after 1990. Italy was chosen as a country of study because it is the state with the majority of emigrants from Botosani. The phenomenon of international migration in Botosani county has produced quite visible demographic effects and unfortunately the majority of them being very negative. Among the main effects, we highlight the accelerated aging of the population, rising mortality, falling birth rates, increasing divorce, lack of labor, depopulation of rural areas, all of which lead to a gradual numerical decrease of the population every year. Unfortunately, even if the demographic situation is rather serious and complicated for the future, its state or officials in Botosani county have not yet taken concrete measures to mitigate the phenomenon of population migration.*

Keywords: *international migration, depopulation, Italy, labor force, Botosani county.*

Introduction. Today, in Romania, the international migration of the population represents a current, dynamic, very complex phenomenon, difficult to manage, the involvement of scientists from different sciences on the research of this process; the importance of the phenomenon is confirmed by the high degree of evolution as well as by both positive and especially negative effects. In Romania, the phenomenon of international migration of the population began immediately after 1989, with the fall of the Communist Party, thus opening the way to the west of the population.

For the region of Moldova (Romania), between 1990-2000, the Romanians began to sketch different migration areas over Italy, the whole process being supported and developed through the confessional migration networks, especially the Catholic ones, Bacau, Roman, Pascani in general the Siret Valley area. The very close connection of Catholic migration networks was carried out through the Caritas centers and the final destination being the cities of Rome and Turin. The phenomenon of international migration is amplified and has a particular magnitude since 2000, the main causes being the legislative relaxation of Italy through the laws of Napoletano - Turco, Bossi - Fini of 2000, 2002, laws aimed at reducing the illegal immigration and obtaining the work permit for immigrants [1]. Of course, Romania's integration into the European Union (EU) of 1 January 2007 has played an important role, with international migration already well shaped in Italy and thus, through this opportunity to enter the EU, the legal possibility of accelerated reunification of migrant families is offered.

Compared to other counties in Moldova (Bacău, Neamț, Vrancea, Suceava), Botoșani County later entered the international emigration circuit, due to the difference in time, the reconstruction and the rehabilitation of the mental space necessary to trigger and unfold the migration phenomenon [2]. However, we can say that Botosani County had a certain migratory experience (at the time of the start of international migration) shaped both before 1989 and after, by internal migration, being an important source of internal emigrants oriented towards the industrialized regions of the west and southwest of the country, such as Bucharest or the Suceava or Iasi Counties [3]. The massive departures after 2000 are motivated by the financial aspect and the low living standard of the county population (97% of those surveyed think these are the main reasons for departure). The emigration of the county population is on the whole a temporary, circulatory character (94% of emigrants) with returns several times a year (especially the month of August holidays or during the main Christian religious holidays).

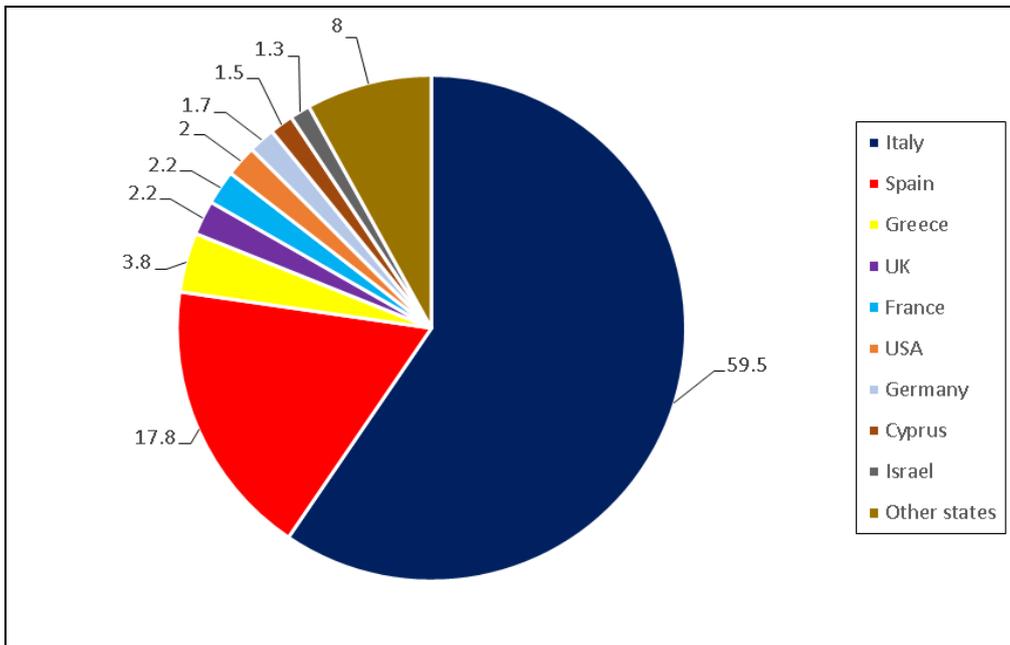
As an overall feature of our county, the effects of the emigration phenomenon can be framed in two visions: an optimistic one, with real short-term effects, financially evident (remittances), by increasing investment, infrastructure, livelihoods and unemployment (from 7.2% in 2009 to 4% in 2012); and a pessimistic one, with long-term catastrophic consequences, especially on the socio-demographic domain, by decreasing marriage and birth rate, the share of young people (labor force, specialists), by increasing the divorce rate (from 1.47 % to 2004 at 2.02 % - 2015), etc.

The methodology and the database. *Considerations on the international migration of the population in Botosani County in Italy* are based entirely on the data sources obtained by applying a general survey carried out in 2011-2014 in Botosani County, with interviews with immigrants arriving home during holidays (July-August), or during religious holidays (Easter, Christmas), with a total of 2116 emigrants working abroad; of the 2116 emigrants, 1400 being emigrants to Italy. The questionnaire was applied in the areas chosen as a case study (mainly the cities of Botosani and Dorohoi), other cities being Darabani, Stefanesti, Flamanzi, Dersca, Albesti, Bucecea, Frumusica, Mihai Eminescu, Corni, Cristinesti, Ungureni, Tudora and Vorona.

The database was centralized and processed using cartographic, multiscalar and statistical-mathematical methods. Cartographic support and thematic maps were developed in the Philcarto, Illustration Adobe CS 6 programs.

Results and Discussions. The main destination of the migrants from Botosani County is in the European area, with two poles of concentration in Italy (60%) and Spain (18%), the rest of the countries having a smaller shares (Figure 1).

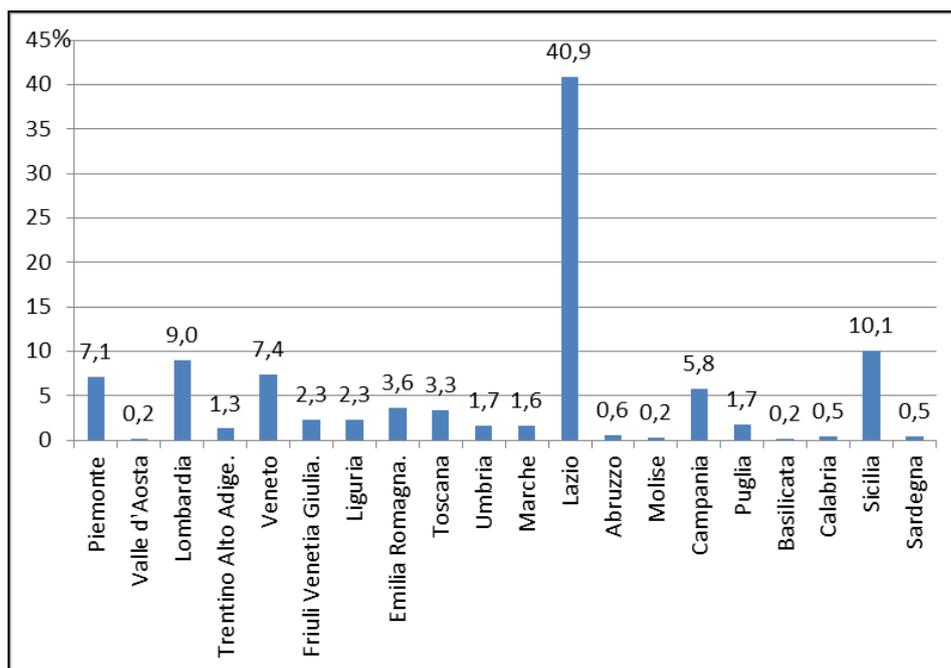
A preference for Italy is the more permissive law, especially after 2000 and 2002, of socio-cultural peculiarities that are to a certain extent common (language, behavior, mentality), the likelihood of finding a legal/illegal job more easily, the positive (financial and material) experiences of former emigrants, and last but not least, could be given by the reduced distance factor in comparison to other states such as transatlantic ones.

Data Source: Field Survey (2011-2014)

Fig.1. The main destinations of emigrants from Botosani County

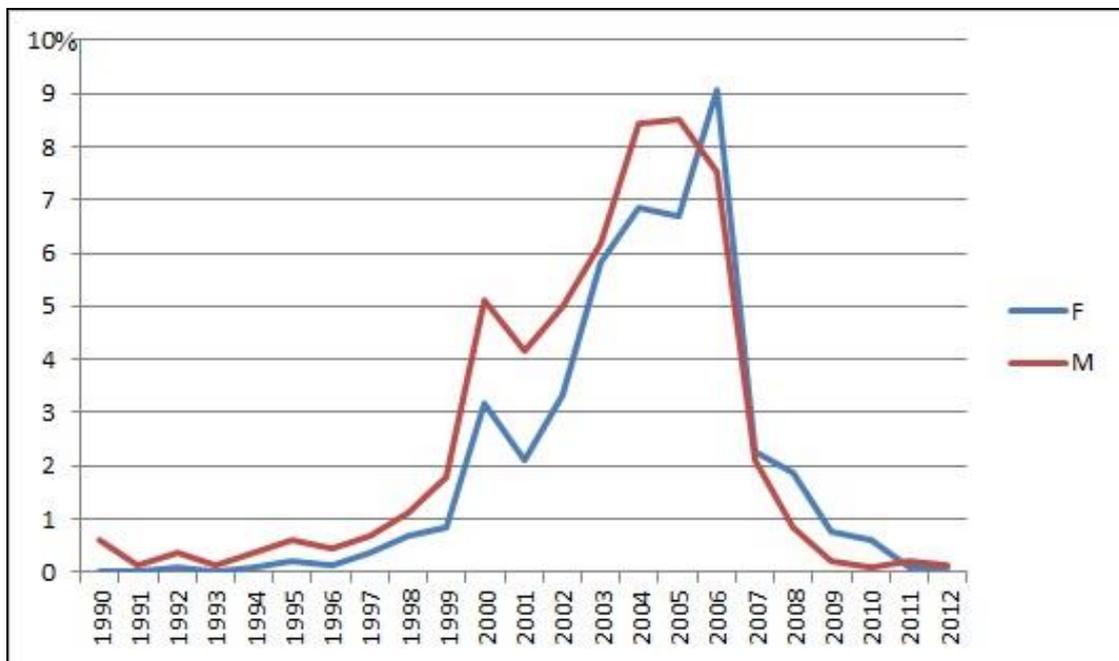
In Italy, the main attraction of the immigrants from Botosani County is the Lazio region and the city of Rome that occupies a share of 41% of the persons from the county (Figure 2). The capital of Rome has been the main attraction over time in Italy for the immigrants of any country. The next destination after Rome is the southern group in the Sicilian region where most emigrants from Botosani are concentrated in the cities of Palermo and Catania, with 10% of our emigrants generally providing services in the field of agriculture, especially vegetables. A third area of attraction is the highly urbanized area of Lombardy, with a pole of development in the city of Milan, with 9% of the percentage.

Data Source: Field Survey (2011-2014)

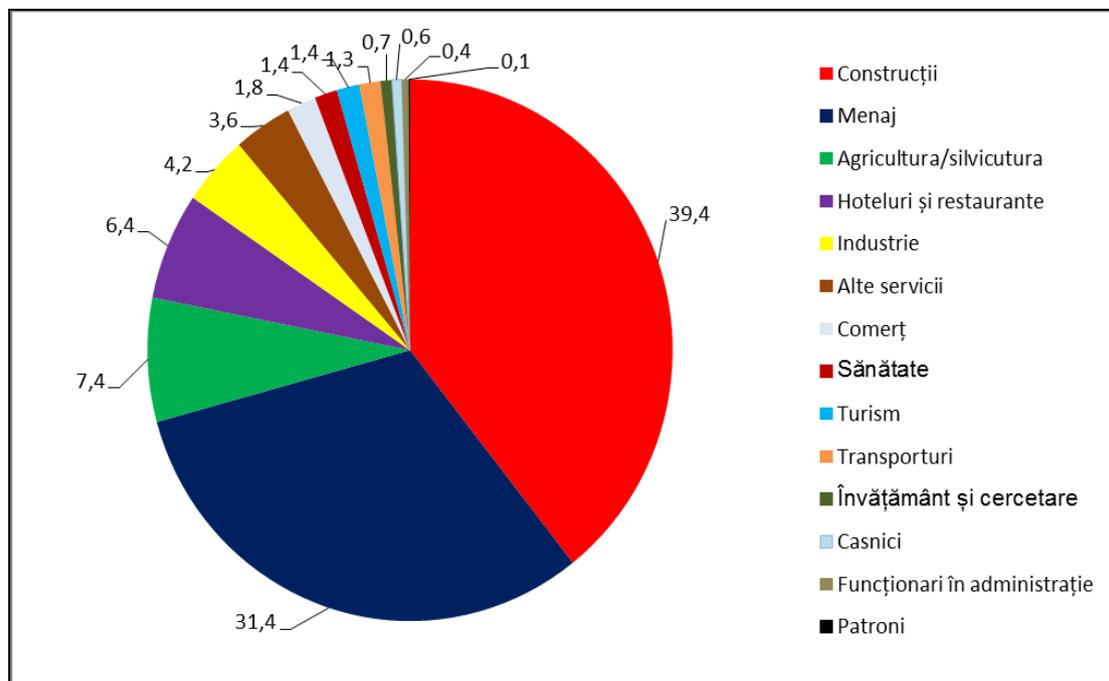
Fig. 2. The main destinations in Italy for Botosani emigrants

From the point of view of gender dynamics, in the first stage, the departures were performed higher by male emigrants by 2005. Subsequently, the process goes in the direction of balancing the gender ratio, so that after 2006 the share of female emigration is considerably higher than the male emigration, this fact is illustrated especially between 2007 and 2011, then the situation becomes balanced between the two sexes (Figure 3).

Data Source: Field Survey (2011-2014)

Fig. 3. Italy - the dynamics of Botosani people emigration

Data Source: Field Survey (2011-2014)

Fig. 4. Italy - Structure of Botosani migrants depending on the field of work

In Italy, the fields of activity of the population from Botosani County are grouped mainly into two dominant categories: construction for men (39.4%) and housekeeping for women (31.4%), together with a value of 71% of respondents (Figure 4).

Although the main occupations were geared to the two major areas, there have been very serious concerns about agricultural activities, especially those in southern Italy.

Italy has been and remains the main pillar of the concentration of most construction workers, with a decisive role in initiating temporary (permanent / definitive) migration.

Conclusion. Through the analysis and survey carried out, it has been possible to observe to a certain extent the regions and cities of destination of the immigrants from Botosani County in Italy.

The emigrants of Botosani County leave because of a lack of better prospects in their native country, and thus emigration becomes, for most of them, a way for a better life.

Italy, remains one of the preferred destinations for the population of Botosani County, whose purpose is to work. The very diverse range of work areas and higher salaries than those they received at home make this destination more attractive and topical.

Today, the effects of migrants leaving Botosani County to Italy show an aging population in the eastern part of the county, and in recent years the birth rate has been reduced along with the marriage rate, leading to a slight demographic decline.

Bibliography: *Dimitriu R.I., Al. Ungureanu „Anul viitor, acasă. Studiu asupra migrațiilor economice internaționale ale populației din Depresiunea Neamțului”, Edit. Universității “Al. I. Cuza”, Iași, 2007. 2. Muntele I. – „Migrations internationales dans la Roumanie moderne et contemporaine”, în „Visible mais peu nombreux – les circulations migratoires roumaines”, Editions de la Maison des sciences de l’homme, Dijon, 2003. 3. Bunduc, P., Dimitriu, R.. „Migrația Internațională a populației din județul Botoșani, cauze și efecte” – în *Materialele Conferinței Științifice cu Participare Internațională “Mediul și Dezvoltarea Durabilă”, ediția a II- a, (22-24 mai 2014), Universitatea de Stat din Tiraspol, Facultatea de Geografie, Chișinău, 2015.**

ОСНОВНІ РИСИ УРБАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Урбанізація як всесвітній процес має певні спільні риси, які характерні для більшості країн: швидкі темпи зростання кількості міського населення, концентрація населення і господарства в основному у великих містах, недостатньо контрольоване розширення міст (збільшення їх території) [2]. Розглянемо, як темпи зростання частки міського населення співвідносяться з рівнем урбанізації в країнах Європи (таблиця 1). Для дослідження було обрано Білорусь та країни Вишеградської четвірки. Білорусь – як країна сусід, що має спільне історичне минуле з Україною. Вишеградська четвірка – угруповання чотирьох центральноєвропейських країн: Польщі, Чехії, Угорщини і Словаччини. Три з них є сусідами України. Всі країни є членами ЄС, саме цей вектор є пріоритетним для розвитку сучасної України.

Таблиця 1

Групування країн Європи* за рівнем урбанізації
(побудовано автором за даними [1])

Рівень урбанізації Міське населення	Збільшується	Стабільний	Зменшується
Збільшується	Угорщина, Білорусь, Чехія		
Зменшується	Україна		Польща, Словаччина

*обрані автором

За тенденцією рівня урбанізації та динамікою чисельності міського населення досліджувані країни можна поділити на три групи (таблиця 1, рис. 1). До першої групи належать Угорщина, Білорусь, Чехія, де спостерігається зростання як чисельності міського населення, так і рівня урбанізації. Такий розподіл можна пояснити наступним: збільшення чисельності міського населення за рахунок переселення сільського населення в малі, середні та великі міста. Розселення відбувається рівномірно, не має переважаності, при цьому рівень урбанізації.

Друга група характеризується зменшенням як чисельності міського населення, так і рівня урбанізації. До неї належать Польща та Словаччина. Для населення зазначених країн стає більш привабливим життя за межами великих мегаполісів. Рівень урбанізації становить менше 60 %, це говорить про те, що країна перейшла на четверту стадію розвитку цього процесу.

Рис. 1. Групування країн Європи за динамікою рівня урбанізації (побудовано автором за даними таблиці 1)

Третя група, до якої належить Україна, характеризується зменшенням чисельності міського населення, але збільшенням рівня урбанізації. Переважна більшість населення країни – це люди працездатного та пенсійного віку. Тому чисельність населення зменшується. Рівень урбанізації у країни високий (понад 60%). Це можна пояснити формуванням великих промислових, освітніх центрів у містах, куди переїжджають люди задля задоволення своїх потреб.

Переважає в системі розселення одне місто, де сконцентрована основна частина міського населення, є негативним чинником розвитку системи розселення в цілому, тому що єдине велике місто з домінуючою роллю є причиною консервування «центр – периферійної» моделі просторового розвитку регіону.

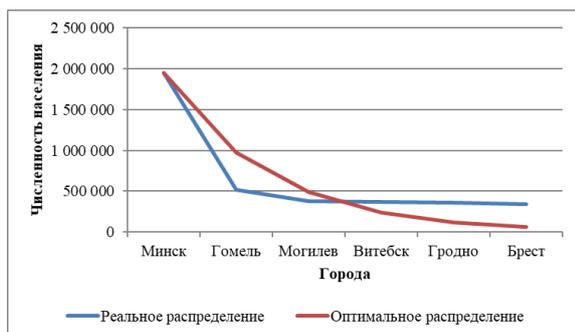

Рис. 2. Залежність чисельності населення та рангами міст Білорусі

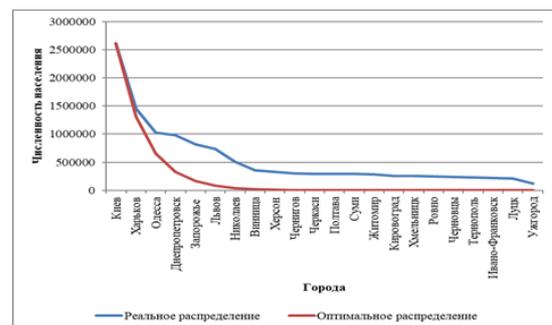

Рис. 3. Залежність чисельності населення та рангами міст України

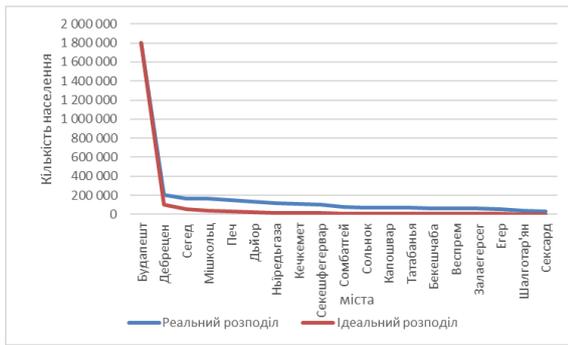

Рис. 4. Залежність чисельності населення та рангами міст Угорщини

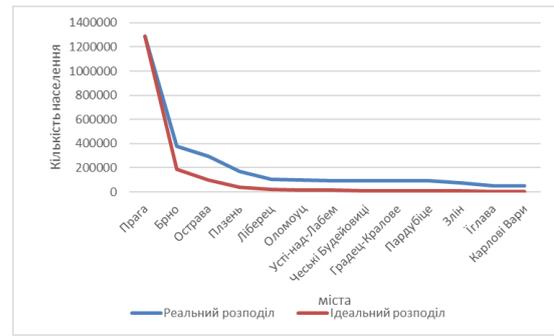

Рис. 5. Залежність чисельності населення та рангами міст Чехії

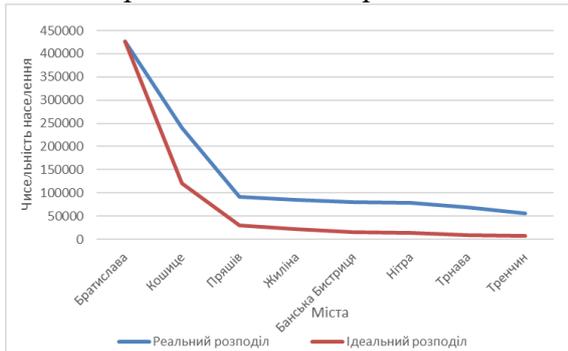

Рис. 6. Залежність чисельності населення та рангами міст Словаччини

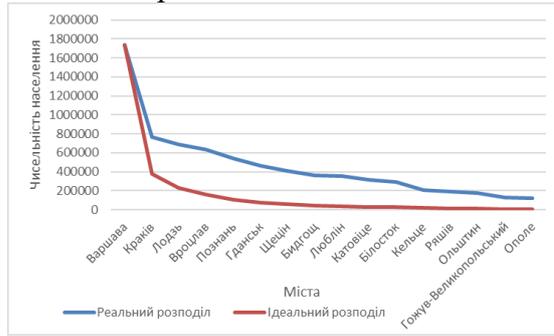

Рис. 7. Залежність чисельності населення та рангами міст Польщі

Проаналізувавши всі графіки обраних країн Європи за правилом Зіпфа (рис. 2-7), можна зробити висновки про сформованість системи міського розселення. В результаті даних досліджень, можна виділити наступні групи (таблиця 2).

Таблиця 2

Групування країн Європи* за особливостями міського розселення та його відповідності правилу «ранг – розмір» (побудовано автором за даними рис. 2-7)

Система міського поліцентрична	Система міського розселення є моноцентричною
Польща, Україна, Угорщина, Словаччина, Чехія	Білорусь

*обрані автором

Польща, Україна, Угорщина, Словаччина, Чехія характеризуються поліцентричною системою міського розселення. Крива проходить вище ідеального розподілу. Для цих країн характерна висока щільність населення та значна кількість великих міст. До групи з моноцентричною системою міського розселення відноситься Білорусь. У цій країні існує один великий обласний центр, де сконцентрована основна частина населення. Це місто «перетягує» на себе основні функції. Така тенденція пов'язана з особливостями господарського освоєння та розвитком економіки, що призводить до територіальної диференціації рівня та якості життя населення.

Аналіз даних країн в цілому вкладається в рамки теорії диференціальної урбанізації, коли зростання великих міст відбувається за рахунок менших, а потім процес змінюється на зворотній. Водночас, Україна має і свою специфіку,

зумовлену особливостями індустріального освоєння території, економічною та політичною ситуацією в країні в різний час, за рахунок чого чисельність населення зменшується, а процес урбанізації набуває поширення та нових проявів, що потребує подальших досліджень.

Список використаних джерел: 1. Венгрин Д.В. Типізація регіональних урбанізаційних процесів в Україні стаття / Д.В. Венгрин, К.Ю. Сегіда // Збірник наукових праць «Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Геологія – Географія – Екологія». – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – Вип. 47. – с. 71-77. 2. Гукалова І.В. Категорія «урбанізація» у понятійній площині соціальної географії та інших наук / І.В. Гукалова, Н.В. Омельченко // Вісник Одеського національного університету. Серія : Географічні та геологічні науки. – 2015. – Т. 20, Вип. 2 (25). – 190 с. 3. Мезенцев К. Тестування моделі диференціальної урбанізації в країні / К. Мезенцев, О. Гаврилюк // Збірник наукових праць. – Київ, 2015. – вип. 73. – 15-26 с.

УДК 911.3

З.М. Гурак

*Науковий керівник – д.г.н., проф. Л.Б. Заставецька
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира
Гнатюка, Тернопіль, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В ГОСПОДАРСТВІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Зміна економічних відносин в Україні, перехід суспільства до ринкових засад господарювання призвели до адаптації працівників до нових трудових відносин, до трансформації ринку праці. Важливою рисою ринку праці у Тернопільській області, яка відзначається аграрно-промисловим освоєнням території, є посилення диспропорцій між попитом і пропозицією на робочу силу (збільшення резервів працездатного населення і зменшення потреб господарства у працівниках). Це є наслідком кризових процесів у економіці, відсутності реальних реформ у більшості галузей. Стагнація виробництва, занепад всіх його галузей призвели до появи безробіття та зміни зайнятості населення, до змін у якості працересурсного потенціалу. Найбільші зміни відбулися у рівні і структурі зайнятості працівників.

За сучасних умов в області дещо збільшилась кількість людей, зайнятих у господарстві (у 2000 р. – 305,6 тис. осіб, у 2018 р. – 396, 0 тис. осіб), що свідчить про трансформаційні процеси в економіці, розвиток нових видів економічної діяльності, деяку модернізацію виробництва. Переважно це люди у працездатному віці. Ще певним резервом для працересурсного потенціалу є праценеактивне населення (понад 315,6 тис. осіб), які можуть бути долучені до господарської діяльності у майбутньому.

Невисокою в області є зайнятість молодого населення (у віці 15-35 років), воно становить 29,8% від кількості штатних працівників, багато молодих людей

не можуть працевлаштуватися після закінчення навчальних закладів (понад 12%). Однак в окремих галузях (інформація і телекомунікації, фінансова та страхова діяльність, торгівля та ремонт автотранспортних засобів та ін.) частка молоді є досить високою (понад 30%) [4].

Таблиця 1

Населення за економічною активністю (у віці 15-70 років, тис. осіб)*

	2000	2005	2010	2014	2018
Економічно активне населення	475,1	467,4	482,1	469,1	453,0
Зайняті	409,4	425,1	431,3	416,0	399,1
Безробітні	65,7	43,2	50,8	53,1	53,9
Економічно неактивне населення	342,1	340,3	313,0	318,0	315,6

*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області

Відбулися значні зміни у структурі зайнятості населення у галузях господарства. Так, якщо у передкризовий період більшість працівників була зайнята у виробництві, то вже у кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. – у сфері послуг. Так, у 1990 р. у виробничій сфері працювало 165,1 тис. осіб, а у сфері послуг – 148,4 тис. осіб (у 1995 р. – відповідно 131,2 тис. осіб і 145,9 тис. осіб, а вже у 2014 р. – 182,2 тис. осіб і 231,9 тис. осіб). При загальному зменшенні працівників у обох сферах, до 2000 р. темпи зменшення були значно більшими у галузях виробництва, що й призвело до значного зменшення його частки у господарстві регіону (у 1980 р. – 52,5%, у 1995 р. – 48,6%, у 2018 р. - 43,8 %). Найбільші скорочення працівників відбулися у промисловості та транспорті, дещо менші – у сфері послуг, а в деяких її галузях відбулося навіть збільшення працівників (торгівля і громадське харчування, фінансова діяльність, державне управління та сільське і лісове господарство) [2].

Внаслідок різних темпів зміни кількості працівників у галузях господарства змінилась і їх частка у структурі.

Цьому сприяло і деяке збільшення працівників у господарстві регіону, що відбулося переважно за рахунок трансформацій у сферах сільського господарства, будівництва, освіти, торгівлі та фінансової діяльності. Не зовсім виправданим є значне (порівняно з 1990 р. у 2 рази) збільшення працівників державного управління, це свідчить про відсутність реформ в адміністративно-управлінській сфері і може бути змінене внаслідок децентралізації у сфері управління країною.

Ще однією рисою працересурсного потенціалу є звуження професійної структури працівників господарства, яка наступила внаслідок стагнації багатьох підприємств промисловості, будівництва та інших галузей. Мала потужність роботодавців у регіоні, а також низька ціна робочої сили зумовлюють міграцію працездатного населення у інші регіони країни, або за кордон. Переважно там ці люди працюють не за своїм фаховим рівнем, поступово втрачаючи свою кваліфікацію. Це сприяє виснаженню працересурсного потенціалу, як у фізичному плані, так і за якісною ознакою.

У регіоні внаслідок кризових процесів у економіці та відсутності реальних реформ у ній спостерігається мала гнучкість попиту і пропозиції на ринку

праці. При загальному навантаженні 15 осіб на 1 робоче місце (в Україні 11 осіб) спостерігається невідповідність між потребами працівників різної кваліфікації і професійного рівня і їх наявністю у регіоні. Найбільше навантаження на 1 вільне робоче місце спостерігається у сільському, лісовому і рибному господарствах (28 осіб), хоча за останні 10 років цей показник зменшився у 6,6 разів. Найвище навантаження у Гусятинському, Чортківському, Шумському, Монастирському, Бережанському районах.

Диспропорція на ринку праці в області була найвищою в кінці ХХ ст., тепер вона частково знівелювалася переважно за рахунок певних реформ у сфері послуг і посилення міграцій працездатного населення на заробітки за кордон. Офіційно різниця між наявністю і потребами у працівниках на заміщення вільних робочих місць становила у регіоні в 2018 р. 1,4 тис. осіб, найбільша вона у м. Тернополі, Тербовлянському районі. Найзатребуванішими в області є робітничі професії (майже 500 осіб), працівники сфери послуг і торгівлі, найменші потреби – у працівниках сільського господарства, лісового і рибного господарства. Невідповідність між наявністю робочої сили і її працевлаштуванням зумовлює й інший чинник – небажання працювати не за спеціальністю та за низьку зарплату. Виникають перебої у відтворенні професійно-кваліфікаційної структури працівників, необхідних для реструктуризації господарства.

Аналіз попиту і пропозиції на робочу силу за професійними групами за останні тринадцять років свідчить про загальну тенденцію до зменшення кількості безробітних в області (у 2,8 рази у 2018 р., порівняно з 2005 р.), особливо зростає потреба в працівниках робітничих професій. За період 2005-2018 рр. кількість безробітних у цій категорії зменшилась майже у 3 рази (у сільському та рибному господарстві – у 9 разів), а потреба у них зросла у 2 рази.

Список використаних джерел: 1. Влах М. Географія населення: [словник-довідник] / Мирослава Влах. – Львів: Видав. Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 241 с. 2. Заставецька О.В. Географія населення України: навчальний посібник / О.В. Заставецька, Б.І.Заставецький, Д.В. Ткач. – Тернопіль, 2010. – 134 с. 3. Заставецька О.В. Тернопільська область: географічні основи комплексного економічного і соціального розвитку: [монографія] / О.В. Заставецька. – Львів, 1997. – 211 с. 4. Сайт Головного управління статистики в Тернопільській області / Режим доступу: <http://www.te.ukrstat.gov.ua/>

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Одним із важливих факторів, який безпосередньо впливає на демографічну ситуацію в регіоні є міграції населення. Міграції являють собою переміщення людей з одного місця в інше, як правило, з перетином статистично враховуваної межі (держави, області, населеного пункту) зі зміною місця проживання на більш чи менш тривалий час або назавжди [1, с.93]. Міграції класифікують за різними ознаками: за тривалістю: постійні, сезонні, епізодичні та маятникові; за причинами виникнення: соціально-економічні (трудова), побутові, політичні, екологічні, військові.

Перші міграційні потоки з території Тернопільщини почали формуватися з середини ХІХ ст. з збіднілих селян Австро-Угорщини, які виїжджали у пошуках кращої долі спочатку у європейські країни (Німеччину, Францію), а згодом долучилися до загальноєвропейського міграційного потоку до США, Аргентини, Бразилії і Канади. Вони використовувались для малокваліфікованої праці, найбільше – для сільськогосподарських робіт. У деяких повітах Тернопільщини, зокрема Заліщицькому і Борщівському, величина емігрантів у цей час перевищувала природний приріст населення.

До початку Першої світової війни з Австро-Угорщини лише до США і Канади виїхало 400 тис. українців. Основний контингент українських емігрантів у Канаду сформувався з центральних і південних повітів галицького Поділля – Гусятинського, Чортківського, Борщівського, Заліщицького [2].

Масовим стало у 1880-ті переселення східногалицького селянства на територію Росії. Новий його вибух припав на серпень 1892 і розпочався в Збаразькому повіті, звідки в ніч із 3 на 4 серпня 25 жителів села Шили таємно перейшли через кордон у Росію. Через тиждень повіт залишили 1500 селян. Поступово еміграційна «гарячка» перекинулася в Борщівський, Скалатський, Тернопільський та інші повіти.

Друга міграційна хвиля сформувалась у 20-30-их рр. ХХ ст. в основному у США та Канаду. У цей період з території Тернопільського воєводства виїхало близько 125,3 тис. мігрантів. Ця міграція була в основному соціально-економічною та побутовою (поєднувались родини тих, хто виїхав в ці країни в час Першої світової війни).

Під час Другої світової війни міграції з території України загалом, і Тернопільської області зокрема, мали переважно політичний характер. Значній частині наших співвітчизників вдалось знайти притулок в інших країнах, рятуючись від сталінських репресій і переслідувань. А інша частина – була

насилено вивезена у Сибір та північні регіони європейської частини Росії. У цей період відбулась масова примусова міграція поляків з західних частин України, в тому числі і з Тернопільської області. Натомість на ці території було переселено поляків із східної Польщі.

В подальшому основними причинами формування міграційних потоків з території області були переважно соціально-економічні. З 1970 р. до 1990 р. територію області покинуло близько 56,5 тис. осіб. Водночас у цей час в'їхало сюди 55,3 тис. осіб (сальдо міграції -11,2 тис. осіб).

Нова хвиля міграції (кінець ХХ – початок ХХІ століття) зумовлена довготривалою економічною кризою. Перші значні міграційні потоки сучасного періоду почали формуватися у 1994-1995 рр. В основному населення виїжджало до країн Західної та Південної Європи (Італія, Греція, Португалія, Іспанія, Франція), значною була також частка мігрантів до країн центральної Європи (Німеччина, Чехія, Польща), а також в Ізраїль, Мальту. У 1994 р. вперше було зафіксоване від'ємне сальдо міграції (-0,9 тис. осіб). Від'ємним воно залишається і до сьогодні. Серед мігрантів у той період була значна кількість осіб з вищою освітою і високою кваліфікацією. Це зумовило явище т.зв. «відпливу умів». Тільки за 1995 р. за межі області виїхало понад 2,8 тис. осіб з вищою та незакінченою вищою освітою, 4,1 тис. осіб з середньою спеціальною та 6,1 тис. осіб – із загальною середньою освітою. Серед мігрантів переважали чоловіки (51%) у молодому та середньому віці.

Аналіз статистичних даних свідчить про те, що сумарна кількість трудових мігрантів у 2001 р. становила 42,4 тис. осіб. За даними сільських рад, у селах області чисельність громадян, які працюють за межами України, становила 20095 осіб, або 6,3% від кількості сільського населення у працездатному віці, в тому числі 11925 чоловіків та 8170 жінок. Найбільші обсяги міграцій населення на той час були із м. Тернополя, Тернопільського, Заліщицького, Бучацького, Борщівського та Чортківського районів.

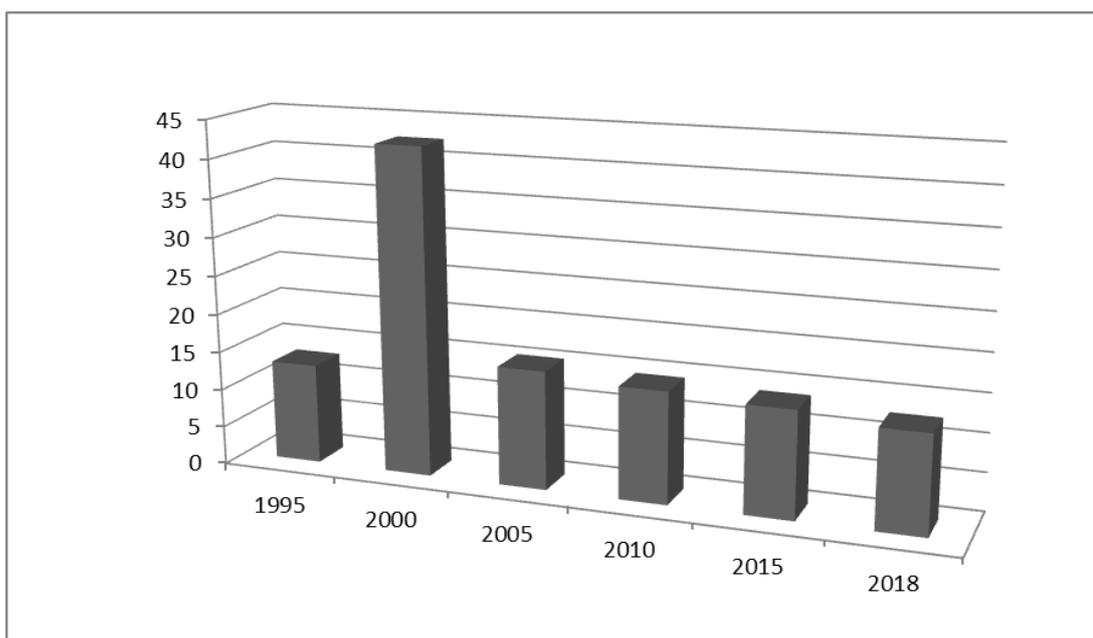

Рис. 1. Кількість мігрантів у Тернопільській області

У 2010 р. найбільші обсяги міграцій були зафіксовані з територій Підгаєцького, Монастириського, Зборівського та Заліщицького районів.

За 2018 р. з території області вибуло 13084 осіб, найбільше з м. Тернополя, Кременецького, Борщівського, Бучацького, Бережанського, Теремовлянського районів. На сьогодні за приблизними підрахунками вчених за межами області в інших країнах перебуває більш, ніж 100 тис. мігрантів. Встановити точну цифру неможливо, оскільки багато з них перебуває за кордоном нелегально.

Більшість мігрантів за межі області складають чоловіки (52%), у віковій структурі – населення молодого та середнього віку (76%). Серед чоловіків найбільша кількість мігрантів у віці 30-49 р., серед жінок – 30-39 р. Популярними серед населення області залишаються сезонні трудові міграції. Головними напрямками таких міграцій є м. Київ, а також країни-сусіди: Польща, Чехія, Росія. В основному в них беруть участь чоловіки (будівельні та сільськогосподарські роботи).

Основні потоки мігрантів формуються, як і раніше, із сільської місцевості, але в останні роки постійно збільшується механічний рух населення із міст унаслідок зупинки промислових підприємств, скорочення працівників багатьох установ і закладів. Спостерігається також зворотній процес урбанізації – *реурбанізація*. Це повернення міських жителів, які працювали на великих підприємствах і проживали у гуртожитках в села.

Поширені донедавна «маятникові міграції» населення (в окремі роки в них брало участь 20-25% сільського працездатного населення) різко зменшились внаслідок скорочення діяльності, зменшення потужності, ліквідації багатьох підприємств і установ, де були зайняті «маятникові мігранти». На це вплинуло зменшення кількості рейсів автобусів і приміських поїздів, подорожчання транспортних послуг. Зі зміною форм власності на землю деяка частина людей залишається працювати в селах, інша – мігрує за межі області [2].

Список використаних джерел: 1. Влах М. Географія населення: [словник-довідник] / Мирослава Влах. – Львів: Видав. Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 241 с. 2. Заставецька О.В. Географія населення України: навчальний посібник / О.В. Заставецька, Б.І.Заставецький, Д.В.Ткач. – Тернопіль, 2010. – 134 с. 3. Заставецька О.В. Тернопільська область: географічні основи комплексного економічного і соціального розвитку: [монографія] / О.В.Заставецька. – Львів, 1997. – 211 с. 4. Сайт Головного управління статистики в Тернопільській області / Режим доступу: <http://www.te.ukrstat.gov.ua/> - Назва з екрану.

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ДЕПОПУЛЯЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Депопуляція є однією із найбільших проблем України, адже демографічна проблема загострюється впродовж років незалежності нашої держави [2, 3, 5]. Для того, щоб визначити, які саме демографічні зміни мають найбільш суттєвий вплив на темпи депопуляції, можна розглянути показники природного приросту та сальдо міграції і, як наслідок, загального приросту населення. Якщо брати до уваги показники природного руху населення України, можна зазначити, що відбуваються процеси депопуляції та старіння нації. Наслідком цього процесу є зменшення чисельності населення працездатного віку та збільшення – старше працездатного, що відображається на економіці країни [2]. Суттєвий вплив спричиняють й міграції населення: економіка країни потерпає від еміграції населення, що спотворює статеву-вікову структуру населення за рахунок зменшення частки населення працездатного віку. Отже, питання вивчення тенденцій депопуляції населення України із визначенням переважаючих складових є актуальним, оскільки висвітлює наявні проблеми та може бути підґрунтям визначення заходів регіонально демографічної політики.

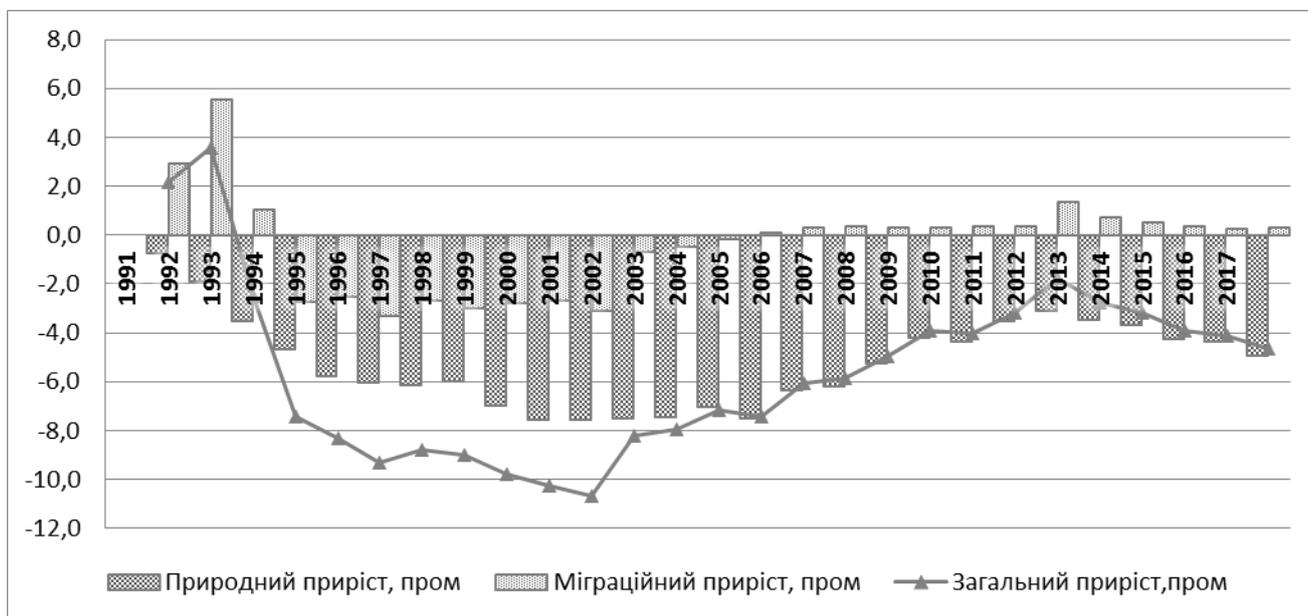

Рис. 1. Динаміка зміни чисельності населення України, 1991-2017 рр.
 (побудовано за даними [4])

За роки незалежності чисельність населення України скоротилась на 9 659,6 тис. осіб (рис. 1). Досліджуючи динаміку зміни чисельності населення

можна спостерігати, що загальний приріст населення досягає максимального значення 1992 році (+3,6‰), після чого спостерігається різке зменшення показника та від'ємне значення протягом всього досліджуваного періоду. Мінімальне значення припадає на 2001 рік (-10,7‰), після чого відбувається поступове покращення: з 2005 року міграційний приріст має додатне значення, зменшуються обсяги депопуляції населення. У 2012 році відзначаються найменші темпи депопуляції (загальний приріст населення становить -1,8‰), після чого темпи знову зростають.

Вплив природного та міграційного руху населення по-різному проявляються в регіонах України, розглянемо їх залежність у 2002, 2012, 2017 роках. Зокрема, у 2002 році на загальний приріст населення більший вплив мали процеси народжуваності на смертність (рис. 3). Простежується висока залежність між показниками загального приросту від природного (рис. 2): коефіцієнт апроксимації становить 0,98.

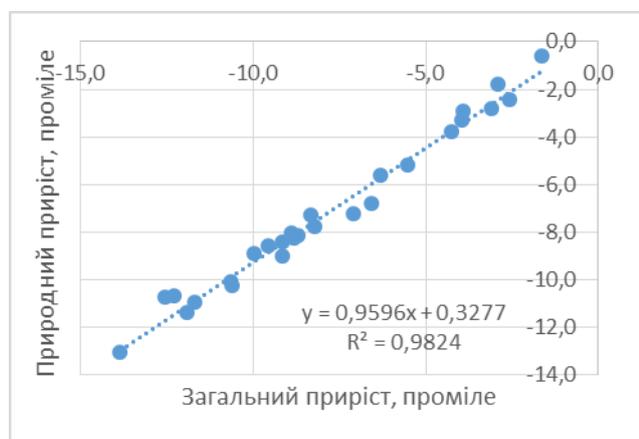

Рис. 2. Залежність загального та природного приросту населення в регіонах України, 2002 р. (побудовано за даними [4])

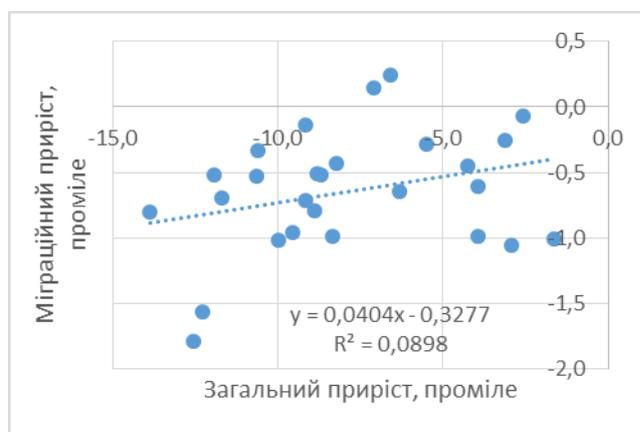
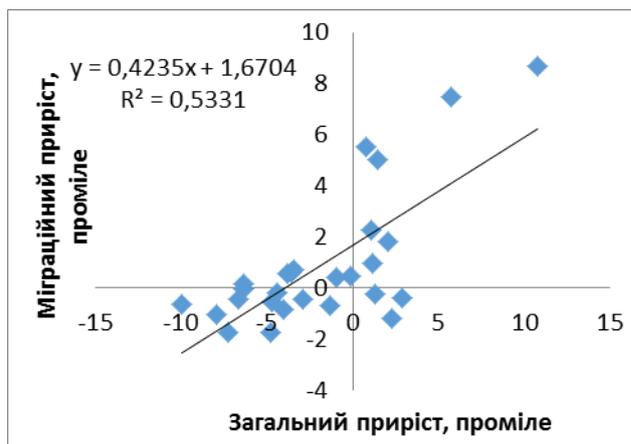
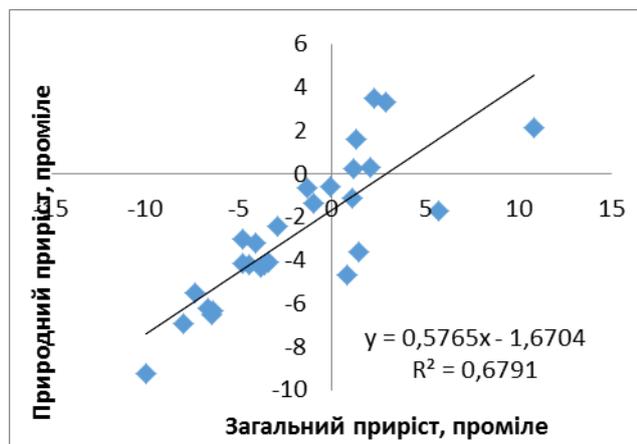

Рис. 2. Залежність загального та міграційного приросту населення в регіонах України, 2002 р. (побудовано за даними [4])

Аналізуючи показники природного приросту населення в регіонах України, у 2002 році найбільше скорочення природного приросту припадає на Чернігівську область (-13,0‰), а також на північній та центральні області, це можна пояснити економічним станом областей, міграції населення обумовлені пошуком людьми «кращого життя», високим демографічним навантаженням та старінням населення. Найнижчі показники скорочення природного приросту припадають на Закарпатську область (-0,6‰). Аналізуючи дані міграційного приросту у 2002 році, найбільше скорочення міграційного приросту припадає на Луганську область (-1,8‰), а найменше скорочення міграційного приросту припадає на Київську область та м. Київ і становить -0,1‰. Щодо загального приросту населення за 2002 рік, то найнижчі показники скорочення має Закарпатська область (-1,6‰), це можна пояснити вигідним географічним положенням, особливостями соціальної, демографічної та міграційної поведінки населення. Найвищий показник скорочення загального приросту має

Чернігівська область (-13,8 ‰), це може бути обумовлене наслідками аварії на ЧАЕС, екологічною ситуацією, структурою населення тощо.

В демографічній історії України 2012 рік характеризується позитивними зрушеннями, загальний приріст населення мав позитивні зміни в порівнянні з минулими роками. Залежність між показниками загального приросту від природного (рис. 4) нижча, ніж у 2002 році (коефіцієнт апроксимації становить 0,68), а міграційного (рис. 5) – вища (коефіцієнт апроксимації становить 0,53), що свідчить про підвищення міграційної активності, у тому числі і завдяки проведенню Євро-2020. Природний приріст має здебільшого від’ємні показники (найменше значення зберігається у Чернігівській області -9,3 ‰). Позитивні значення мають лише шість регіонів (з них найбільший показник у Рівненській (+3,5 ‰) та Закарпатській (+3,3 ‰) областях і у місті Київ (+2,1 ‰). Міграційний приріст у 2012 році у регіонах України має майже однакову кількість позитивних та негативних показників: найнижчі значення спостерігаються у Кіровоградській (-1,8 ‰) та Херсонській (-1,7 ‰) областях, високі показники зазначені у м. Київ (+8,7 ‰), Харківській (+5,5 ‰) та Київській областях (+5,0 ‰). Що стосується загального приросту, то найбільшими темпами скорчувалось населення Чернігівської (-9,9 ‰), Сумської (-7,9 ‰) та Кіровоградської (-7,3 ‰) областей. Збільшувалась чисельність населення міста Київ (+10,8 ‰), Закарпатської (+2,9 ‰) і Рівненської (+2,3 ‰) областей.

Висока міграційна активність населення України, яка простежується з 2014 року, зумовила зміну значення природного та міграційного руху населення для загальної зміни чисельності [1]. Зокрема, збільшилась залежність між показниками загального приросту від міграційного (рис. 7): коефіцієнт апроксимації становить 0,68. Найвищі темпи зменшення чисельності населення у Чернігівській області (13,2 ‰), із них показник природного приросту також найнижчий в Україні (-11,2 ‰). У Київській області чисельність населення зростає та показник природного приросту є додатнім (11,3 ‰) переважно за

рахунок міграційного приросту (17,5 ‰), це пояснюється зростанням агломерації навколо Києва, високою міграційною привабливістю, значними обсягами внутрішньої міграції. У 2017 році найбільший міграційний відтік населення спостерігається у Луганській (-8,9 ‰) і Донецькій областях (-5,7 ‰), що пояснюється військовим конфліктом та частковою окупацією території.

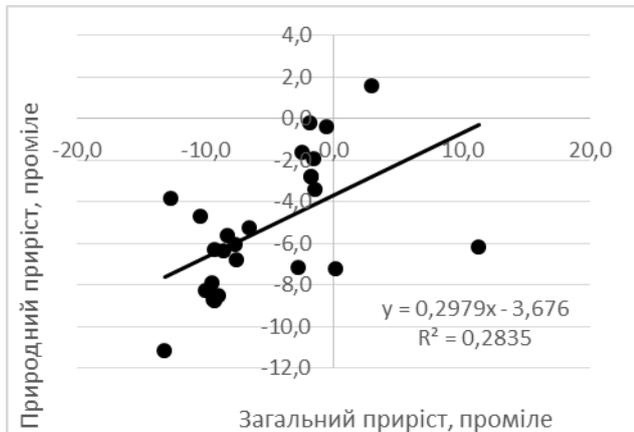

Рис. 6. Залежність загального та природного приросту населення в регіонах України, 2017 р. (побудовано за даними [4])

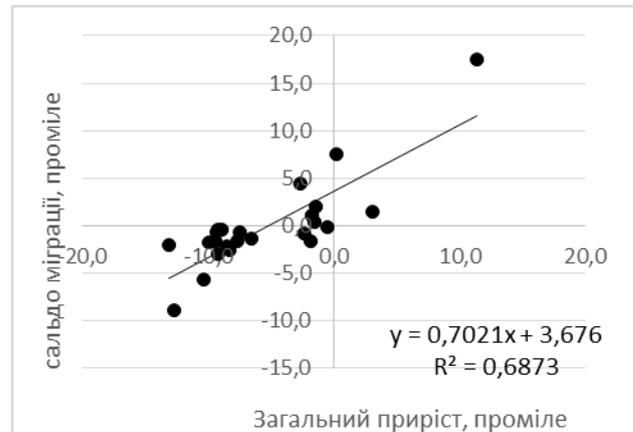

Рис. 7. Залежність загального та міграційного приросту населення в регіонах України, 2017 р. (побудовано за даними [4])

Отже, досліджуючи демографічні процеси в Україні впродовж 1991-2017 років можна зазначити, що за досліджуваний період чисельність населення України скоротилась майже на 10 млн. осіб. [4]. Загальний приріст населення на початку 2000х років здебільшого залежав від природного приросту, а у 2017 році більше залежить від міграційного, що обумовлено значними внутрішніми міграціями населення України, починаючи з 2014 року. Майже весь досліджуваний період природний приріст населення України має від'ємне значення, що обумовлює необхідність подальших досліджень із визначенням чинників, структурних та територіальних особливостей тощо.

Список використаних джерел: 1. Niemets L. Migration Challenges of the 21st Century: The Experience of Ukraine / L. Niemets, N. Husieva, O. Suptelo, K. Sehida, P. Kobylin, L. Kliuchko // The International Business Information Management Conference (32nd IBIMA) (Seville, Spain, 15-16 November, 2018) / Editor Khalid S. Soliman. – P. 328-337. 2. Sehida K. Demographic factor of the development of regions of Ukraine / K. Sehida, I. Vasylevska, T. Pogrebskyi / The Social Transformation of the Cities and Regions in the Post-communist Countries. / Edited by Cezary Madry. Posnan: Wogucki Wydawnictwo Naukowe, 2014. – p. 265 – 279. 3. Немець Л. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л.М. Немець, К.Ю. Сегіда, К.А. Немець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с. 4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> 5. Трець В. Тенденції депопуляції в Україні, її регіональні особливості і соціально-економічні наслідки / В. Трець // Україна: аспекти праці. — № 3. — 2009. — С. 27-31.

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Дослідження особливостей міграцій не втрачає своєї актуальності, в тому числі через постійні процеси переміщення населення різної інтенсивності, з різних причин у різних напрямках. Не зважаючи на те, що населення Землі стрімко зростає, існують регіони, де спостерігається зменшення населення в результаті процесу депопуляції, що супроводжується процесами його старіння, тобто, збільшення частки осіб віком 65 і більше років. Серед таких регіонів можна виділити Європу, в тому числі держави Європейського Союзу і деякі держави Північної Америки (США, Канада), Австралію. Наприклад, у Німеччині за 2018 рік коефіцієнт природного приросту дорівнює -3,1‰, в Італії -1,8‰.

Демографічна ситуація почала швидко змінюватися після початку хвилі масового міграційного напливу біженців і переселенців з держав Близького Сходу (Південно-Західної Азії та Північної Африки). Народжуваність почала підвищуватися – і в деяких країнах показник природного руху населення знову став позитивним: Франція (2,9‰), Велика Британія (2,7‰), Швеція (2,7‰) (рис. 1). Слід зазначити, що до 2015 року Європейський союз і США вели досить стриману політику щодо іммігрантів. Максимум збільшення природного приросту в деяких країнах Західної Європи було досягнуто ще у 2010 році, після чого процеси відтворення частково стабілізувалися і мають тенденцію до подальшого природного скорочення. Населення старшого віку стало однією з найбільших категорій населення ще в кінці ХХ століття [4]. Так завершився другий демографічний перехід на території найбільш розвинених держав світу.

Проблема великої кількості мігрантів стала загострюватися після 2010 року. Згідно з даними ООН, на кінець 2017 року по всьому світу серед 68,5 мільйонів вимушено переміщених осіб, 25,4 мільйони осіб були біженцями, а більш ніж три мільйони з них подавали заяву про надання притулку в Німеччині, Франції, Австрії, Швеції, Данії, Бельгії, Нідерландах, Люксембурзі [6].

Деякі держави піддаються впливу масових міграцій не в результаті кінцевого переселення, а внаслідок їх транзитного положення: вони просто знаходяться на шляху переселенців, лише частина яких залишається на території транзитних держав, зокрема, нелегально.

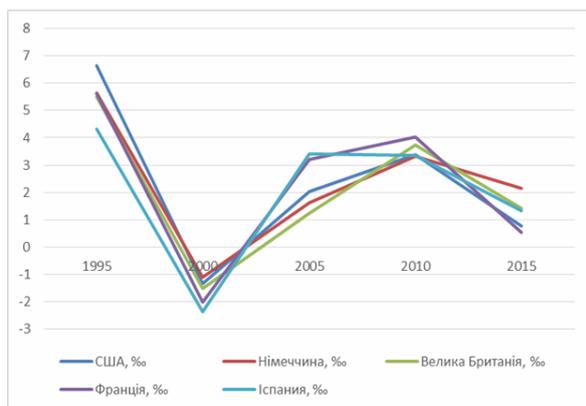

Рис. 1. Динаміка природного приросту населення, 1995 – 2015 рр.
(побудовано за даними [2])

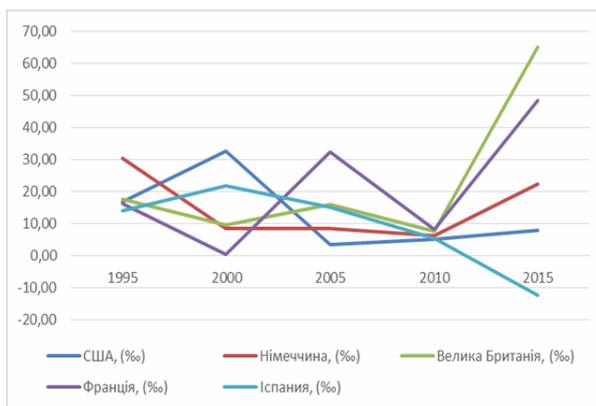

Рис. 2. Динаміка сальдо міграцій, 1995 – 2015 рр.
(побудовано за даними [2, 5])

Ці дані дуже схожі з припущеннями, викладеними Д. Ван де Каа у концепції третього демографічного переходу, в якій йде мова про те, що нові хвилі мігрантів стануть частково або повністю відшкодовувати природне зменшення населення в приймаючих країнах, не тільки за рахунок великої кількості мігрантів, а й за рахунок високого рівня народжуваності в їхніх соціальних групах (рис. 1, 2).

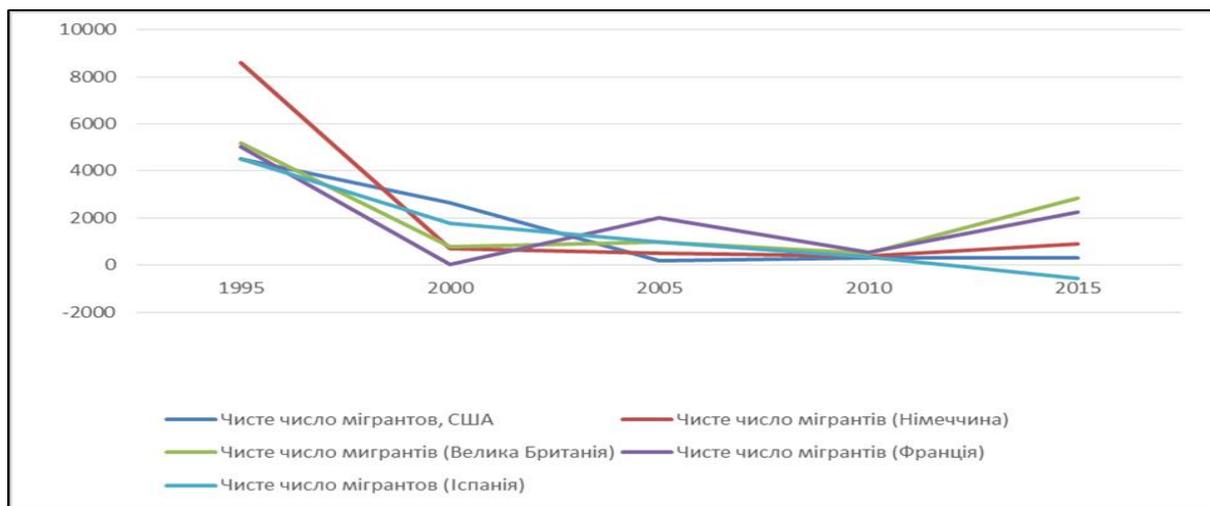

Рис. 3. Динаміка загальної чисельності мігрантів на території США і деяких держав-членів Європейського Союзу, 1995-2015 рр.
(побудовано автором за даними [2])

Однак головна відмінність від першого демографічного переходу полягає в тому, що змінюються не просто показники відтворення населення, але і його склад (віковий, національний і т. д.). При цьому в числі основної групи мігрантів, які дуже сильно впливають на склад населення (рис. 2, 3), слід враховувати не тільки вимушено переміщених осіб, а й сезонних робітників, мігрантів, які не мають документів, а також тих осіб, котрі потрапляють на територію Європейського Союзу в результаті торгівлі людьми [1, 5].

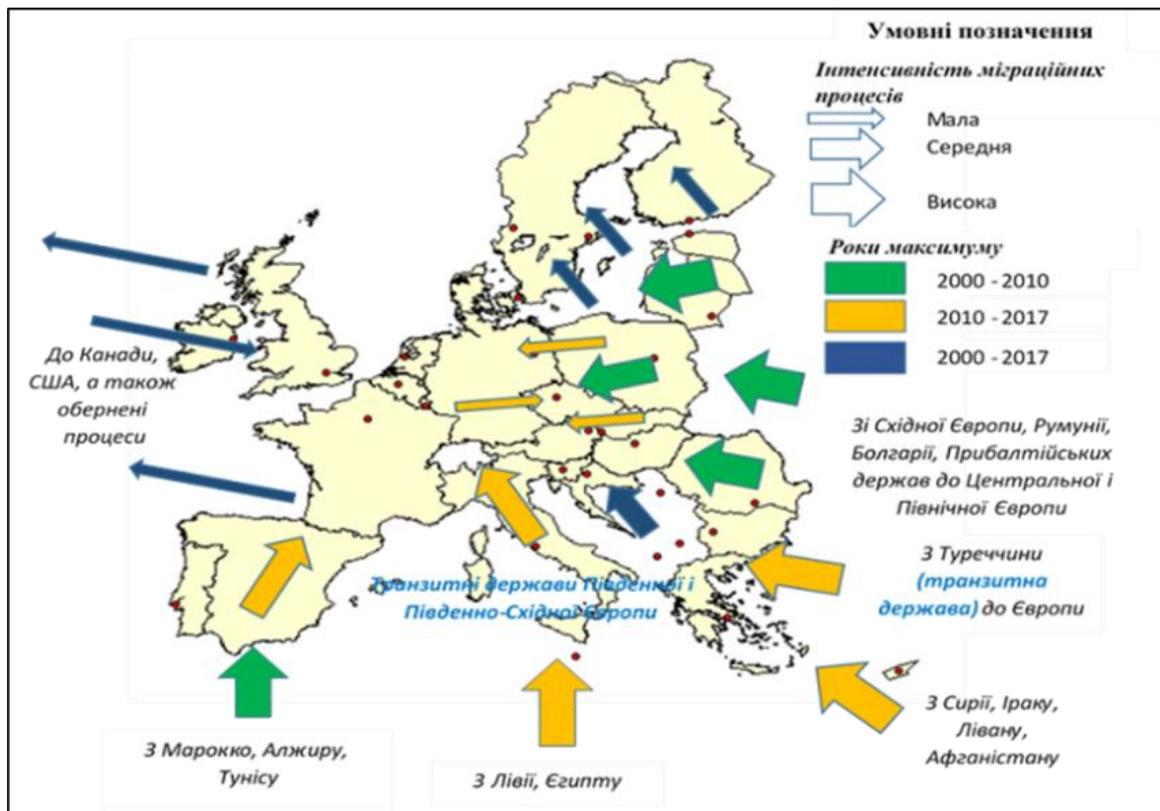

Рис. 4. Основні міграційні потоки та їхні напрями відносно території Європейського Союзу (узагальнено та побудовано автором за даними [3])

Таким чином, аналіз динаміки міграційного та природного приросту населення обраних країн Європи і Англо-Америци підтверджує припущення щодо зв'язків між міграціями, зміною складу населення і новим демографічним переходом в державах Євросоюзу і США (особливо Західної Європи). Якщо порівнювати ситуацію в Європейському Союзі та на території України, то наша держава є державою еміграції, в якій кількість емігрантів перевищує кількість іммігрантів (рис. 4). Тому в Україні важка демографічна ситуація, пов'язана як з природним, так і механічним скороченням чисельності населення [3]. Підводячи підсумки, третій демографічний перехід може сильно вплинути на склад населення в зазначених постіндустріальних державах і змінити демографічну ситуацію в них. Активізація міграційних процесів призводить до виникнення нових змін, що потребує подальших досліджень, внесення змін до існуючої міграційної політики на території держав-членів Європейського Союзу. Серед напрямів подальших досліджень можна виділити аналіз взаємозв'язків між міграційними і економічними, політичними та культурними процесами.

Список використаних джерел: 1. Девід К. Третий демографический переход [Електронний ресурс] / Коулмен Девід // Демоскоп. – 2007. – Режим доступу: <http://www.demoscope.ru/weekly/2007/0299/tema05.php>. 2. Світовий атлас даних [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://knoeta.ru/> 3. Олена Малиновська Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія / О.А. Малиновська. – К. : НІСД, 2018. – 472 с. 4. Dirk J.V. The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries / van de Kaa Dirk J. – 2002. 5. Global Trends: Forced Displacement in 2016

[Електронний ресурс] // UNHCR. – 2017. – Режим доступу: <http://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5943e8a34/global-trends-forced-displacement-2016.html>
6. Global Trends: Forced Displacement in 2017 [Електронний ресурс] // UNHCR. – 2018. – Режим доступу: <https://www.unhcr.org/5b27be547.pdf>

УДК 911.3

М.О. Логвинова

logvinova_mari94@ukr.net

Науковий керівник – д. геогр. н., проф. Л.М. Немець

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

АДАПТАЦІЯ ТЕОРІЇ «PULL AND PUSH» ДО РОЗМІЩЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Внутрішні переміщення населення є одним із типів міграцій, що пов'язані з етнічними, економічними, географічними, демографічними, політичними аспектами життя суспільства. Вони не впливають на чисельність населення країни в цілому, проте змінюють статеву-вікову структуру населення, а також особливості розселення населення. Якщо донедавна в Україні внутрішні міграції мали добровільний характер, то починаючи з 2014 року, міграції з Донецької та Луганської області та Криму стали вимушеними, що пов'язано із військовою агресією Росії проти України, проведенням антитерористичної операції на Донбасі, анексією Автономної Республіки Крим.

У вітчизняній та зарубіжній літературі [6] термін «вимушена міграція» використовується для характеристики міграційних процесів, у яких є елемент примусу, такий як загроза життю та існуванню внаслідок природних або людських факторів (наприклад, переміщення біженців або переміщених осіб, а також переміщення людей через природні чи екологічні катастрофи, хімічні або атомні аварії, голод чи реалізацію проектів розвитку). В Україні наслідком вимушених міграцій стала поява окремої категорії людей – внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які виділяються в окрему категорію.

Харківська область є одним з регіонів України з найбільшою чисельністю ВПО, чисельність переселенців якої становить на 01.07.2018 року 126536 осіб (8,4 % від загальної чисельності внутрішньо переміщених осіб в Україні) [1]. Саме за цим показником Харківська область займає 4 місце в Україні після Донецької, Луганської областей та м. Києва. Тому актуальним залишається питання виявлення факторів, які притягують переселенців на одні території та відштовхують від інших. Саме такі фактори описує теорія “pull and push”.

Метою дослідження є аналіз факторів притягування-виштовхування внутрішньо переміщених осіб на території Харківської області за допомогою теорії “pull and push”.

Теорія “pull and push” («тяжіння та виштовхування») запропонована Е. Лі (1966 р.) для аналізу міграційних потоків. Автор припустив, що людина зважується на міграцію в залежності від факторів, що існують та

детермінуються в країнах/регіонах вибуття та факторів, що існують в країні/регіоні прибуття, а також від так званих «проміжних обставин» (дистанція, міграційна політика тощо) [8]. Вчений довів, що міграційні потоки між країнами та регіонами формуються як через наявність певних обставин, які впливають на рішення мігрувати, а також через інформаційний потік від мігрантів, які вже виїхали. В результаті такого потоку мігрантів на певних територіях формуються фактори «протягування та виштовхування».

Дана теорія не є універсальною для кожного регіону, оскільки одні і ті ж самі фактори можуть притягувати одних мігрантів і не притягують інших мігрантів, в той самий час виштовхують одних та залишаються байдужими для інших. Теорія нівелює неоднорідність та стратифікацію суспільства, соціальна складова залишається поза аналізом цієї теорії.

Теорія “pull and push” досить детально розглядає розміщення внутрішньо переміщених осіб у регіональному вимірі. Слід зазначити, що для регіонів з яких відбувається внутрішнє переміщення населення існують фактори «виштовхування» населення та фактори, які це населення тримають на даній території, так і для Харківської області існують фактори, які притягують внутрішньо переміщених осіб та фактори, які відштовхують дану категорію населення. Так, для жителів Донбасу одним із «push факторів» стали військові події на сході країни, загроза безпеці та життю, напружена політична ситуація у регіонах, рух за відділення Донбасу, погіршення соціально-економічної ситуації, зниження рівня життя населення, пошкодження внаслідок воєнних дій численних об’єктів житлового фонду, через що значна кількість населення залишилася без житла [7]. Змінюючи місце проживання, переселенці обирали ті регіони, що так чи інакше притягували їхню увагу (територіальна близькість до зони антитерористичної операції, мова у регіоні переселення, великі адміністративні центри з розвинутою інфраструктурою, наявність знайомих та рідних у регіоні переселення, досвід переселення від тих, хто вже виїхав та ін.). Факторами, що стримують внутрішнє переміщення населення на Донбасі були наявність родичів, які потребують догляду, відсутність фінансових засобів на переїзд, небажання покидати свої будинки та майно тощо [4].

Харківська область є регіоном «притягування» для внутрішньо переміщеного населення з Донбасу, на що впливають політичні, економічні, соціально-демографічні та природні фактори. Харківська область є відносно стабільним у політичному плані регіоном, який забезпечує свободу вибору та демократію для своїх жителів та здатний забезпечити права та свободи переселенців [5]. Серед економічних «pull факторів» слід відзначити високі стандарти життя та рівень соціально-економічного розвитку Харківської області, наявність значного ринку праці та можливість працевлаштування для переселенців. Крім того, прикладами «pull факторів» соціально-демографічного напрямку є високий рівень соціальної захищеності населення, широкі можливості професійної самореалізації, високий рівень надання соціальних послуг, соціальна підтримка регіональною владою переселенців, надання соціального захисту, відсутність етнічної дискримінації. Крім того, Харківська область (як Донецька та Луганська) відрізняється високою питомою вагою в

лінгвістичній структурі – російськомовного населення, в етнічній структурі – значною часткою росіян (25 % населення області), в релігійній структурі – православної церкви московського патріархату, в електоральних уподобаннях – проросійських, етатистських політичних і економічних ідеологічних орієнтацій, для значної частини населення характерна сильна підтримка проросійського вектора зовнішньої політики України. І, звісно, вирішальним фактором притягування є територіальна близькість Харківської області до Донецької та Луганської областей [2,9].

Таблиця 1

Фактори впливу на розселення внутрішньо переміщених осіб у Харківській області (складено автором на основі узагальнень [2,3,9])

Фактори «притягування» («pull фактори»)	Фактори «виштовхування» («push фактори»)
Політичні	
Відсутність військових конфліктів. Стабільна політична ситуація. Наявність демократії та свободи вибору. Забезпечення прав та свобод переселенців.	
Економічні	
Промислова спеціалізація регіону. Стабільний розвиток економіки. Висока якість життя. Високий індекс регіонального розвитку. Наявність вільних робочих місць та гарні умови праці.	Невідповідність професійного рівня переселенців професіям, які існують на ринку праці регіону. Високі податки для відкриття власного бізнесу. Високий рівень корупції.
Соціально-демографічні	
Високі стандарти соціальної захищеності. Наявність можливостей для професійної самореалізації. Високий рівень розвитку соціальної інфраструктури, доступність та висока якість освітніх та медичних послуг. Високорозвинуті автотранспортні та залізничні комунікації, міжнародні аеропорти. Високий рівень підтримки переселенців регіональними органами влади та органами місцевого самоврядування. Свобода віросповідання. Відсутність етнічної та расової дискримінації. Схожість населення регіону за соціокультурними особливостями (переважно російськомовне населення, висока частка росіян у структурі населення).	Висока оренда житла. Труднощі у пошуку роботи. Дороговизна освітніх та медичних послуг. Випадки порушення прав переселенців. Сповільнена інтеграція переселенців у приймаючі громади. Негативний образ ставлення до переселенців місцевого населення.
Природно-географічні	
Територіальна близькість Донецької та Луганської областей до Харківської області. Схожість природно-кліматичних умов.	

«Push факторами» для Харківської області, які гальмують внутрішнє переміщення населення з Донбасу є, переважно, економічні та соціально-демографічні: невідповідність професійної належності переселенців, які до конфлікту були зайняті вугільній промисловості, електроенергетиці, чорній та кольоровій металургії, важкому та енергетичному машинобудуванні, верстатобудуванні, локомотиво- і вагонобудуванні, хімічній промисловості, цементній галузі та ін. тощо [1], високі податки для відкриття власного бізнесу, достатньо високий рівень корупції, висока вартість на медичні та освітні послуги, випадки негативного ставлення місцевого населення до переселенців та порушення їх прав.

Узагальнено фактори “pull and push” для розміщення внутрішньо переміщених осіб у Харківській області представлено у таблиці 1 (табл. 1).

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Теорія “pull and push” може бути застосована для дослідження внутрішнього переміщення населення у регіональному вимірі.
2. Згідно теорією “pull and push”, фактори впливу на місце вибору регіону для переселення поділяються на природні, політичні, економічні, соціально-демографічні.
3. Найбільший вплив на розселення внутрішньо переміщених осіб на території Харківської області чинять економічні, соціально-демографічні та політичні особливості регіону, які відповідають умовам забезпечення внутрішніх прав та свобод переселенців, зайнятості переселенців, покращення їх рівня життя та не створюють бар'єрів при комунікації переселенців.
4. “Push факторами” для переселення у Харківську область є, переважно, економічні та соціально-демографічні. Серед них: висока вартість оренди житла, надання медичних та освітніх послуг, різна професійна належність переселенців, що не відповідає спеціалізації Харківської області, складність відкриття власного бізнесу тощо.

Список використаних джерел: 1. Внутрішньо переміщені особи [Електронний ресурс] // Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> 2. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2016. – 448 с. 3. Гусева Н.В. Внутрішні переміщення в Харківській області : загальнонаціональний вимір / Н.В. Гусева // Регіон-2018: стратегія оптимального розвитку : Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 8-10 листопада 2018 р.). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. – С. 264-270. 4. Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього»; наук. ред. У.Я. Садова. – Львів, 2015. – 252 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»). 5. Немець Л.М. Вимушені внутрішні міграції в Харківській області: структурно-динамічні та регіональні особливості / Л.М. Немець, Н.В. Гусева, М.О. Логвинова, Ю.І. Кандиба, Л.В. Ключко // Часопис соціально-економічної географії, Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна. – № 25. – 2018. – С. 81-97. 6. Перрушу Р. Глосарій міграційних термінів / Р. Перрушу. – Режим доступу http://web.archive.org/web/20070928193631/http://www.iom.org.ua/docs/im98_1.pdf 7. Проценко О.О. «Внутрішньо переміщені особи» як категорія теоретизування та

соціальної практики / О.О. Проценко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 4. – С. 47-55. 8. Синковець Н.І. Аналіз основних теорій міжнародної міграції в сучасному економічному просторі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/download/2927/2622. 9. Niemets L. Migration Challenges of the 21st Century: The Experience of Ukraine / L. Niemets, N. Husieva, O. Suptelo, K. Sehida, P. Kobylin, L. Kliuchko // Vision 2020: Sustainable Economic Development and Application of Innovation Management from Regional expansion to Global Growth // The International Business Information Management Conference (32nd IBIMA) (Seville, Spain, 15-16 November, 2018) / Editor Khalid S. Soliman. – P. 328-337.

УДК 911.3

К.Г. Неліпа

nelipka@ukr.net

Науковий керівник – д. геогр. н., проф. К.В. Мезенцев

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ГЕОДЕМОГРАФІЧНИЙ ПРОГНОЗ ЗАПОРІЗЬКОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ

Геодемографічний прогноз є вкрай необхідним для прогнозування трансформації системи розселення в майбутньому. Для визначення перспективної чисельності населення Запорізької регіональної системи розселення (РСР) було використано метод екстраполяції. Головною умовою достовірності даного прогнозу є відповідність динаміки лінійному розподілу: чим ближче показник вірогідності апроксимації до одиниці, тим достовірніше прогноз [2, с. 204-205; 5, с. 35; 7].

За допомогою даного методу, був розроблений короткостроковий прогноз до 2025 року загальної чисельності населення Запорізької РСР та окремо кожної локальної системи розселення (ЛСР) області. Під час аналізу демографічних даних було визначено, що вони відповідають лінійному розподілу. Згідно з тенденцією до зменшення середньорічних абсолютних приростів населення, нами було обрано наступну формулу [6, с. 51]:

$$S_t = S_0 + \Delta * t \quad (1)$$

де S_t – прогнозна чисельність населення у t році; S_0 – чисельність населення у базовий період; Δ - абсолютний середньорічний приріст населення; t – період прогнозу.

Також для визначення прогнозних значень була побудована лінія тренду, де для достовірності прогнозу використано значення похибки апроксимації (R^2). Чим ближче значення (R^2) до одиниці, тим точніше обрана модель відбиває тенденцію розвитку, тобто, тим більше можна довіряти результатам прогнозування [1; 4, с. 65]. Завдяки визначенню похибки апроксимації та стандартного відхилення, були розраховані оптимістичні та песимістичні значення чисельності населення до 2025 року [7].

В результаті проведених розрахунків було визначено, що величина достовірності апроксимації складає – 0,96. До 2025 року чисельність населення Запорізької РСР зменшиться на 6,3% і становитиме 1614,84 тис. осіб, за оптимістичного прогнозу це значення складатиме 1687,59 тис. осіб, а за песимістичного – 1470,73 тис. осіб (табл. 1, табл. 2).

Таблиця 1

Вихідні дані для розрахунку абсолютного середнього приросту населення Запорізької РСР за період 1995-2018 рр.
(розраховано автором за даними [3])

Роки	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Δ
Чисельність населення (тис. осіб)	2094,8	2072,4	2046,8	2022,2	1996,4	1970,2	1948,6	1929,2	1909,3	1892,6	1877,2	1861	
Роки	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	-15,48
Чисельність населення (тис. осіб)	1846,9	1832,9	1821,3	1811,7	1801,3	1791,7	1785,2	1775,8	1765,9	1753,6	1739,5	1723,2	

Таблиця 2

Прогнозна чисельність населення Запорізької РСР до 2025 року методом екстраполяції (розраховано автором за даними [3])

Роки	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Чисельність населення (тис. осіб) <i>*відповідно до абсолютного середнього приросту населення</i>	1707,72	1692,24	1676,76	1661,28	1645,8	1630,32	1614,84
Чисельність населення (тис. осіб) <i>*відповідно до лінії тренду</i>	1671,08	1655,76	1640,44	1625,12	1609,8	1594,48	1579,16
Песимістичні значення	1562,65	1547,33	1532,01	1516,69	1501,37	1486,05	1470,73
Оптимістичні значення	1779,51	1764,19	1748,87	1733,55	1718,23	1702,91	1687,59

При прогнозуванні чисельності населення в ЛСР області до 2025 року, визначено, що найбільшого зменшення кількості населення зазнають ті ЛСР, які займають периферійне положення відносно головних транспортних магістралей регіону, а найменшого – ЛСР, в яких розташовані найбільші міста області або поблизу (рис. 1).

Отже, в результаті прогнозу скорочення населення до 2025 року можемо виділити 3 групи ЛСР:

- 1) катастрофічні ЛСР (скорочення більше 10%) – Розівська (12,6%), Чернігівська (10,5%) та Більмацька (10%);
- 2) загрозові ЛСР (від 5 до 10%) – Токмацька (7,3%), Василівська (5,6%), Великобілозерська (6%), Гуляйпільська (9,5%), Новомиколаївська (9,1%),

Оріхівська (5,7%), Пологи́вська (7,3%), Приазовська (7,3%), Приморська (6,2%), Якимівська (5%);

3) відносно не проблемні ЛСР (до 5%) – Бердянська (4,8%), Запорізька (3,8%), Мелітопольська (2,6%), Кам'янсько-Дніпровська (2,7%), Веселівська (4,7%), Вільнянська (3,3%), Михайлівська (4,7%).

Рис. 1. Прогнозне скорочення чисельності населення в ЛСР Запорізької РСР у 2025 р. на основі даних 2018 р.

Таким чином, на основі прогнозу чисельності населення, можна зробити висновок, що депопуляція населення в Запорізькій РСР буде продовжуватись і надалі. За прогнозними даними до 2025 року скорочення складе 6,3%. Найбільшого зменшення кількості населення зазнають ті ЛСР, які займають периферійне положення відносно головних транспортних магістралей регіону, а найменшого – ЛСР, в яких розташовані найбільші міста області або поблизу. Тому, депопуляція населення залишиться однією з головних проблем негативної структурної та поселенської трансформації систем розселення Запорізької області.

Список використаних джерел: 1. Карімов Г.І., Муравйова О.О. // Економічні науки. Математичні методи в економіці. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/21_NNP_2010/Economics/70435.doc.htm. 2. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку [Текст]: Монографія / К.В. Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005 р. – 253 с. 3. Офіційний сайт Головного управління статистики у Запорізькій області. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua>. 4. Пилипенко І.О. Методики суспільно-географічних досліджень (на матеріалах Херсонської області): Навчальний посібник / І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова // Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – 112 с. 5. Підгорний А.З. Демографічна статистика: Навчальний посібник / А.З. Підгорний. – Одеса,

ОДЕУ, 2010. – 165 с. 6. Підгорний А.З., Вітковська К.В. Демографічна статистика: навчальний посібник/ А.З. Підгорний, К.В. Вітковська. – Одеса, ОДЕУ, 2014. – 166 с. 7. Сегіда К.Ю. Геодемографічний прогноз Харківської області (за допомогою методу екстраполяції)/ К.Ю. Сегіда // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна: Геологія – Географія – Екологія. – 2015. – Вип. 43. – С. 164-174.

УДК 911.3

К.М. Нілабович

nilabovichk@gmail.com

Науковий керівник – канд. геогр. н., доц. Р.Р. Сливка

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна*

ВПЛИВ РЕКРЕАЦІЇ НА РУРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СЕЛІ ПИЛИПЕЦЬ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У сучасних умовах неухильно зростає роль рекреації як сфери, що допомагає нейтралізувати виробничі стреси, нервово-психічні навантаження, втому від монотонної праці, гіподинамію. Сільські поселення Українських Карпат стають важливими осередками рекреації. Це позначається на трансформації способу життя населення, а також на функціях, морфології і соціо-демографічній структурі населення карпатських сіл. Ці поселення зазнають впливу рекреаційної діяльності, що генерує нові можливості та ризики для їх населення. Змінюється спосіб, рівень і якість життя мешканців сіл. Загальний тренд – наближення до міських стандартів. Це дозволяє говорити про виразні прояви рурбанізації в регіоні, що можуть бути досліджені на основі теорії і методології суспільної географії.

Різноманітні аспекти сталого розвитку сільських територій досліджувались Т. Заяць, В. Борщевським, О. Булавко, Н. Деевою, В. Залізком, М. Кропивкою, М. Стегнєєм. Вагомий внесок у вивчення специфіки просторових аспектів розселення і трансформацій сільських поселень України зроблено Г. Рогожиним, І. Пандяком. Трансформація сільського способу життя стала предметом географічного дослідження Н. Дністрянської, І. Закутинської, Р. Сливки.

Мета публікації полягає у визначенні проявів трансформаційних процесів у сільських поселенських структурах Українських Карпат. Об'єктом дослідження є с. Пилипець Міжгірського району Закарпатської області. Розташоване за 135 кілометрів від м. Ужгород, село приваблює передусім любителів зимового відпочинку. Гора Гимба (1497 метрів, частина полонини Боржава) обладнана трьома сучасними підйомниками і в повній мірі використовується місцевими жителями (населення 1104 особи) для приваблення гірськолижників та сноубордистів.

Предметом дослідження є прояви рурбанізації внаслідок розвитку рекреаційної функції в селі.

Українські Карпати – регіон, в якому зосереджено суттєвий рекреаційний потенціал країни. У сільських рекреаційних поселеннях фіксуємо пришвидшені темпи забудови, в тому числі і багатоповерхової, джентрифікацію, покращення соціальної інфраструктури, фрагментацію, комерціалізацію і естетизацію простору, зменшення ролі підсобного сільського господарства, розвиток транспортної логістики і зростання ваги третинного сектору економіки. Всі ці процеси запускають в селах механізми, що частково або повністю перероджують традиційний сільський спосіб життя у міський – відбувається рурбанізація.

За визначенням вчених термін «рурбанізація» [2, с.1] є процесом поширення міських форм і умов життя на сільську місцевість. Її виявом є міграція міського населення в сільські поселення, розвиток міських форм господарської діяльності, у тому числі промисловості, сфери обслуговування та ін. При цьому відбувається сприйняття сільськими жителями норм і цінностей міської культури, самі ж сільські поселення стають функціональною складовою виробничо-територіальних систем, що формуються на базі великих міст.

«Рурбанізація найбільше проявляється у економічно розвинутих країнах Європи» [3]. Процес характеризується зменшенням міграції селян до міських центрів, уповільнюючи темпи урбанізації. Рурбанізація також може супроводжуватись зворотною міграцією населення в напрямку місто-село. Запускаються процеси відновлення поселень у нових умовах. Рурбанізація також допомагає людям шукати місцеві рішення для своїх екологічних проблем. Рурбанізація, з однієї сторони, спричиняє розширення прав і можливостей місцевого населення, з іншої – породжує соціальні конфлікти із новоприбулими мігрантами.

На основі власних спостережень, аналізу інформації в соціальних мережах, а також оголошень купівлі/продажу земельних ділянок, ми виокремили декілька аспектів, що вказують на рурбанізаційні процеси у с. Пилипець. Перш за все, це розвиток місцевого ринку земельних ділянок. Важливе значення має те, щоб ці ділянки є не просто ділянками с/г призначення, а такими, що введені в межі селитебної зони. Відповідно, вони можуть бути підключені до електричного і газового постачання. По-друге, природні умови – близькість до гір, лісу, водойм – суттєво впливають на ціну земельної ділянки. Очевидно, що існує запит містян саме на та такі естетично цінні умови. Не менш важливим є транспортне сполучення з містом, адже мобільність є однією із суттєвих характеристик міського способу життя. Суттєвою є якість і доступність соціальної інфраструктури, що визначає рівень «урбанізованості» поселення. Суттєвим проявом міського способу життя є поява елітних котеджів і сегрегація простору карпатських сіл. Наявність у поселенні маєтків можновладців чи лідерів суспільної думки породжує феномен кумулятивного розвитку нерухомості і зміни географічного образу самого поселення. Реальність пострадянських країн полягає в тому, що розбудова елітної нерухомості у селі часто супроводжується ремонтом доріг, їх узбічч та покращенням комунальних умов населеного пункту.

Під впливом рекреаційної діяльності трансформаційні процеси в с. Пилипець позначились на: 1) формуванні нового центру села (безпосередньо в зоні розташування спортивно-відпочинкового комплексу); 2) розвитку променевої розбудови вздовж автомобільної дороги до лижного витягу; 3) масовому будівництві і облаштуванні нових готелів і відпочинкових баз із нетиповою для сільського населеного пункту архітектурою і поверховістю; 4) зростанні чисельності продовольчих магазинів, аптек, пунктів прокату спортивного інвентаря і т.п.; 5) частковій або повній відмові селян від підсобного господарства; 6) структуруванні простору присадибних ділянок під потреби рекреантів; 7) джентрифікації старих споруд; 8) відкритті закладів швидкого харчування, зокрема із фьюжн кухнею.

Отже, сфера рекреації є важливою частиною національної економіки, що здійснює широке коло економічних та соціальних ефектів. Соціальна результативність даної сфери полягає у впливі на розвиток сільських населених пунктів, їх модернізації, скороченні сільськогосподарських видів діяльності, розширенні ринку послуг. Рекреаційна сфера сприяє швидкому і результативному поширенню трансформаційних процесів. Відбуваються істотні зрушення в економічних чинниках розвитку поселень. Село набуває морфологічних, функціональних і соціо-демографічних ознак міста. Все це дозволяє констатувати наявність процесів рурбанізації. Їх посилення в майбутньому матиме наслідком просторове і кількісне укрупнення поселення та його подальше перетворення на міський населений пункт.

Список використаних джерел : 1. Брайченко О. Українське передмістя [Електронний ресурс] / О. Брайченко // *Часопис соціально – економічної географії*. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.academia.edu/31052140> 2. Armington P. A new lending strategy for the World Bank [Електронний ресурс]/Paul Armington, Ross Paul, Michel Ward. – 10 April 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://www4.worldbank.org/afr/stats/pdf/8cabusi.pdf> 3. Makvana A. Rurbanization: An Approach of Rural Development with a Case of Palod Village [Електронний ресурс] / Aman Makvana, Rathot Haresh. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://sdmahajan.tripod.com/toc.html>.

ХАРКІВСЬКА АГЛОМЕРАЦІЯ В СВІТОВИХ РЕЙТИНГАХ

На сучасному етапі розвитку більше половини населення світу проживає в міських населених пунктах (55,3 % станом на 2018 р.) [8], створюючи понад 80 % світового ВВП. За прогнозами, ці показники в майбутньому будуть тільки зростати, що говорить про посилення урбанізаційних процесів у світі. Слід зазначити, що основну суть сучасної урбанізації становить процес розвитку не просто міст, а великих міст (понад 100 тис. жителів) і формування на їх базі великих агломерацій і значних урбанізованих ареалів. За даними ООН, в 2050 р. 70 % світового населення проживатиме в агломераціях [7]. Найчастіше агломерації виникають на базі великого міста (або декількох компактно розміщених міст), утворюючи значну зону урбанізації за рахунок поглинання суміжних населених пунктів, відрізняються високим ступенем територіальної концентрації різноманітних виробництв, інфраструктурних об'єктів, наукових і навчальних установ, а також високою щільністю населення і наявністю просторових зв'язків, а також здійснюють вирішальний вплив на навколишню територію, видозмінюючи її економічну структуру і соціальні аспекти життя населення, демонструють високу ступінь комплексності господарства і територіальну інтеграцію його елементів [1]. Такі тенденції характерні як для більшості країн світу, так і для України. Україна є високоурбанізованою країною (рівень урбанізації на 1. 01. 2018 р. склав 69,3 % [6]). За кількістю міст-мільйонерів у Європі Україна поступається лише Німеччині.

В процесі урбанізації території простежуються зміни у формуванні та розвитку міст. Яскравим прикладом таких процесів є місто Харків, яке є центром однієї з найбільших за площею та населенням агломерацій України. Харківська агломерація є класичним прикладом моноцентричної агломерації, адже сформувалась внаслідок невпинного зростання кількості поселень навколо ядра – міста Харкова – та розростання приміської зони. Сьогодні Харків – найбільший економічний, науковий і транспортний центр Сходу України, який має потужний промисловий потенціал. Харківська агломерація включає 192 населені пункти, серед яких 4 міста – Мерефа, Люботин, Дергачі, Південне – та 22 селищ міського типу. У містах проживає близько 86,1 % населення всієї агломерації [5].

Згідно «Demographia World Urban Areas», в якому надається статистична інформація про 1064 найбільші міські агломерації світу, в 2017 р. Харківська агломерація займала:

- 333 місце за чисельністю населення (1,590 млн. осіб);
- 315 місце за площею приміської зони (394 км²);

- 718 місце за щільністю населення (4000 осіб/км²) [7].

До цього збірника увійшло 8 українських агломерацій (Київська, Харківська, Одеська, Дніпровська, Донецька, Запорізька, Львівська і Криворізька). Серед них Харківська агломерація займає

- 2 місце після Київської агломерації за чисельністю населення;
- 4 місце після Дніпровської, Київської і Донецької агломерацій за площею приміської зони;
- 1 місце за щільністю населення [7].

За темпами зростання чисельності міського населення у приміській зоні та місті-ядрі в пострадянський період, Харківська агломерація посідає 86 місце зі 120 агломерацій України.

Беручи до уваги рейтинг світового аналітичного сервісу Numbeo [2], який оцінює індекс якості життя населення міст і міських агломерацій на основі таких показників як індекс купівельної спроможності, індекс безпеки, охорона здоров'я, вартість життя, індекс забруднення та індекс часу руху транспорту, Харків програє за цими показниками Львову, Києву та Одесі, та посідає 193 місце з 226 досліджуваних міських поселень. Як правило, найкращими для життя є середні за чисельністю населення міста і міські агломерації в економічно розвинених країнах з низькою щільністю населення, зокрема Австралії, Канади, Нової Зеландії тощо [2].

У рейтингу найнебезпечніших міст світу Харків як центр Харківської агломерації займає 139 місце [2] (індекс безпечності 46,77) поступаючись Львову, який займає 207 сходинку у цьому рейтингу, та випереджаючи Київ, який посідає 130 місце. Серед європейських міст Харків за цим показником займає 23 місце.

Світовий щорічник «The Economist Intelligence Unit» [4] включив Харків та Київ у п'ятірку лідерів серед європейських міст у рейтингу вартості проживання, а Україна увійшла у ТОП-10 найдешевших країн Європи за цим показником. За рівнем конкурентоспроможності Харківська агломерація посіла 108 місце зі 120 основних світових агломерацій, поступаючись Московській, Київській та Мінській агломераціям на декілька позицій. В цьому ж рейтингу Харківська агломерація за показником розвитку зайняла 79 місце, поступаючись більшості міст Азії, Європи та США, а за рівнем законодавчого регулювання, як і інші агломерації України, – останнє місце [3]. Такі низькі оцінки світових експертів можуть пояснюватись відсутністю у вітчизняному законодавстві чіткого визначення поняття «агломерація» та чітких критеріїв, які б допомогли встановити їх межі. Наслідком цього є стихійне розростання територій міських агломерацій, а відсутність узгодженого механізму виділення земельних ділянок перешкоджає подальшому розвитку агломерації, будівництву транспортних магістралей та розвитку інших об'єктів інфраструктури.

Список використаних джерел: 1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с. 2. База даних Numbeo [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.numbeo.com/cost-of->

living/ 3. Конкуентоспроможність міських агломерацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/72535/28-Osipov.pdf?sequence=1> 4. Світовий рейтинг міст за цінами для проживання агломерацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.movehub.com/blog/cost-of-living-worldwide-2018/> 5. Стратегія розвитку міста Харкова до 2020 року, затверджена рішенням 10 сесії Харківської міської ради 7 скликання від 21. 12. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/assets/files/docs/zakon/strategy2411.pdf> 6. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018 року / Відп. за випуск М.Б. Тімоніна. – К. : Державна служба статистики України, 2018. – 83 с. 7. Demographia World Urban Areas (Built Up Urban Areas or World Agglomerations). 14th annual edition. April 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.demographia.com/db-worldua.pdf> 8. The World's Cities in 2018: Data Booklet [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/en/events/citiesday/assets/pdf/the_worlds_cities_in_2018_data_booklet.pdf

УДК 911.3

В.А. Паренюк

ParenVic@i.ua

Науковий керівник – канд. геогр. н., доц. Н.І. Мезенцева

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЦИРКУЛЯРНА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Глобалізація, транснаціоналізація, розвинуті транспортна та інформаційна мережі зумовлюють зростання мобільності населення різного віку, статі, сімейного статусу та рівня доходів. Це формує нові умови, тенденції та правила на Світовому ринку праці. В цих умовах все більшої популярності набуває циркулярна міграція. Циркулярна міграція (“circular migration”) – повторюване переміщення осіб з місця їх постійного проживання до місця (місць) призначення, якщо від’їзд та повернення відбуваються більше одного разу. Циркулярна міграція може відбуватись як між країнами, так і всередині держави. Це поняття відрізняється від зворотної міграції, коли має місце один від’їзд та одне повернення після тривалої відсутності (не менше року), а також від щоденних поїздок на роботу в інший населений пункт, при якому особа щоденно повертається до одного місця проживання [2].

Циркулярна міграція – це систематичний і регулярний рух мігрантів, які зазвичай шукають роботу, між їхніми країнами та іноземними державами [5]. Тобто, основними рисами циркулярної міграції є її систематичність, постійність та повторюваність. Рух мігранта при циркулярній міграції можна розділити на етапи та представити таким ланцюгом: країна походження – країна призначення – країна походження – країна призначення при n-ій кількості повторень. Якщо такий “маршрут” повторюється багаторазово і систематично впродовж тривалого періоду, то такий процес можна охарактеризувати як циркулярну міграцію.

Яскравим прикладом циркулярних міграцій є переміщення персоналу в рамках транснаціональних корпорацій, міграції відомих науковців, митців,

спортсменів. Також поширені циркулярні міграції некваліфікованих працівників у формі тимчасових заробітчанських поїздок. Поштовхом для їхнього розвитку є прогресуюча транснаціоналізація світу, тобто формування не поділеного державними кордонами економічного, інформаційного, культурного, соціального просторів. Типовим для сьогодення є зростання чисельності людей, для яких переїзди – спосіб життя, а постійний зв'язок з двома, а то й більше країнами, множинна ідентичність, що часто виявляється у формі подвійного громадянства, його характерні риси [1].

Здійсненню циркулярних міграцій населенням сприяють домовленості між державами про спрощене пересування громадян, зокрема безвізовий режим. Це характерно і для України. Так, згідно даних Міністерства закордонних справ України, безвізовий режим для громадян України доступний до 90 країн світу, ще в 42 країнах світу громадяни України мають можливість оформити візу після прибуття. Український паспорт займає 27 позицію за рейтингом “Passport Index” [3]. При складанні рейтингу враховується кількість країн, в які власник того чи іншого паспорта може в'їжджати без оформлення візи. Однак, безвізовий режим, який діє на визначений термін (в основному 90 чи 180 днів), не є тотожним можливості працевлаштування в тій чи іншій країні, як це розуміють частина мігрантів. Таке особисте тлумачення цього питання в подальшому може бути пов'язане із виникненням для них ряду соціально-економічних та психологічних проблем.

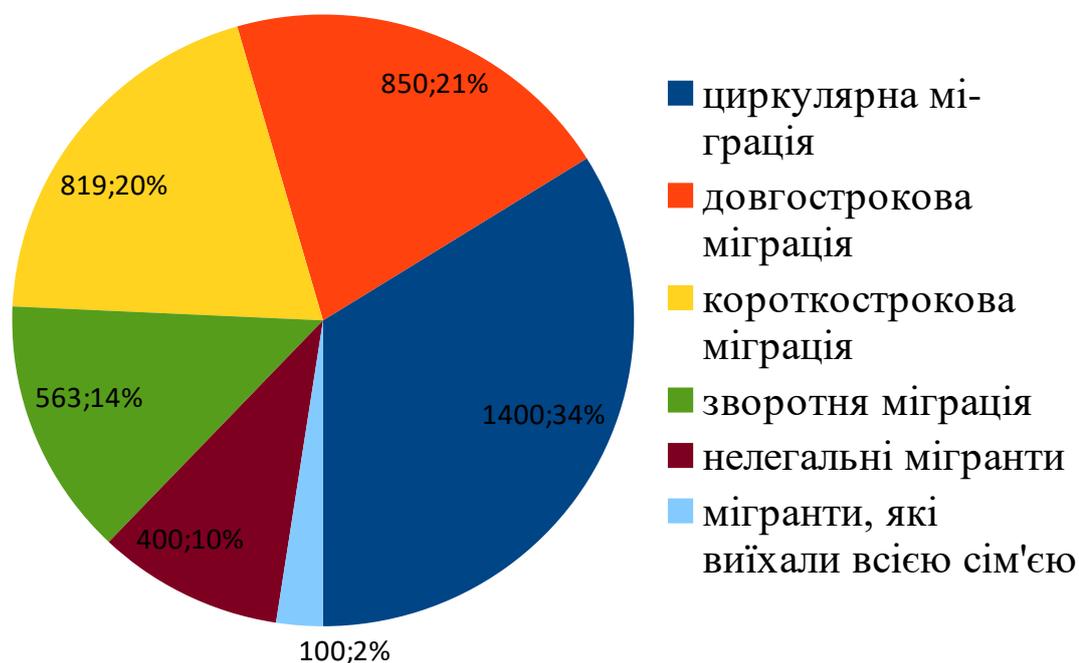

Рис. 1. Структура трудової міграції громадян України у 2017 році, тис. осіб (Джерело: розроблено автором за [4])

В Україні за роки незалежності відбулися значні зміни в характері міжнародної міграції. Під час економічної кризи у 1990-х роках зовнішня міграція в Україні змінила свою сутність з етнічної (в своїй переважній більшості) на трудову. Довгострокова міграція було замінена циркулярною

міграцією [6]. Циркулярна міграція в Україні з часом стала досить масштабною, що було зумовлено затяжною економічною кризою, початком ринкових реформ, соціально-економічними трансформаціями в державі, які зумовили втрату роботи, стрімке зростання безробіття, зниження рівня доходів населення, його соціальне розшарування.

На рис. 1 представлена структура трудової міграції громадян України у 2017 році, що включає такі види, як циркулярна, довгострокова, короткострокова та зворотна. Найбільшу частку серед всіх ключових видів трудових міграції – третину – займає саме циркулярна міграція. На коротко- та довгострокову міграції припадає по 20 % чисельності мігрантів. Частка зворотної міграції, яка є досить схожою за означенням до циркулярної міграції, становить 14 %.

Висновок. В сучасному світі циркулярна міграція стає все більш популярною серед трудових мігрантів. Оскільки при такому виді міграції працівник є максимально мобільним, може легко змінювати своє місце праці, але водночас при цьому тривалий час проживати в країні походження. В Україні циркулярна міграція поширена з другої половини 90-х років ХХ ст. і є одним з найпопулярніших видів міграції серед населення, складаючи третину мігрантів.

Список використаних джерел 1. Малиновська О.А. *Циркулярна міграція – політична мода чи перспективна модель міграційного менеджменту?* / О.А. Малиновська // *Демографія та соціальна економіка*. – 2011. №2(16). – С.95-104. 2. Офіційний сайт Міжнародної організації з міграцій в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_migration_glossary_color_block_press.pdf. 3. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ua>. 4. Офіційний сайт Центру Економічної Стратегії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Migrationpresentation_draft_23042018.pdf. 5. Constant Amelie F. *The Economics of Circular Migration* / Amelie F. Constant, Olga Nottmeyer, Klaus F. Zimmermann [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ftp.iza.org/dp6940.pdf>. 6. Mezentsev K., Pidgrushnyi G. *Ukraine: stable outflow and changing nature // Discovering migration between Visegrad countries and Eastern partners*. – Budapest, 2014. – P. 191-211.

СУЧАСНА ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ МІСТА ЛУЦЬКА

Однією із головних частин соціально-економічної характеристики території є її демографічна складова. Демографічна ситуація формується під впливом низки чинників, а її результуючими є чотири первинні демографічні показники – народжуваність, смертність, прибуття, вибуття населення. Під їх впливом, внаслідок природного руху та міграцій формується показник загальної чисельності населення. Вкрай важливим є моніторинг та аналіз демографічних показників як країни в цілому, так і у регіональному розрізі, чи окремому місті, адже навіть суміжні території можуть мати відмінну демографічну ситуацію. Місто Луцьк є одним із небагатьох населених пунктів в Україні із відносно сприятливою демографічною ситуацією.

Значення демографічних досліджень у містах особливо зростає в сучасних умовах політичної та фінансової децентралізації, що відбувається в нашій країні. Саме тому вивчення демографічних процесів у місті вважається актуальним і таким, що потребує подальших досліджень.

Населення будь-якого міста є головною рушійною силою, що сприяє розвитку міста, а забезпечення якісних та комфортних умов його існування – пріоритетним завданням органів місцевої влади та самоврядування. З іншого боку, демографічна ситуація в містах є показником соціально-економічної та політичної ситуації в країні [2,3].

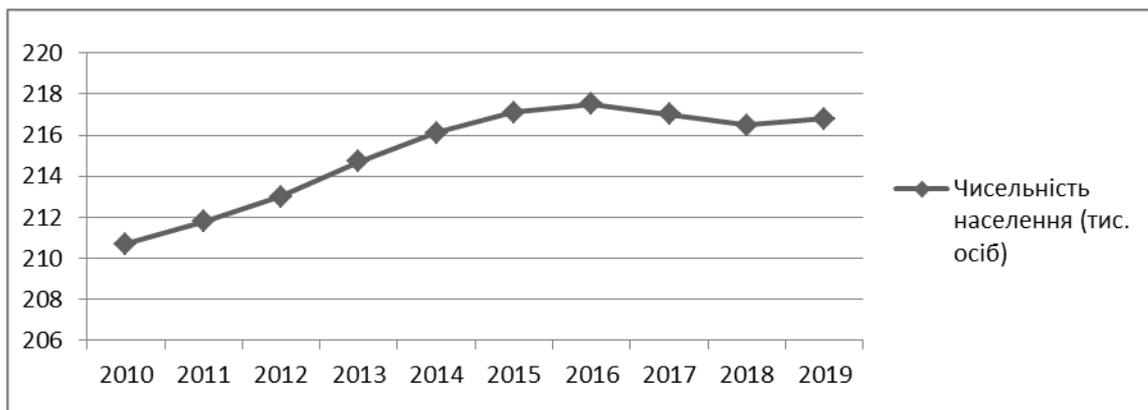

Рис. 1. Динаміка чисельності населення міста Луцьк, 2010-2019 рр.
 (складено на основі [1])

Чисельність наявного населення за 2018 рік збільшилась на 382 особи та на 1 січня 2019 року становила 216 887 осіб. За останні десять років чисельність населення міста Луцька зросла на 6112 осіб (рис. 1). Впродовж 2010 – 2016 років спостерігалось стрімке збільшення показника, а в 2017-2018 він дещо

знизився. В першу чергу це зумовлено, зменшенням народжуваності, та механічним рухом населення за кордон.

Як відомо, чисельність населення залежить від показників його природного приросту та механічного руху. Волинська область належить до тих регіонів України, які мають порівняно високу народжуваність. До 2018 року місто Луцьк було одним з небагатьох міст України з додатнім природним приростом.

Показник кількості живонароджених у місті Луцьку в 2018 році становив 2080 осіб, а кількість померлих 2140 осіб, а у 2017 році ці показники становили 2217 осіб та 2144 осіб відповідно. Таким чином спостерігається зменшення кількості населення, внаслідок перевищення смертністю над народжуваності, і як наслідок від’ємний природний приріст. Протягом 2014-2018 рр. простежується стійка тенденція до зниження показників приросту населення (рис. 2), що пояснюється несприятливою соціально-економічною ситуацією в країні.

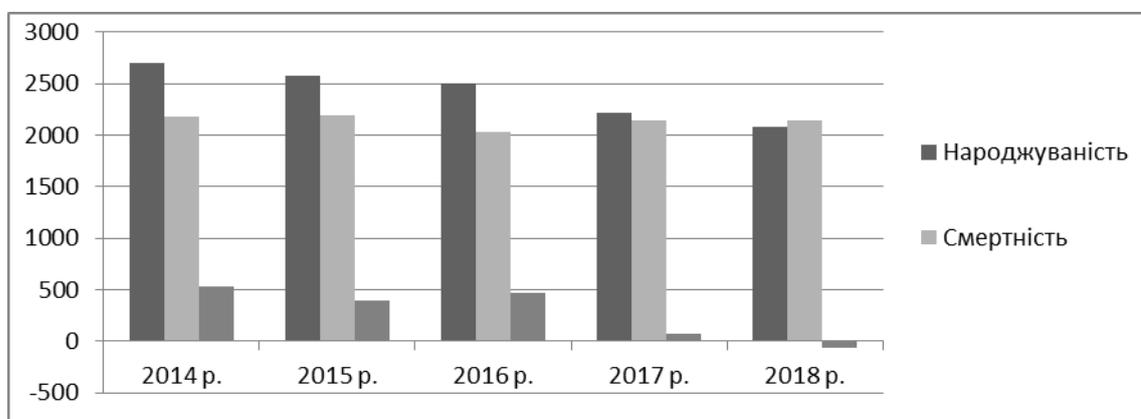

Рис. 2. Динаміка природного руху населення міста Луцьк, 2014-2018 рр. (складено на основі [1])

На демографічні процеси поряд з природним рухом впливають міграційні процеси. Сучасні тенденції природного та міграційного руху населення у Волинській області та в місті Луцьк визначаються динамічністю.

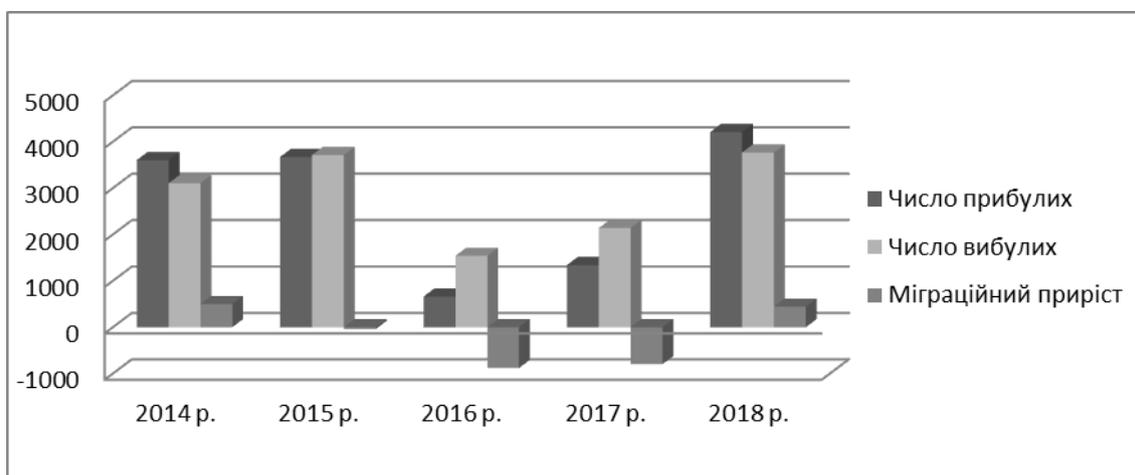

Рис. 3. Динаміка міграційного руху населення міста Луцьк, 2014-2018 рр. (складено на основі [1])

Найголовнішою проблемою міста Луцьк є зменшення частки економічно-активного населення, внаслідок зовнішньої міграції. В період з 2014 по 2018 роки спостерігалось коливання чисельності економічно-активного населення міста, у 2015 році вона зростає внаслідок внутрішньої міграції (в результаті міграції населення із зони проведення АТО) а у наступні роки (2016-2017 рр.) чисельності економічно-активного населення зменшилася (рис. 3). Станом на 2018 рік число прибулих становило 4211 осіб, а число вибулих 3769, тобто спостерігається додатній міграційний приріст населення.

Отже місто Луцьк характеризується відносно сприятливою у межах України демографічною ситуацією та починаючи із 2010 р. зростанням загальної чисельності населення. Чисельність населення міста формується внаслідок природного та міграційного руху населення, показники яких протягом останніх п'яти років були досить нестабільними. Основними факторами, які стоять на заваді демографічного зростання території є складна соціально-економічна та політична ситуація в країні.

Список використаних джерел: 1. Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Волинській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua> 2. Фактори що впливають на демографічні процеси. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.novageografia.com>. 3. Niemets L. Demographic situation as an indicator of socio-economic development (on example of Volyn and Kharkiv regions of Ukraine) / L. Niemets, M. Melniichuk, K. Segida, T. Pogrebskyi // Uniwersytet Śląski Wydział Nauk o Ziemi Sosnowiec 2016, Acta Geographica Silesiana, 22. WNoZ UŚ, Sosnowiec, 2016 – P. 43-57.

УДК 911.3

О.С. Суптело

suptelo@gmail.com

Науковий керівник – д. геогр. н., проф. Л.М. Немець

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ПОНЯТТЯ УРБАНІСТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Ідентичність населення довгий час була об'єктом дослідження соціології та споріднених наук. Вона розглядалась як певна соціально-психологічна чи культурна категорія. Вплив ідентичності населення головним чином розглядався в контексті соціальних та політичних процесів. На сучасному етапі розвитку суспільства стає очевидним зв'язок між якісними показниками населення та рівнем розвитку території. Так само як склад та структура населення, рівень освіти чти кваліфікації, ідентичність є якісною характеристикою населення. Найпримітивнішим прикладом такого впливу є ідентична асоціація «своє-чуже» [1, 4]. Коли населення ідентифікує себе з певною територією: будинком, містом, країною, – то безперечно будуть

прикладені максимальні зусилля для поліпшення існуючої ситуації на даній місцевості та навпаки в випадку, коли населення не ідентифікує себе для місцем проживання. Тож можемо стверджувати що ідентичність має вплив на рівень розвитку території.

Перш, ніж дати відповідь на питання: «Що таке урбаністична ідентичність та яке її значення?», слід визначити дефініцію ідентичності та розглянути її можливі форми існування.

Ідентичність прийнято розглядати з таких позицій [2]:

1. Як психофізіологічна особливість ідентичність означає єдність і спадкоємність фізіологічних і психічних процесів і властивостей організму, найчастіше проявляється в імунології.
2. Як соціальна ідентичність – усвідомлення своєї приналежності до тих чи інших соціальних груп і спільнот.
3. Як особиста ідентичність чи самоідентичність (Self-identity) це єдність і спадкоємність життєдіяльності, цілей, мотивів і смисложиттєвих установок особистості, яка усвідомлює себе суб'єктом діяльності.

Ідентичність набувається людиною в ході індивідуального розвитку і є результатом психологічних процесів соціалізації, ідентифікації, особистісної інтеграції тощо. У міру засвоєння індивідом соціокультурних норм, цінностей, прийняття різних ролей у взаємодіях з іншими людьми його самоідентифікації змінюються.

Якщо на психофізичну та особисту ідентичність впливати досить важко і сама по собі вона не має значного та видимого впливу на розвиток території, то соціальна ідентичностей є дуже важливими. Соціальна ідентичність включає в себе такі форми [2]:

- видова,
- етнічна,
- расова
- просторово-територіальна, в тому числі урбаністична
- національна
- професійна
- релігійно-конфесійна
- класова
- гендерна
- державна
- корпоративна
- соціокультурна
- політико-громадянська

Що стосується урбаністичної ідентичності, то це в першу чергу асоціювання себе з містом проживання чи з міським способом життя. Людиноорієнтоване сучасне суспільство та відчутне переважання міського населення світу зумовлює значний інтерес до вивчення феномену урбаністичної ідентичності, як однієї із складових якісної характеристики населення [3]. Не зважаючи на інтенсивні процеси глобалізації населення міста ідентифікує та

продовжуватиме ідентифікувати себе з містом проживання, адже міста також трансформуються та створюють все більш комфортні умови для проживання населення, набуваючи відмінних рис для все більшого приваблення жителів.

Більшість дослідників підкреслюють значимість навколишнього середовища в формування урбаністичної ідентичності [4]. При цьому під навколишнім середовищем слід розуміти як природну, так і антропогенну складову. Тож урбаністична ідентичність є складовою, або навіть однією з форм просторово-територіальної ідентичності. Так у межах міста його населення може ідентифікувати себе не лише з всім містом загалом, а й навіть вулицею їх проживання. Наприклад, що стосується м. Харкова, то окрім ідентифікації себе як «харків'янина», можна говорити що населення міста ідентифікує себе за районами проживання. Так є жителі «ХТЗ», «Салтівки», «Холодної гори» та таке інше.

Отже, дефініції урбаністичної ідентичності як такої не існує, проте логічно розуміти даний процес як асоціювання себе з містом проживання. Звичайно, чим більш комфортні умови проживання в місті тим сильнішою буде ідентифікування населення з містом.

Список використаних джерел: 1. Мусієздов, О. (2016). Міська ідентичність та постмодерний урбанізм. Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», 35, 7-13. 2. Крылов А.Н. Эволюция идентичностей: кризис индустриального общества и новое самосознание индивида. М., 2010. 3. AliCheshmehzangi, TimHeat (2012) Urban Identities: Influences on Socio-Environmental Values and Spatial Inter-Relations. Procedia - Social and Behavioral Sciences Volume 36, 2012, Pages 253-264. 4. Stavros Stavrides Urban Identities: Beyond the Regional and the Global. The Case of Athens. Режим доступу: <http://courses.arch.ntua.gr/fsr/126035/qaar/final.pdf>

УДК 911.3+711.433:004.9

В.М. Філатов¹, С.В. Костріков²

¹*filatovvmmeow@gmail.com*, ²*sergiy.kostrikov@gmail.com*

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

ЩОДО РОЗГЛЯДУ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ КОНЦЕПЦІЇ «РОЗУМНЕ МІСТО» У СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІЙ ПЛОЩИНІ

Відповідно існуючих експертних оцінок ООН, коли загальна чисельність світового населення збільшиться до 2050 року на 32%, тобто до 9,7 мільярда мешканців, то кількість виключно міських жителів – на 63% до 6,3 мільярди [1]. Відповідно того ж джерела, якщо зараз світове міське населення складає 55% відсотків від загальної чисельності, то воно складатиме майже 70% у 2050 р.

Вказаний феномен світової урбанізації, яка не сповільнюється всупереч деяким прогнозам лише кількарічної давнини, зумовлює зміну загальної

парадигми суспільної географії 21 сторіччя. При цьому, що необхідно окремо підкреслити, представники західної суспільно-географічної наукової спільноти роблять у певних випадках достатньо вдале предметне перетворення [2] тих фундаментальних положень, категорій та понять, які були започатковані саме у галузях комп'ютерних наук та інформаційних технологій [3]. Найхарактернішим прикладом такої предметної трансформації, яка має наслідком оновлення загальної парадигми суспільної географії, є *концепція «Розумного Міста» (КРМ) (a Smart City – англ.)*. Характерно, що в Україні КРМ, переважним чином, розглядається у технологічних інтернет-блогах, в яких, перш за все, розглядається інтеграція інформаційних технологій, новітніх сенсорів та безпекових систем в інфраструктуру міста, і завдяки цієї інтеграції вся система «Розумного Міста» працює за рахунок перманентної обробки та оновлення даних із інформаційних каналів міської інфраструктури [4].

Проте, у вітчизняній суспільно-географічній літературі ми знайдемо лише обмаль публікацій, де у пояснення КРМ вкладався би загальносвітовий контент. Наприклад, згадка про «розумні міста» геть чисто відсутня у навчальному посібнику із геоурбаністики, хоча вона мала б бути чи не у кожному із 6 розділів цієї книги [5]. Лише єдиним вдалим із відомих нам прикладів суспільно-географічного подання концепції розумних міст є, на нашу думку, викладення окремих елементів КРМ у [6], де переважно порівнюються та обговорюються теоретичні уявлення щодо «зеленого», «розумного» та «креативного» міст. Сформульовані ж кількома роками раніше «10 принципів розумного урбанізму» [7] є нічим іншим, аніж реферативним узагальненням підходу, відомого у західній, так званій, «прикладній урбаністики», принципами якої містобудівники керуються ще з 90-х рр. минулого сторіччя.

На нашу думку, найдоцільнішим з точки зору предметної галузі суспільної географії можна розглядати подання КРМ з позицій *урбогеосистемного підходу*, і тоді будь-яке «Розумне Місто» може бути ефективно подане *дворівневою гносеологічною моделлю урбогеосистеми (УГС)* [8]. У такому випадку *онтологічною моделлю* такого міста буде *взаємозв'язана система трьох підсистем*. Таку реально існуючу *урбогеосистему*, яка функціонує у певному *екстенції географічного простору* [9], можна уявити через її *онтологічну модель*. Така модель подає своєрідну триногу, де кожна з трьох підсистем (*муніципальна інфраструктура, урбаністичні процеси та явища, міські мешканці*) є однією з трьох підпор, що не тільки тримає саму себе, але і підтримує таке *стале функціонування усього міста, яке також відповідає змісту «розумного функціонування»* за кількома критеріями. Зроблене визначення повністю відповідає загальносвітовій дефініції «розумних міст», як *систем, що складаються із підсистем (the systems of systems – англ.)* [2, 10]. У суспільно-географічній площині КРМ має ставити во главу кута дослідження і використання *просторових закономірностей урбанізованого простору*. Таким чином, концепція має забезпечувати теоретичне підґрунтя для своєї подальшої практичної реалізації через, наприклад, впровадження *цифрових моделей нейронних мереж* і проектування *муніципальних систем із апаратним забезпеченням «розумної чутливості»* щодо процесів, явищ та функціональних

операцій, які відбуваються у урбанізованому просторі. Все це має бути спрямоване на досягнення *загальної мети концепції «Розумного Міста»* – **через інформаційно-технологічну оптимізацію управління містом, поліпшення якості міського довкілля, забезпечення муніципальної безпеки та підвищення загального рівня життя мешканців міста.**

На підставі зробленого огляду літературних джерел, зокрема [2, 10, 11], та на підставі власних міркувань автори статті пропонують наступне графічне подання онтологічної моделі УГС «розумного міста», визначення якої ми надавали вище. Така модель є ключовим інструментом для багатоаспектної оцінки міського середовища у суспільно-географічній площині і для пояснення місця «розумного міського середовища» у даній модельній ієрархії (рис. 1):

Рис. 1. Онтологічна модель УГС «розумного міста» із ієрархічним положенням «розумного міського середовища». Авторська ілюстрація

Представлена онтологічна модель урбогеосистеми певним чином пояснює ієрархію можливих варіантів міського середовища при русі великого населеного пункту, мешканці якого, як правило, не зайняті сільськогосподарською працею, в напрямку досягнення стану «розумного міста».

Узагальнюючи зміст нашої статті, вважаємо необхідним підкреслити, що, на нашу думку, головним місцем у предметних дослідженнях, спрямованих на побудову перспективних моделей урбогеосистем «розумних міст» має бути застосування ДДЗ, спеціалізованого програмного веб-забезпечення, і відповідної ГІС-платформи. Усі вказані сутності мають забезпечувати інтеграцію різноманітних даних щодо побудови моделі «розумного міського середовища» із наступною візуалізацією проміжних або кінцевих результатів такого моделювання. У вказаному відношенні зрозуміло, що великі обсяги як первинних, так і похідних даних без застосування відповідного програмного забезпечення важко обробляти та майже неможливо ефективно аналізувати.

Список використаних джерел: 1. United Nations. 2018 Revision of World Urbanization Prospects [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу: <https://www.un.org/development/desa/publications/2018-revision-of-world-urbanization-prospects.html> 2. Eremia M. The Smart City Concept in the 21st Century / Eremia M., Toma L., Sanduleac M. // *Procedia Engineering*. – 2017. - Vol. 181. – P. 12-19. 3. W.D. Mitchell. IBM, Smarter Cities – Overview [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу: http://www.ibm.com/smarterplanet/us/en/smarter_cities/overview. 4. Горошко М. Що таке «розумне місто» і чи вдасться Україні перейняти світовий досвід? [Електронний ресурс] / Горошко М. – 2019. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/11/27/234336/> 5. Дронова О.Л. Геоурбаністика / О.Л. Дронова. – Київ: Вид-во, КНУ. – 2014. - 455 с. 6. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін. Колективна монографія / К. Мезенцев, Я. Олійник, Н. Мезенцева (редактори). – Київ: Фенікс, 2017. – 438 с. 7. Кайдан Т. Як побудувати розумне місто / Т. Кайдан // *Хмарочос. Київський міський журнал* [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <http://hmarochos.kiev.ua/2014/10/01/yak-pobuduvati-rozumnemisto-chastina-1/> <http://hmarochos.kiev.ua/2014/11/10/yak-pobuduvati-rozumnemistochastina> 8. S. Kostrikov. Geoinformation approach to the urban geographic system research (case studies of Kharkiv region) / S. Kostrikov, L. Niemets, K. Sehida [and other] // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія "Геологія. Географія. Екологія"*. – Вип. 49. – Х.: ХНУ, 2018. – С. 12-27. 9. Костріков С.В. Аналіз дворівневих урбогеосистем через засоби ГІС / С.В. Костріков, О.С. Чуєв // *Вісник ХНУ.– Вип. 44 – Геологія - Географія – Екологія. - Харків: Видавництво ХНУ, 2016. – С. 98-109.* 10. Torregrosa A. Smart City concepts, Challenges and Projects /A. Torregrosa, M. Martin // *1st ASCIMER Workshop. – EIBURS, 2014. – P. 198-214.* 11. Batty M. Smart cities of the future / M. Batty, K. Axhausen, F. Giannotti [and other] // *The European Physical Journal*. – 2012. – Vol. 214. – P. 482-518.

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Міграційні процеси є одним з основних важелів, які впливають на економічний та демографічний розвиток держави. В Україні питанню міграційних процесів присвячено роботи В. Джамана, М. Долішнього, А. Доценка, А. Загробської, Л. Запорожан, Е. Кальмуцької, М. Романюк, О. Хомри та інших. Вони зробили значний внесок у дослідження міграційних процесів, виявлення закономірностей їх розвитку, окреслили шляхи регулювання сформованої ситуації. Проте, наразі міграційні процеси потребують нових досліджень, орієнтованих на реалії сьогодення. Проблема відтоку населення набула особливої актуальності з огляду на європейську інтеграцію нашої держави та отримання безвізового режиму з деякими країнами Європи та світу.

Класифікуючи міграції, їх можна умовно поділити на три групи: за напрямком потоків, тривалістю та за формами організації (рис 1.).

В Україні розвинена як внутрішня, так і зовнішня міграція. За статистичними даними 2017 р. населений пункт проживання змінили близько 12 із тисячі українців [1]. Проте, внутрішні переміщення, що статистично обліковуються, приблизно у 10 разів переважають за обсягом міжнародну міграцію [5]. У внутрішніх міграціях домінують переміщення між містом і селом. Сільське населення продовжує стрімко скорочуватися за рахунок міграцій молоді в міста, що є причиною демографічної кризи у селах, зникненню малих сільських населених пунктів. Маятникові міграції характерні для приміських районів та районних центрів. Головним регіональним полюсом тяжіння мігрантів в Україні є м. Київ [4]. З 2014 р. в Україні спостерігаються вимушені міграції, спричинені анексією Криму та військовими діями на Донбасі.

За інформацією Міжвідомчого координаційного штабу з питань соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб, станом на 2017 р. з непідконтрольних Уряду територій до інших регіонів України переміщено більше мільйону осіб [6]. Серед трудових мігрантів переважають чоловіки, найбільшою когортою з яких є особи 30-44 років (понад 40%) [1].

Найбільш поширеними в Україні є трудові міграції (рис. 2), зокрема, так званий «відтік мізків» - міграція науковців і освітян, які могли б сприяти інноваційному розвитку нашої держави. Зокрема, 41% трудових мігрантів мають середню або середню спеціальну освіту, 36% – вищу освіту [5]. Особливо гостро сьогодні стоїть проблема «втраченого покоління», коли обоє з батьків знаходяться за кордоном, а дитину виховує хтось з рідних.

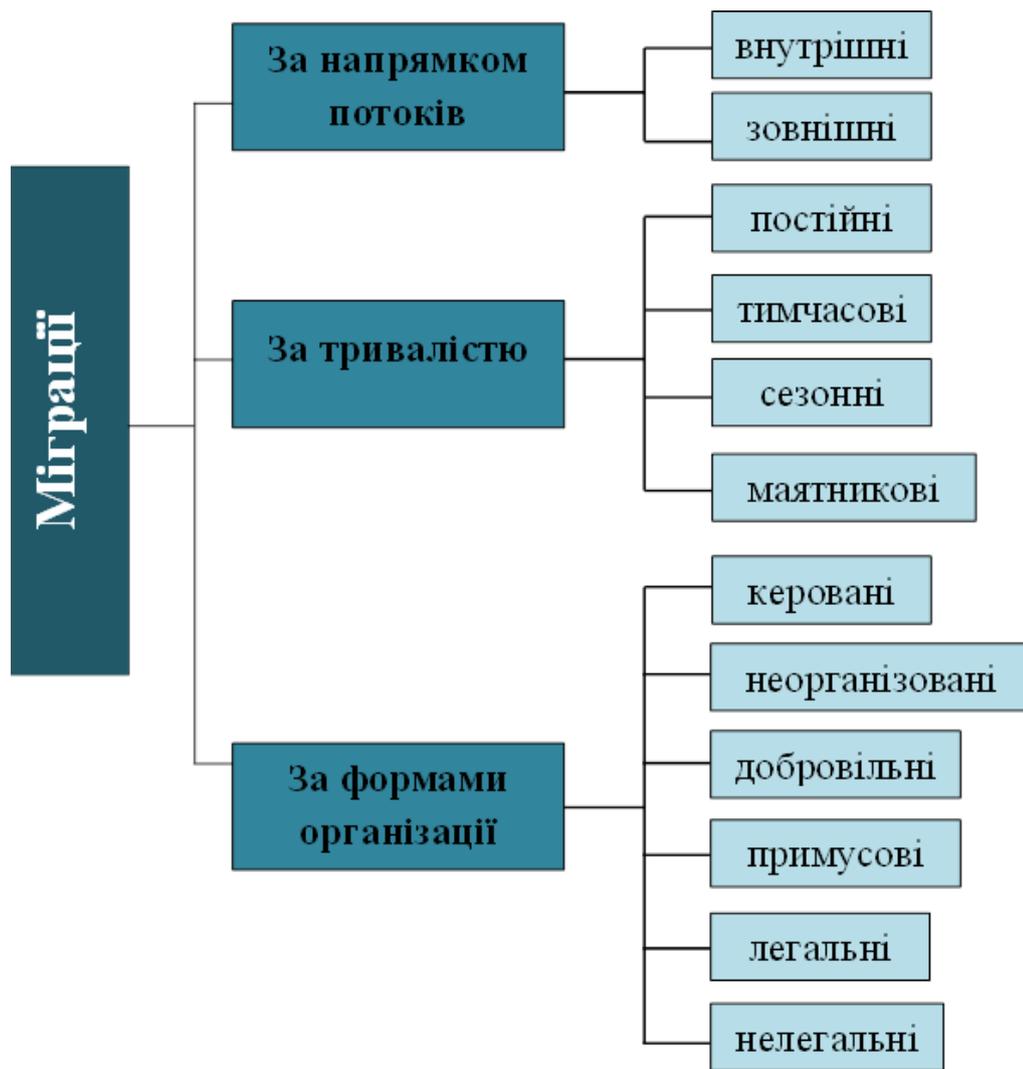

Рис. 1. Класифікація міграцій (побудовано автором за даними [2, 3, 4, 8])

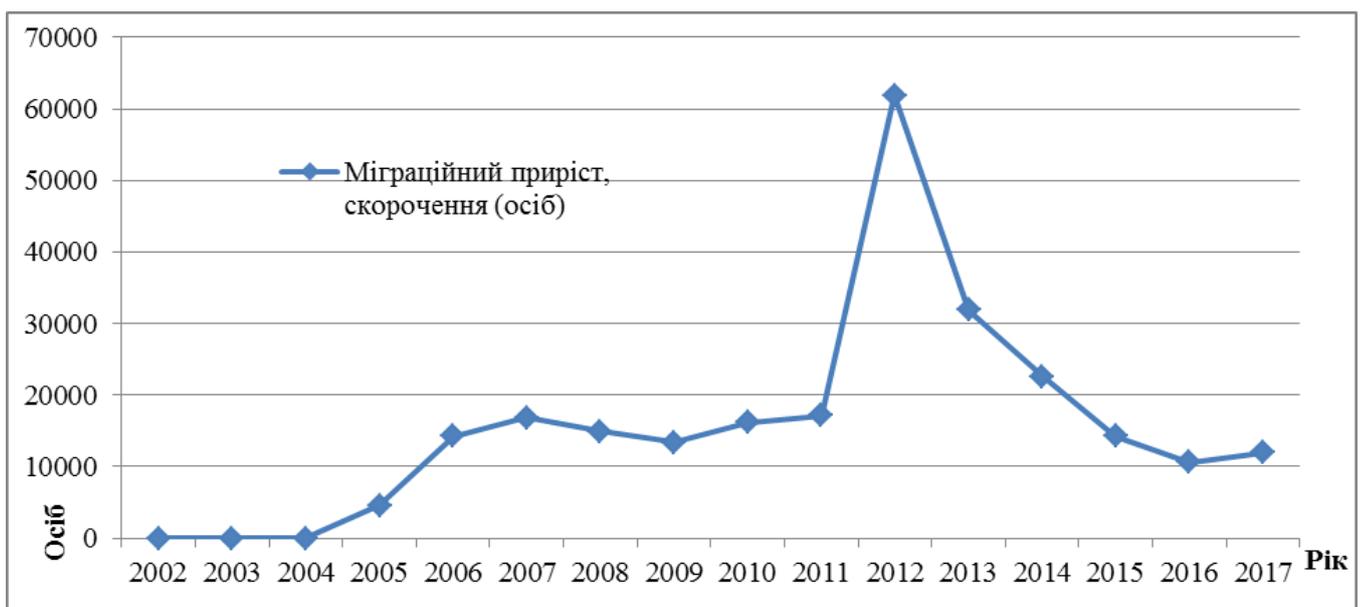

Рис. 2. Міграційний рух населення в Україні у 2002-2017 рр. (побудовано автором за даними [1, 7])

Міграційний приріст динамічно змінювався за досліджуваний період. З 2005 р. він почав інтенсивно збільшуватись, максимум спостерігався у 2012 р., що пов'язано з поступовим економічним зростанням країни після кризи 2009 р, проведенням в країні Євро-2012 та ін.

У 2017 р. населення України мігрувало (рис. 3) переважно до краї Азії (Туреччина, Азербайджан), Європи (Російська Федерація, Білорусь, Польща, Італія), країн Африки та Америки. Така структура пов'язана з переїздом до країн, де мешкають родичі мігрантів, наявністю в країні-реципієнті вільних робочих місць, високої зарплатні, пільгових умов для мігрантів, тощо.

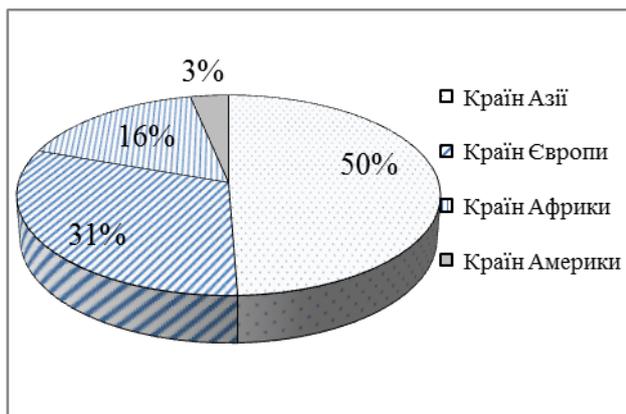

Рис. 3. Кількість міждержавних мігрантів за регіонами виїзду (побудовано автором за даними [1])

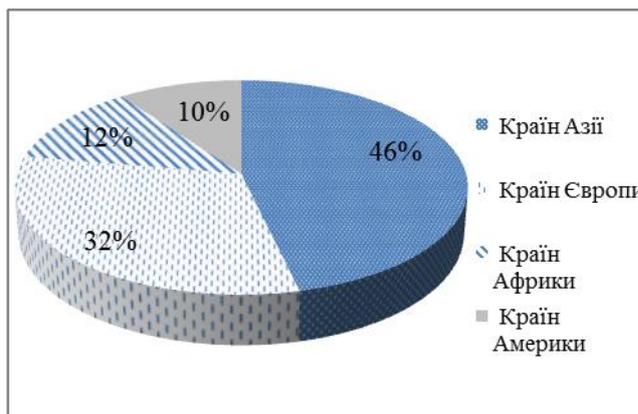

Рис. 4. Кількість міждержавних мігрантів за регіонами в'їзду (побудовано автором за даними [1])

Серед основних сфер працевлаштування українських трудових мігрантів за кордоном варто зазначити будівництво (більше 50%), домашній догляд (15%), сільськогосподарський сектор (8%), оптова і роздрібна торгівля (7%) та промисловість (4%) [2]. Аналогічною є структура міграцій в Україну (рис. 4). Найбільша кількість мігрантів в'їжджає з країн Азії (Туркменістан, Азербайджан), країн Європи (Російська Федерація, Німеччина), країн Америки та Африки.

Отже, наразі ситуація з міграціями є більш-менш контрольованою, проте значним є відтік трудових мігрантів, якими зазвичай є працездатне, економічно активне населення, що у майбутньому може стати значною проблемою. Вже зараз проблемним є питання виїзду молоді, яка не планує реалізувати власний потенціал на Батьківщині. Для вирішення зазначених питань необхідним є підвищення рівня заробітних плат у державі до європейського рівня, надання від держави житла молодим перспективним спеціалістам. Важливим кроком політики держави також має бути підготовка молоді до сучасних вимог ринку праці, надання можливості перепрофілювання та перепідготовки з огляду на актуальні пропозиції, що дозволить їм знайти гідну роботу в нашій країні та не мігрувати в її пошуках за кордон.

Список використаних джерел: 1. Демографічний щорічник "Населення України за 2017 рік" України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm 2. Капітан В.О. Трудова міграція як аспект проблеми зайнятості в Україні / В.О. Капітан // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 32. – С. 474-481. 3. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010. – №2(27). – с.26-34. 4. Маліновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: Монографія / О.А. Маліновська. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 123 с. 5. Міграція як чинник розвитку в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnuk_rozvytku_v_ukraini.pdf. 6. Міжвідомчий координаційний штаб повідомляє [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dsns.gov.ua/ua/Mizhvidomchiykoordinaciyu-shtab.html>. 7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. 8. Романюк М.Д. Міграційні загрози національній безпеці України: сучасні виклики, проблеми подолання / М.Д. Романюк // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 3. – С. 99-111.

СЕКЦІЯ 3
РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

УДК 911.3.001

H.S. Balyan¹, M.G. Aghajanyan²

¹hbalyan@ysu.am, ²meri.aghadzhanyan1@ysumail.am

*Yerevan State University, Faculty of Geography and Geology,
Department of Physical Geography and Hydrometeorology, Yerevan, Armenia*

**RECREATIONAL FEATURES OF A MOUNTAINOUS RELIEF AND
OPPORTUNITIES FOR ORGANIZING ACTIVE REST (SAMPLE OF THE
REPUBLIC OF ARMENIA)**

Natural regional properties and peculiarities of a regional landscape have always been the subject of recreational research as a composite part of the recreational system.

However, the development of recreational research requires a detailed review of separate natural components, particularly, relief. The review of relief from a side of recreation largely accounts for inner development tendencies of modern geomorphological science. During last years, in the geomorphological literature theoretic works have appeared quite more often relating to the problems of ecological geomorphology- a new trend of geomorphological research. According to Y.G.Simonov, the object of ecological geomorphological research can become the systems connecting relief, relief creating processes and humanity, its health and behaviour in a nature.

Due to the peculiarity of the natural conditions, the diversity of economic and cultural life, the presence of a rich centuries-old heritage of spiritual and material culture, the Republic of Armenia has great potential for the broad development of domestic and foreign tourism. The republic has unique resources to meet the current needs of tourist demand and to develop many types of tourism, primarily mobile forms of recreation with active outdoor activities, sports and inspection of historical and cultural monuments.

Tourists and travelers usually look for exotic places of recreation, located far from the developed tourist centers. For them, these are trips to lesser-known places, which may be removed from common tourist routes, or visiting which creates additional effort or even risk. It should be noted that mountainous regions of the Republic of Armenia offer unique opportunities for tourists for active types of recreation, such as adventure, ecological, sports, hiking trips of various categories of difficulty, alpinism, etc.

The territory of the Republic of Armenia is characterized, as it is known, by high mountainous facilities with steep dissected slopes and pointy peaks, deep gorges and intermountain basins (often filled with lakes), is favorable for organizing various types of active rest.

Possessing rich recreational resources: clean air, mineral springs, attractive

landscapes, slopes covered with snow for a long time-period, RA has good prerequisites for organizing recreation both in the summer and in the winter months of the year. L.N. Zohrabyan (1977) proposed to group the types of recreation into two groups: a) types of summer recreation and b) types of winter recreation.

For types of summer recreation (suburban mass recreation, educational tourism, fishing, etc.), the middle mountain zone of folding-block mountains with some varieties of mountain-forest and mountain-steppe landscapes is most favorable (from 1000 m to 2000 m of absolute height).

In this regard, the regions of the Pambak, Gugarats, Tsaghkunyats ridges with wooded slopes, clean mountain air, mild climate, the wild nature of the mountains, as well as the Sevan basin with the “pearl” of Armenia, the wonderful mountain lake Sevan, are especially different.

The high-altitude zone (above 2000 m) with alpine and nival landscapes is of exceptional interest for route-tourism and alpinist activities (Aragats, Azhdahak, etc.), as well as for prevention of certain diseases (especially nervous ones).

For winter types of recreation, the middle mountain zone with a stable and long snow cover can be considered favorable. High-altitude and low-altitude zones are less favorable for winter recreation. The first is due to the large number of days with low temperatures, and the second is due to the increase of the snowless period from year to year.

From the point of view of recreational potential, the relief of mountainous countries should be considered as:

- a) Direct recreational resource;
- b) Defining various natural complexes, with varying degrees of recreational opportunities;
- c) A factor in the organization of recreation.

The mountainous relief itself is a recreational resource. It attracts tourists with its exotic forms (basaltic columns of the so-called “organ pipes” in the canyons of lakes Azat, Hrazdan, Arpa, Vorotan, etc.); “Earthen pyramids” of Goris, pointed peaks of Aragats and Kaputjugh; thermal mineral springs; stalactites of “Devil’s bridge”, etc.).

In terms of recreation, the most important thing is that the mountainous relief creates a variety of natural complexes with different and diverse recreational potential.

A preliminary comprehensive assessment of the main natural factors for summer recreation has shown that the most favorable are the natural complexes of the mountain-forest zone of the middle mountains, characterized by dissected mountainous relief, covered with deciduous forests with a temperate climate (relatively wet in all seasons of the year and dark long summer).

Favorable natural complexes of the mountain-forest zone of low mountains with dissected relief, deciduous forest vegetation and temperate warm climate, as well as the steppe zone of middle mountains with long warm summer and meadow-steppe vegetation developed on the volcanic plateau.

The natural complexes of the dry steppe of the middle mountains and mountain meadow highlands are relatively favorable.

Deserts and semi-deserts are less favorable and unfavorable with hot summer and foothill relief.

The relief of mountainous areas with varying degrees of dissection and steepness of the slopes in different ways contribute to the organization of rest. The most effective for the organization of tourism are areas with a slope of 0-3°, horizontal dissection of 0,0-0.2 km/km² and with depth of dissection of 0-50 m, favorable – respectively 3- 8 °, 0.2- 0.6 km/km², 50-200 m, relatively favorable – 8-16°, 0.6-1.0 km/km², 200-400 m, less favorable – 16-30 °, 1.0-1.6 km/km², 400-600 m and unfavorable – over 30°, 1.6 km/km², 600 m.

The above-mentioned features of the mountain relief of the Republic of Armenia allow making conclusion that its various forms represent a great recreational potential that requires further research.

The use of natural resources of mountainous regions is connected with the protection of nature. In many cases, improper exploitation of certain resources in a mountainous area can harm not only the mountainous territories themselves, but also the neighboring necessary areas. It is necessary to develop monitoring of mountainous areas in order to preserve the ecological balance and eliminate unwarranted human intervention in mountain natural-geographical systems. In this regard, the peculiarities of the mountainous countries are that here both nature and people become the subject of special concern at the same time.

Mountain areas are most often exposed to such dangerous spontaneous phenomena as landslides, avalanches, floods, mudflows, etc.

Systematic in-depth study of phenomena dangerous to human life with the aim of preventing them remains an important task of geography and related sciences.

References: 1. Бальян А.С. О перспективах развития туризма в Армении. Арчиловские чтения, вып. 1, Чебоксары, 2010. 2. Географические проблемы организации туризма и отдыха, Вып.2, М, 1975. 3. Дроздов В.А. Экологический императив и рекреационная география, Изв. РАН. Сер. Геогр. 1998 №4. 4. Симонов Ю.Г., Кружалин В.И., Симонов Т.Ю. Эколого-геоморфологическая оценка теоретической и прикладной геоморфологии, М.,1995. 5. Уникальные геологические памятники Армении. Путеводитель для туриста, Ер.2000.

ВИЗНАЧЕННЯ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БАСЕЙНУ РІЧКИ ВОРСКЛА

Водні ресурси річки Ворскла та естетична привабливість місцевих ландшафтів дають можливість активно розвивати відразу декілька напрямів туризму, зокрема, спортивний, «зелений», лікувально-оздоровчий, а також рекреацію. Багато річок басейну, а особливо оточуюча місцевість є багатими на різного роду унікальні пам'ятки природи, заповідні урочища. Враховуючи зростаючу популярність водного туризму у світі в цілому та в Україні зокрема, важливим завданням є забезпечення усіх необхідних умов для його розвитку. Але на даний момент туристсько-рекреаційний потенціал водних ресурсів басейну Ворскли використовується лише частково.

Актуальність роботи полягає в тому, що туристичні дослідження басейну Ворскли майже не проводяться останнім часом, а наявні публікації з даної тематики потребують актуалізації і відносяться переважно ще до радянських часів. За 30 років ситуація кардинально змінилася, і тому потребує проведення нового аналітичного дослідження.

Аналіз літературної бази дослідження показав, що проблемою визначення туристського потенціалу річок України займалися численні науковці переважно 25-30 років тому, але протягом останніх років відзначається тенденція до поживлення інтересу до проблеми водного туризму у зв'язку з більш тісною інтеграцією України в європейський простір і проникнення нових туристських концепцій у вітчизняну науку. Зокрема, у грудні 2018 року було затверджено Стратегію розвитку туризму та курортів у Полтавській області на 2019 – 2029 роки. Також протягом останніх років проводиться дослідницька робота в університетах Києва, Харкова, Чернівців, Львова та Одеси [1] і періодично виходять відповідні публікації. З більш давніх досліджень виділяються роботи Л.В. Ільїна, В.О. Кукушкіна, В.Ф. Данильчука, Ю.С. Васильєва, Г.М. Алейникової, Н.В. Фоменко. Але майже всі вони стосуються або туризму у рамках Радянського Союзу, або України в цілому, тобто не носять регіональний характер. Варто також зазначити, що водний туризм в Україні в цілому забезпечений доволі кваліфікованими кадрами, але має застарілу матеріально-технічну базу.

Басейн річки Ворскла є частиною басейну Дніпра, і іноді називається «суббасейном Середнього Дніпра» [1]. Довжина річки у межах України складає 336 км. загальна – 464 км. Площа річкового басейну 14 700 км². Це одна з найбільших лівих приток Дніпра і головна річка Полтавської області. Ворскла бере початок біля села Покровка Белгородської області Російської Федерації. У

середній і нижній течії річка протікає по території України (по Сумській та Полтавській області). Глибина річки, особливо у верхній течії є не дуже значною і складає лише 1,5 – 2 м[2]. У нижній течії русло заглиблюється 2-5 м. Також для Ворскли характерними є численні відмілини та природно намиті пляжі. Швидкість течії незначна – 1,2 км/год [1], місцями – до 2 км/год [1]. Тобто в цілому, будова дна річки є сприятливою для купання, а, враховуючи, спокійний характер течії, ще й безпечною.

Крім геоморфологічних факторів, на туристський потенціал, мають вплив також кліматичні та гідрологічні фактори – температура повітря і води, швидкість вітру, тривалість і дати настання льодового режиму. Протягом 2002 - 2017 років характерним є підвищення температури води в річці. З одного боку, це сприятливий фактор, оскільки купання в річці стає більш комфортним, але разом зі зростанням температури, в річці активніше починають розмножуватися водорості і бактерії, що викликає її «цвітіння». Так, в середньому за 2002-2017 рр. для річки перехід середньодобової температури води через 18°C спостерігається наприкінці другої декади травня навесні і наприкінці першої декади вересня. Тобто купання в річці може відбуватися майже 4 місяці на рік. Температура ж повітря змінюється більш динамічно, ніж води. Комфортними для проведення рекреації вважаються температури повітря вище 21°C. Кількість днів на рік з такими середньодобовими температурами складає на різних ділянках річки від 115 до 139 днів. Тобто рекреаційно привабливою річка є протягом більше 4 місяців на рік. Характер льодового режиму є важливою характеристикою з точки зору зимового рибальства, яке є доволі популярним в Україні. Протягом 2002-2017 років тривалість днів із льодовим режимом скоротилась на 14-17 днів, максимальна товщина льоду – на 16-25 см. І середня товщина льоду протягом 2010-2017 років склала лише 15 см на Ворсклі і була майже повсюдно близькою до 0 см на притоках річки. Тобто з точки зору льодового режиму басейн річки Ворскла є *непридатним* для зимового риболовства.

Не менш важливим для визначення туристського потенціалу річки Ворскла та її приток є аналіз характеристик води. Згідно із класифікацією за ІЗВ вода в річці Ворскла є слабо забрудненою [3]. За ступенем мінералізації вода в річці належить до 2 категорії I класу якості, тобто до «*прісних олігокальциєвих вод*», що за своїм станом характеризуються як «*дуже добрі*», а за ступенем чистоти – «*умовно чисті*» [3]. Але у нижній течії вода в річці є більш забрудненою через викиди промислових підприємств та скиди відходів з сільськогосподарських полів. Отже, у верхній і середній течії вода в річці Ворскла є чистою і повністю придатною для купання, але у нижній ситуація погіршується через інтенсивне використання річкового басейну для господарських потреб.

Доцільно також розглянути культурну складову туристсько-рекреаційного потенціалу басейну Ворскли. Сюди належать санаторно-курортні заклади, пам'ятки культурної спадщини, а також туристичні організації, що надають послуги на території басейну річки. На території басейну діє організація «Зелена садиба», яка пропонує послуги по агротуризму. Полтавщина є одним з

найважливіших сільськогосподарських регіонів України, але оскільки напрям агротуризму відносно новий для нашої держави, то і кількість бажаючих є відносно незначною (протягом 2012-2017 років через організацію здійснено 2500 операцій із надання туристичних послуг включно із рекреаційною діяльністю на турбазах). Але через велику кількість сільських населених пунктів у регіоні потенціал для агротуризму є *значним*. На території Полтавщини розташовано 169 об'єктів природно-заповідного фонду. Також в області діє мережа з 44 готелів і 1 готельно-офісного центру. У долині Ворскли функціонують туристичні бази «Новосандарська», «Сонячна», «Кротенківська», «Бузковий гай». Також з точки зору історичного туризму цікавим є Більське городище, розташоване на піднятті у межиріччі річок Ворскла і Суха Грунь. Також важливим туристично привабливим об'єктом є село Диканька із регіональним ландшафтним парком, яке розташоване неподалік від правого берега річки Ворскли. На березі приторки Ворскли – річки Мерла знаходиться садиба «Наталівка» поряд із національним природним парком «Слобожанський», але вона потребує проведення реконструкції і ремонтно-дорожніх робіт. Крім того. У долині річки знайдені численні кургани скіфської доби, які також можуть бути цікавим туристам.

Отже, басейн річки Ворскла має доволі значний туристсько-рекреаційний потенціал, який складається з об'єктів, створених як природою, так і антропогенного походження. Важливою перепорою на шляху розвитку туризму в регіоні є незадовільний транспортних шляхів і майже повна відсутність маркетингової діяльності, яка носить переважно регіональний характер. Одним з основних завдань виступає реклама туристично привабливих об'єктів басейну, розрахована на іноземців. Регіон надзвичайно багатий унікальними місцевостями, до того ж, місцеві ландшафти зберегли риси свого природного стану з мисленими галями, заплавленими лісами і заповідними урочищами. Багатою і різноманітною є і культурна спадщина, але її сучасний стан є непридатним для ведення серйозної туристичної діяльності.

Список використаних джерел: 1. Клименко В.Г. Рекреаційно-туристський потенціал басейну річки Сіверський Донець (у межах Харківської області) / В.Г. Клименко, А.Ю. Брєжнєва, Ю.І. Котенко, Ю.О.Угрюмова та ін.// Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. – Харків, 2016. – С. 41-47. 2. Полтава. Історичний нарис. — Полтава: Полтавський літератор. — 280 с. 3. Данильченко О.С. Екологічна оцінка води річок Ворскли та Ворсклиці в межах Сумської області за період 1999-2015 рр. / О.С. Данильченко. – Полтава, 2016. – 37 с.

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ДАНІЇ

Туризм – найвагоміша і найбільш динамічна галузь світової економіки. У багатьох країнах туризм відіграє важливу роль у формуванні валового внутрішнього продукту, створенні додаткових робочих місць і забезпеченні зайнятості населення, а також в активізації зовнішньоторговельного балансу. Саме тому дуже важливо вивчати туристичні ресурси та аспекти розвитку туристичної індустрії на прикладі певної країни. Отже, актуальність обраної теми полягає у дослідженні туризму як сектора економіки на прикладі Данії.

Данія вважається однією з найвідвідуваніших Скандинавських країн. У 2018 році Данію відвідало 11 743 000 туристів. Очікується, що у 2019 році кількість туристів збільшиться на 2,9 млн. осіб. Насамперед, це пов'язано зі зростаючим інтересом іноземних подорожуючих до країни, її туристичних атракцій та унікальної культури, а також сучасної культури країни, яка є досить популярною у світі сьогодні. У цілому представники Національної асоціації туризму Данії прогнозують, що кількість туристів буде зростати на 4 % у рік до 2020 року. Протягом трьох років у Данії буде достатньо місць для розміщення до 10 мільйонів туристів, що майже вдвічі перевищує населення країни [4].

Данія є досить багатоплановою країною, про що свідчить розвиток багатьох видів туризму. У країні розвинений екскурсійний, гастрономічний і тематичний туризм, проте в меншій мірі сформована інфраструктура для пляжного туризму та дайвінгу. Незважаючи на таку різноманітність, все ж таки основним видом туризму вважається екологічний, оскільки на території країни існує 6 наукових заповідників і 300 національних об'єктів, які знаходяться під охороною, включаючи лісові масиви, парки, окремі види рослин і тварин [4].

У Данії прокладено 350 км велосипедних доріжок і 12000 км велосипедних маршрутів із вказівниками, що безперечно сприяє розвитку велосипедного туризму. Кожного року все більше туристів приїздить до країни, аби насолодитися велосипедною подорожжю по околицям Скандинавської країни.

Також досить популярною є датська культура відпочинку та рекреації, що називається хюгге. По-перше, хюгге – це датська концепція отримання задоволення від звичайних речей. «Хюгге» походить від норвезького слова, що означає благополуччя, добробут. Це поняття, що означає особливу атмосферу і відчуття, пов'язані зі щастям. Сьогодні інтерес до нього у всьому світі зростає. По суті, хюгге означає створити теплу атмосферу і насолоджуватися гарними речами життя з добрими людьми. І немає нічого краще, ніж сидіти з друзями та родиною, обговорюючи великі та дрібні речі в житті [3]. Можливо, хюгге пояснює, чому датчани є одними з найщасливіших людей у світі, займаючи друге місце в рейтингу щастя у 2018 р. Хюгге став найбільш впізнаваним

брендом цієї країни – свічки та затишні ліхтарі починають з'являтися на порогах копенгагенських магазинів і кафе. Також у Данії є спеціальні хюгге-тури по парках, кав'ярнях, площах і вулицями, де можна відчувати себе щасливим [3].

Другим аспектом є різноманітність Данії та Копенгагена зокрема. Копенгаген пройшов довгий шлях від своїх ранніх днів вікінгів. Його історичний центр Фредеріксстаден має велику частку замків і палаців королівської ери, але в той же час це сучасне місто з аутентичним скандинавським стилем і грайливим духом хюгге, який наповнює столицю Данії сьогодні [1].

Наступне, що привертає увагу туристів, це розвинена велокультура в Копенгагені. Копенгаген – місто, в якому проживає майже 600 тисяч людей – має дуже потужну та розвинену велосипедну культуру. Данці сприймають велосипед як найбільш здоровий, екологічний, дешевий, а також найшвидший спосіб дістатися до місця роботи або навчання. Зрозуміло, що величезна кількість велосипедистів в місті робить актуальним питання безпеки. Як правило, уздовж автомобільних доріг існують окремі велодоріжки, від 2 до 2.2 метрів завширшки. Небезпеку становлять, звісно, перехрестя, але на них є розмітка та спеціалізовані світлофори для велосипедистів [1].

І останній, але не менш важливий аспект, це люди, які жили та творили у Данії. Напевне кожному відоме ім'я Ганса Крістіана Андерсена. Цей письменник прибув до Копенгагена в 1819 році, і деякі місця, які були центром його життя, все ще можна відвідати сьогодні. Серед них Королівський датський театр, який зіграв величезну роль у його житті, а також деякі кафе і будинки, які він часто відвідував. Більшу частину свого життя Андерсен провів у трьох різних будинках у Нью-Хейвені, де він і написав деякі зі своїх перших казок. На бульварі Г.Х. Андерсена можна побачити один з двох монументів письменника в Копенгагені. Інший можна знайти в саду Короля. Найвідоміша статуя в Копенгагені також пов'язана з Г.Х. Андерсеном – Русалонька, яка сьогодні є одним з головних символів Копенгагена [2]. Довга набережна, що знаходиться за спиною русалоньки приймає за рік близько 70 круїзних паромів. Набережна закінчується дамбою, на краю якої знаходиться маяк.

Таким чином, можемо зробити висновки, Данія достатньо сприяє розвитку індустрії подорожей і туризму, які також є одними з найбільш прибуткових секторів економіки країни. Цей напрям є надзвичайно перспективним та економічно доцільним. Данія приваблює туристів відомими історичними пам'ятками, місцями життя та творчості видатних особистостей, екологічно чистим навколишнім середовищем, наявністю розвиненої велосипедної інфраструктури та культурою відпочинку хюгге.

Список використаних джерел: 1. *Cruisesto Copenhagen, Denmark Royal Caribbe an Cruises* [Електронний ресурс]: сайт. URL: <https://www.royalcaribbean.com/cruise-to/copenhagen-denmark>. 2. *HC Andersen's Copenhagen* [Електронний ресурс]: сайт. URL: <https://www.visitcopenhagen.com/copenhagen/sightseeing/hc-andersens-copenhagen>. 3. *Hygge: The Danish Art of Cosiness* [Електронний ресурс]: сайт. URL: <https://www.ecohomestore.com/blog/54-hygge-the-danish-art-of-cosiness>. 4. *Why More People Are Visiting Denmark*

УДК 911.3

К.М. Матвійчук

katyunya.matviichuk@gmail.com

Науковий керівник – д. геогр. н., доц. К.Ю. Сегіда

Харківський національний університет В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННИХ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Волинська область має всі передумови для активного розвитку туризму та рекреації, чому сприяють вигідне географічне положення та значний потенціал природних та історико-культурних ресурсів. Зокрема, туристсько-рекреаційна діяльність тут розвивається завдяки природно-антропогенним ресурсам.

За О.О. Бейдиком до природно-антропогенних ресурсів відносяться: національні природні парки (НПП), природні та біосферні заповідники, заказники, пам'ятки природи, дендропарки, ботанічні сади та зоопарки [1]. НПП на сьогоднішній день вважаються найбільш соціально корисними та економічно вигідними серед інших форм природних заповідників. Дані типи парків чудово поєднують в собі природоохоронні, господарські та рекреаційні функції, чим пояснюється поступове зростання їх кількості на території України. В Україні створено 42 НПП, з яких два – у Волинській області [4].

В області нараховуються 209 територій та об'єктів природно-заповідного фонду (рис. 1).

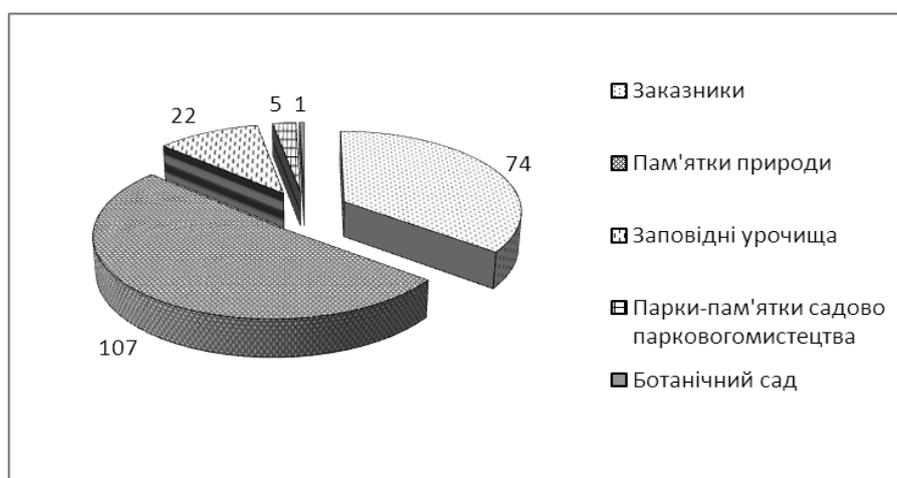

Рис. 1. Структура територій та об'єктів природно-заповідного фонду Волинської області (побудовано автором за даними [4])

Під державною охороною у Волинській області нараховується 388 об'єктів та територій природно-заповідного фонду, з яких 26 мають загальнодержавне значення [3]. Загальна площа об'єктів природно-заповідного фонду займає

247 тис. га, що становить 11,76 % від площі усієї області [2]. Частка об'єктів природно-заповідного фонду в межах адміністративно-територіальних одиниць нерівномірна. Найвищі показники припадають на Шацький (66,6 %), Ківерцівський (39, 0%) та Любешівський (30,7 %) райони.

Найвідомішими та найбільш відвідуваними у Волинській області є Шацький національний природний парк, національні природні парки «Цуманська пуца» та «Прип'ять-Стохід» і Черемський природний заповідник. Ці чотири об'єкти займають приблизно половину території природно-заповідного фонду області (124,7 тис. га). За площею найбільшим серед них є Шацький національний природний парк, а найменшим – Черемський природний заповідник (рис. 2) [2].

Рис. 2. Розподіл площ найбільших об'єктів природно-заповідного фонду Волинської області (побудовано автором за даними [2])

Шацький НПП був створений у 1983 році на площі близько 50 тис. га, задля збереження, відтворення та раціонального використання унікальних природних комплексів Шацького поозер'я, посилення охорони водно-болотних угідь. НПП включає 23 озера карстового походження, які мають здатність до самоочищення. Вода в них придатна для пиття. Характерною ознакою цих озер, є те, що між собою та з річкою Прип'ять вони здебільшого сполучаються протоками та каналами. До Шацьких озер відноситься і найглибше озеро України – Світязь (глибина 58,4 м), яке за чистоту води називають Українським Байкалом. До природного комплексу Шацьких озер входять також одні з найбільших озер області: Піщане, Пулемецьке, Люцимер, Турське та багато інших. Чудово розвинена транспортна мережа, озерні та лісові масиви, мальовничі краєвиди сприяли розвитку рекреації на території цього НПП. Близько 14 тис. га території парку відведено під проведення туристичної та рекреаційної діяльності. На берегах озер розміщені пансіонати, бази відпочинку, спортивні та дитячі табори, кемпінги. Прокладені еколого-пізнавальні маршрути Лісова пісня та Світязянка. Парк відомий Міжнародним пісенним фестивалем «На хвилях Світязя», який проводиться тут щороку [5].

НПП «Цуманська пуца» створений у 2010 році, знаходиться на території Ківерцівського району Волинської області. Цуманська пуца єдиний лісовий

масив в Україні, де водяться зубри. Славиться парк і своїми півторасторічними дібровами. На території парку прокладено кінний, водний та піший маршрути. На території парку є можливості й для розвитку культурно-пізнавального туризму в смт Олика [6].

НПП «Прип'ять-Стохід» був створений в 1995 році та знаходиться на північному сході Волинської області, у Любешівському районі, у долинах однойменних річок. З північної сторони парк межує з Білоруссю. Вздовж Прип'яті та Стоходу розташовуються унікальні краєвиди природи західної частини Полісся. Для цих річок характерна велика кількість рукавів, русел, затонів, стариць, серед яких безліч заболочених та піщаних островів. Водно-болотні угіддя на території парку дозволили йому ввійти до числа парків міжнародного значення. На території цього НПП знаходиться велика кількість експонатів археології, деякі з них знаходяться в музеях на території області, а деякі з них в державних музеях України. В давнину на території цього парку проходив торговий шлях «із варяг у греки». В рекреаційній частині розташовані ворота садиби-замку, що побудовані в стилі бароко [7]. У парку популяризується рекреаційна діяльність, створена широка пропозиція пішохідних, кінних, велосипедних, сільських, водних, наукових та екологічних турів.

Черемський природний заповідник був заснований у 2001 році задля того, щоб зберегти унікальні типові комплекси Українського Полісся. Знаходиться на межі Волинської та Рівненської областей. Заповідник віддалений від населених пунктів та на його території не розміщені лінії електропередач та немає доріг з твердим покриттям. Тут зустрічаються деякі види рослинного та тваринного світу, які занесені до Червоної книги України, та декілька видів із Червоного списку Європи. Заповідник входить до складу водно-болотного угіддя міжнародного значення «Заплава річки Стоходу», яке, за Рамсарською конвенцією, має велике міжнародне значення, головним чином як місце поселення водоплавних птахів [8].

Отже, Волинська область має достатні природно-географічні передумови, завдяки яким сформувався потужний природно-заповідний фонд регіону, активно використовується в рекреаційному природокористуванні, яке має три основні функції: соціальну, економічну і природоохоронну [9]. Слід підкреслити, що рекреаційне природокористування, викликає необхідність охорони і відновлення не тільки природних ресурсів, а й природних умов, які становлять середовище проживання людей. Природно-антропогенні ресурси області займають визначальне місце в розвитку туризму та рекреації. Раціональне їх використання, охорона природно-заповідного фонду та належна реклама будуть сприяти подальшому розвитку туризму та рекреації у цій місцевості.

Список використаних джерел: 1. Бейдик О. *Методологія та методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України: Навч. Посібник* / О. Бейдик. – Київ-2004. – 24 с. 2. Гулай Л. *Характеристика природно-заповідного фонду Волинської області* / Л. Гулай, Б. Сакура. – Луцьк: Вид-во СХУ. – 68 с. 3. Зузук Ф. *Особливості «Туристського атласу*

Волинської області» / Ф. Зузук, З. Карпюк, О. Антипюк. – Луцьк: Вид-во СНУ. – 73 с. 4. Зузук Ф. Природні ресурси Волинської області / Ф. Зузук, С. Кутовий, Л. Ільїн, Л. Колошко, І. Нетробчук, О. Мищенко, М. Хімін. – Луцьк: Вид-во СНУ. – 42 с. 5. Офіційний сайт Волинського обласного управління лісового та мисливського господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lisvolyn.gov.ua/?p=8844> 6. Офіційний сайт національного природного парку «Прип'ять-Стохід» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pripyat-stohid.com.ua> 7. Офіційний сайт національного природного парку «Думанська пуца» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kppr.com.ua> 8. Офіційний сайт Шацького національного природного парку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shpark.com.ua>

УДК 911.38

Д.О. Панкратенкова¹, Е.В. Каленникова²

¹dashapankratenkova@mail.ru, ²kalennikova13@gmail.com

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, г. Одеса, Україна

ГИДРОЛОГИЧЕСКИЕ (ВОДНЫЕ) РЕСУРСЫ КАК ФАКТОР РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОГО ОСВОЕНИЯ КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ

Рекреация является неотъемлемой частью жизнедеятельности человека и с каждым годом её значение для населения нашей планеты становится всё более важным. В следствии стремительного развития научно-технического прогресса, ухудшения экологической среды, сидячего образа жизни, более актуальным становится развитие внутреннего рекреационно-туристического комплекса на региональном уровне [1].

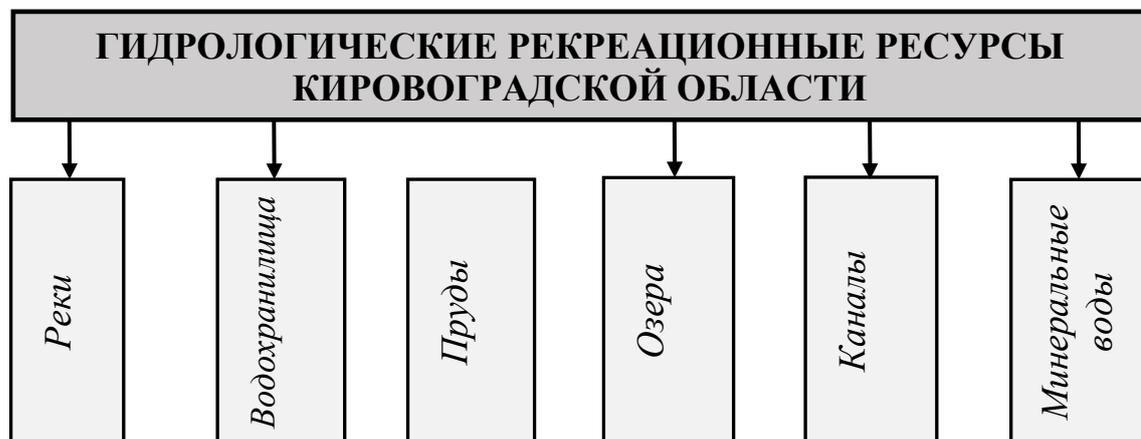

Рис. 1. Схема классификации гидрологических рекреационных ресурсов Кировоградской области

Объектом нашего исследования является *Кировоградская область*, которая имеет удовлетворительные природные рекреационные ресурсы для развития рекреационно-туристического комплекса [5]. Одним из ведущих факторов регионального развития рекреации, являются *гидрологические* (водные) ресурсы. Вода выступает эффективным лечебным и оздоровительным

фактором. Гидрологические ресурсы включают все типы поверхностных и подземных вод которые используют для удовлетворения потребностей людей в рекреации [1]. К гидрологическим ресурсам Кировоградской области относятся реки, озера, пруды, водохранилища, каналы, минеральные источники (рис. 1).

На территории Кировоградской области протекает 1599 рек общей протяженностью 7233,6 км. Водные ресурсы принадлежат к бассейнам двух крупных рек (рис. 2): *Днепра* (длина в пределах области составляет – 68 км или 6% от всей его протяженности в пределах Украины, бассейн охватывает 37% территории области, составляет 3,2% территории бассейна, расположенного в пределах Украины) и *Южного Буга* (длина в пределах области – 84 км или 10% от его общей длины, бассейн реки охватывает 63% территории области и составляет 24,3% всей территории бассейна). Главными притоками Днепра являются – Тясмин (30 км), Ингулец (176 км); Южного Буга – Синюха (90 км), Большая Высь (166 км), Ятрань (50 км), Черный Ташлык (106 км), Ингул (175 км), Высунь (16 км) и другие [2, 4]. Реки области относятся к равнинному типу и имеют широкие долины, которые сужаются в местах выхода кристаллических горных пород и пригодный для разного вида рекреации и туризма.

Рис. 2. Карта Кировоградской области

Наиболее комфортной речкой для купания является Купальный рекой Южный Буг. Берега здесь пригодны для организации сезонного отдыха. Река характеризуется средними температурами воды летом (+20°... +24°С) и глубинами (2,5-5 м), песчаным иногда каменистым дном [5].

В пределах области создано 85 искусственных *водохранилищ* (в том числе Кременчугское, Днепродзержинское, Новоархангельское, Кировоградское, Гайворонское, Александрийское, Терновское, Ингуло-Каменское и др.) с общей площадью водного зеркала 9,5 тыс. га и 2799 *прудов* (общая площадь – 17,2 тыс. га) [3]. По количеству водохранилищ и прудов область занимает 3-4 место среди областей Украины, но большинство из них требует расчистки.

Прибрежные территории Кременчугского и Днепродзержинского водохранилищ (рис. 2) шириной 1-2 км, и береговые полосы рек Южный Буг, Синюха, Черный Ташлык, Сухой Ташлык, Большая Высь, Ятрань, Ингул, Ингулец шириной 200-500 м пригодны для размещения оздоровительных учреждений. Берега крупных водохранилищ обладают значительным рекреационным потенциалом, имеют большую площадь водной поверхности и значительную протяженность (около 20 км) береговой полосы с лесными насаждениями, пригодной для организации отдыха [5].

Средняя ширина Кременчугского водохранилища равна 15 км, глубина – 15 м. Ширина мелководной зоны 5-15 м. Здесь преобладают абразионно-оползневые берега, высокие, сложенные суглинками, нередко лессовидными суглинками. Такой литогенный состав пород усложняет использование водохранилища для купания. Наличие в прибрежных районах массивов дубово-ясеневый лесов способствует развитию здесь отдыха, особенно туризма.

В пределах области находится верхняя часть Днепродзержинского водохранилища, акватория которого имеет русловой характер. Нейтральный тип берегов водохранилища характеризуется стабильностью берегового склона. Ширина мелководной зоны колеблется в пределах 0,5-0,3 км. На берегах водохранилища у с. Куцеволовка Онуфриевского района находятся большие массивы сосновых лесов. Все это в комплексе создает благоприятные условия для отдыха в течение всего года [5].

Также территория Кировоградской области богата на Природные минеральные воды в городах Знаменка, Александрия, Новоукраинка и поселок Новгородка. Минеральные воды в районе города Знаменка, сел Петрово и Васино Знаменского района пресные, карбонатно-натриево-кальциевого типа. Минерализация их составляет 0,7 г/л [2, 4].

В городе Александрия, в селе Войновка Александрийского района встречаются гидрокарбонатно-сульфатно-натриевые воды с содержанием радона, их минерализация – до 2 г/л.

Азотные сульфатно-хлоридные, натриево-кальциевые воды поселка Новгородка содержат радон, бром, йод, фтор в небольших количествах. Минерализация воды до 4 г/л. Запасы воды позволяют организовать курортное лечение [5].

В связи с тем, что гидрологические ресурсы региона расположены неравномерно в Кировоградской области функционирует канал Днепр-Ингулец длиной 150,5 км (из них 110 км руслом р. Ингулец) [2]. Канал используют как в хозяйственной деятельности, так и в области рекреации.

В общем, Кировоградская область имеет достаточное количество гидрологических рекреационных ресурсов, которые тесно связаны с орографическими, климатическими и флористическими ресурсами. Так, как для использования водных объектов важное значение имеют берега, комфортность температуры воздуха и воды, наличие лесных насаждений. Есть конечно и негативные стороны полноценного использования гидроресурсов – это неравномерное распределение гидрологической сети, однообразный рельеф, экологическое состояние водных объектов, слабое развитие инфраструктуры.

Список использованных источников: 1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія / О.О. Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с. 2. Географічна енциклопедія України: в 3 т. Т. 2. З-О / Відп. ред. О.М. Маринич. – Київ: Українська Радянська Енциклопедія, 1990. – 480 с. 3. Екологічний паспорт Кіровоградської області: експрес-інформація / департамент екології та природних ресурсів Кіровоградської обласної державної адміністрації. – Кіровоград, 2013. – 83 с. 4. Енциклопедія сучасної України (ЕСУ) [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу: <http://esu.com.ua>. 5. Матеріали обласної науково-практичної конференції «Природничо-наукові дослідження Кіровоградської області: Музеєзнавчі аспекти» // Збірник наукових праць. – Кропивницький: ЦДПУ, 2017. – 220 с.

УДК 911.3

В.В. Свір

svir_valysha@ukr.net

Науковий керівник – канд. геогр. наук, доц. Ю.І. Кандиба

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

До одного з найважливіших і соціально значущих напрямів розвитку сучасного туризму відносять інклюзивний туризм (для осіб з обмеженими можливостями здоров'я). Індустрія туризму – це не просто спосіб життя сучасної людини. Для людей з обмеженими можливостями він є способом реабілітації та соціалізації. За допомогою туристичної індустрії реалізується підтримка фізичного тонуусу і здоров'я. Туристична індустрія формує середовище для повноцінного спілкування, об'єднує в співтовариства тих, хто намагається вийти за рамки своїх можливостей. Додатково до цього туристична індустрія сприяє відновленню психічних ресурсів людини [3].

Інклюзивний туризм, як і туризм в цілому, має величезний потенціал позитивного впливу не тільки на конкретну людину, а й на суспільство в цілому. Безумовно, розвиваючи нормативно-правову базу туристичної індустрії і стимулюючи туристську діяльність, можна в повній мірі реалізувати цей потенціал на благо людини. У науковій літературі широко розглядаються питання туризму та його регулювання, тому об'єктом вивчення, як правило, виступає населення в цілому, без виділення проблем конкретних груп.

Деякі аспекти розвитку інклюзивного туризму відображені в конвенціях і рекомендаціях Всесвітньої туристичної організації, документах і матеріалах українського законодавства та інших сферах, пов'язаних з доступним туризмом.

Існують окремі публікації в наукових журналах, матеріали науково-практичних конференцій і семінарів. Однак в наукових працях практично відсутні комплексні дослідження, присвячені аналізу доступного середовища для людей з обмеженими можливостями в інклюзивному туризмі.

Інклюзія (від inclusion – включення) – процес реального включення людей з інвалідністю в активне громадське життя [1]. Тобто через інклюзію людина з

обмеженими можливостями отримує забезпечення рівного доступу до різних сфер життєдіяльності, в яких з урахуванням її потреб і можливостей відбувається включення в суспільство. Одним із завдань інклюзії є забезпечення рівних можливостей для повноцінного розвитку кожної людини, незалежно від соціального статусу, психофізіологічних і особистісних особливостей.

Інклюзивний туризм, крім духовного і фізичного розвитку, який необхідний кожному, націлений на людей з інвалідністю, так як вони в рівній мірі мають права людини, виключаючи будь-якого роду дискримінацію, маючи право на подорожі без бар'єрів.

Крім «інклюзивного туризму», в літературі зустрічаються такі поняття як:

- туризм для всіх / tourism for all;
- безбар'єрний туризм / tourism without barriers;
- доступний туризм / accessible tourism.

Інклюзивний туризм означає, що всі мандрівники можуть користуватися туристичними послугами без обмежень, незалежно від інших людей, на рівних умовах і з почуттям власної гідності.

Розвиток інклюзивного туризму має стати пріоритетним у туристичній індустрії, розробка туристичних програм з урахуванням доступності для людей з особливими потребами – все це створює рівні можливості для здійснення права на відпочинок, а також залучення до культурних цінностей. Сьогодні в Україні гостро постає питання реабілітації людей з інвалідністю та особливих категорій населення держави – учасників та постраждалих в зоні АТО. Основне завдання держави стосовно людини з інвалідністю – надати можливість повного або часткового відновлення здатності до побутової, суспільної та професійної діяльності [2]. За таких умов «інклюзивний туризм» створює умови для реструктуризації культури суспільства, його правил і норм поведінки, прийняття всіх сторін життя й особистих відмінностей та потреб осіб з інвалідністю за рахунок тісних, плідних відносин між здоровими особами та інвалідами в сучасному соціумі.

Список використаних джерел: 1. Конвенція ООН «Про права інвалідів» // Генеральна Асамблея. 13.12. 2006 2. Посібник з активного відпочинку та туризму для неповносправних / М.Г. Сварник, Я.І. Грибальський та ін. – Львів: Товариство «Зелений Хрест», 2015. – 150 с. 3. Про реабілітацію інвалідів в Україні: Закон України. – №2961 від 06.10.2005 // Урядовий кур'єр (Орієнтир). – 2005. – 2 листопада. – № 213.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Щороку Європейський макрорегіон відвідує близько 450-500 млн туристів. Такий стан речей обумовлений впливом кількох груп чинників: потужний і багатоманітний туристичний природний і культурно-історичний потенціал; сприятливі соціально-економічні та суспільно-географічні умови; сприятливий політичний клімат. У межах Європейського макрорегіону провідну роль за рівнем розвитку міжнародного туризму відіграють Південна та Західна Європа.

Західна Європа – традиційний туристичний район світового рівня, індустрія туризму якого пропонує високоякісний і різнохарактерний туристичний продукт: від пляжно-купального відпочинку і гірськолижного туризму до паломництва.

Тут розташовані дві із восьми найрозвинутіших держав світу: Німеччина та Франція. Інші ж держави невеликі або карликові за площею чи населенням, однак за показниками ВВП на душу населення належать до найбагатших держав світу. Окрім названих двох країн, до мезорайону Західної Європи належать: Австрія, Бельгія, Ліхтенштейн, Люксембург, Нідерланди, Монако та Швейцарія [2, 4].

Висока матеріальна і духовна культура, яка проявляється у вмінні оптимально організувати життєвий простір, розмаїття природи і архітектурно-історичних споруд, узвичаєна століттями система гостинності, високі гарантії особистої безпеки, політична стабільність, міжособистісна, міжетнічна і міжконфесійна толерантність, можливість вільного перетину державних кордонів перетворили Західну Європу на взірцевий туристичний простір. Окрім цього, район багатий на рекреаційно-туристичні ресурси (рис. 1).

До країн Західної Європи у 2017 році прибуло близько 170 млн туристів, які забезпечили країнам регіону більше 100 млрд. доларів прибутку. Лідирують за кількістю туристів в даному регіоні: Франція (перше місце в світі, 83 млн осіб, Німеччина (30,4 млн осіб), Австрія (24,1 млн осіб) та Нідерланди (11,6 млн осіб) [1].

Проранжувавши країни Західної Європи за показником кількості прибулих туристів в країну (на 1000 осіб проживаючого населення) у 2017 році (рис. 2), можна зазначити, що країною-лідером за даним показником у 2017 році був Люксембург (863 особи), тобто цю країну відвідало практично така ж кількість людей, скільки в ній і проживає. Також високий показник має Монако (295 осіб). Далі йдуть Франція (81,6 осіб), Ліхтенштейн (53 особи), Німеччина (28,4 осіб), Австрія (23 особи), Нідерланди (11,3 осіб), Швейцарія (8,5 осіб) та Бельгія (7,5 осіб).

Основні рекреаційно-туристичні ресурси Західної Європи

Рис. 1. Основні рекреаційно-туристичні ресурси Західної Європи (побудовано автором за даними [4, 5])

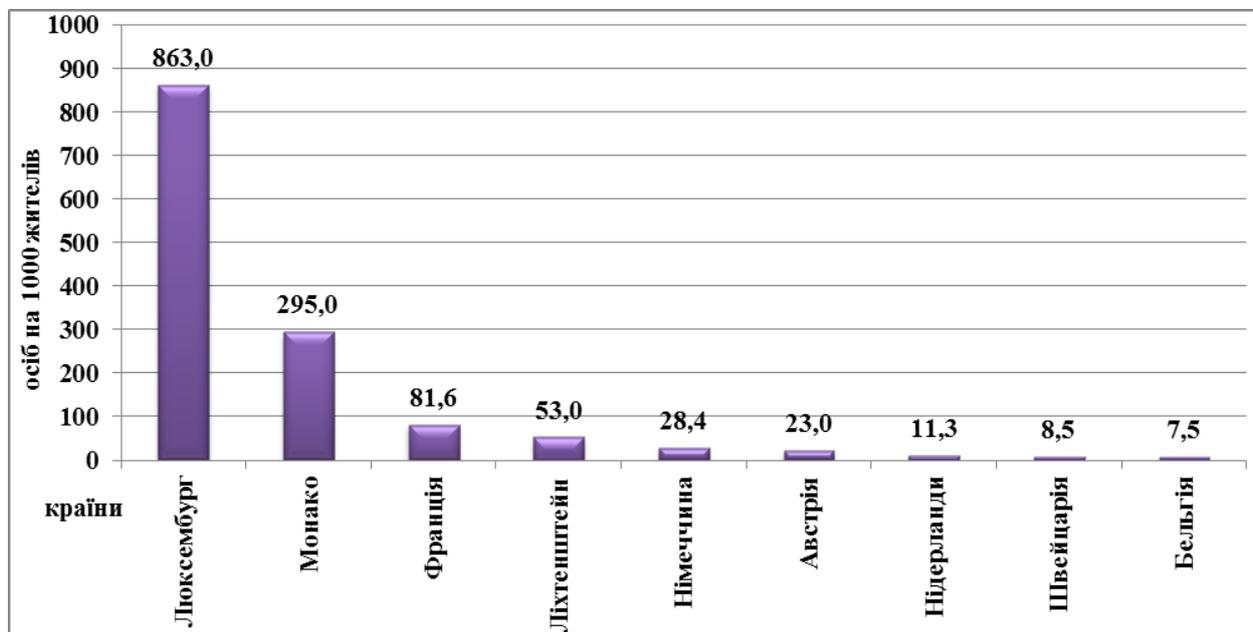

Рис. 2. Ранжування країн Західної Європи за показником кількості прибулих туристів в країну у 2017 році, осіб на 1000 жителів (побудовано автором за даними [1])

Найбільший прибуток серед країн Західної Європи від рекреаційно-туристичної діяльності отримують Франція (53,7 млрд. дол. США), Німеччина (38,1 млрд. США) і Австрія (18,9 млрд. дол. США) (рис. 3).

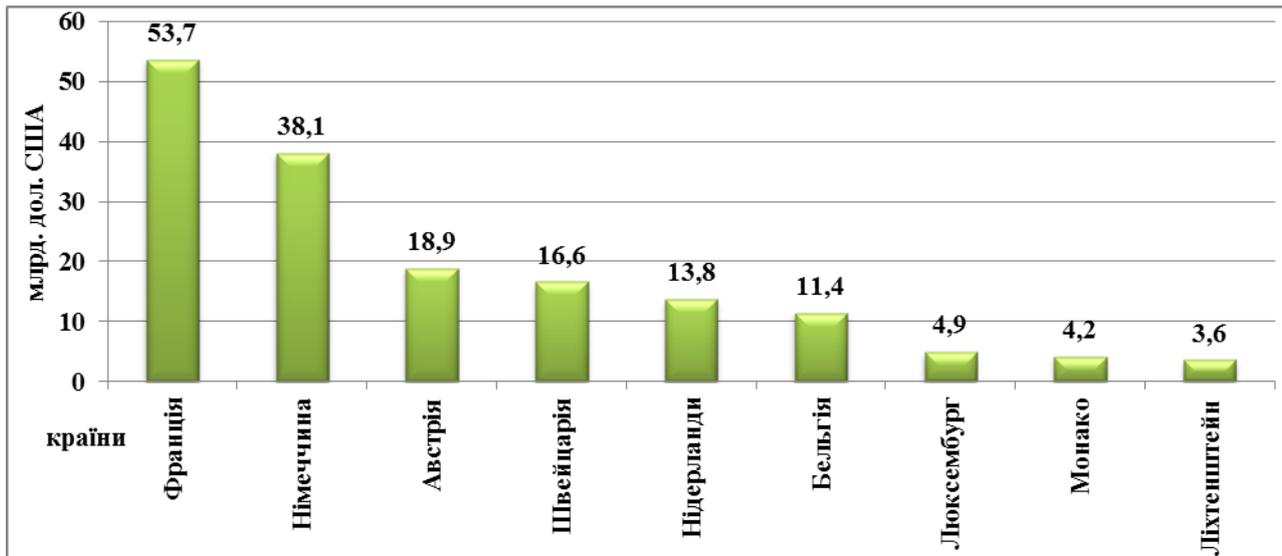

Рис. 3. Ранжування країн Західної Європи за показником отриманого доходу від рекреаційно-туристичної діяльності в 2017 році, млрд. дол. США (побудовано автором за даними [1])

Проаналізувавши особливості розвитку туристичної галузі в країнах Західної Європи, можна зробити висновок, що регіон має ряд важливих географічних, економічних, політичних і культурних передумов для подальшого розвитку туризму. Позитивна динаміка зростання кількості міжнародних прибуттів до країн Східної Європи пояснюється ліквідацією «залізної завіси» між Заходом і Східною Європою та СРСР, яка після розпаду відкрилася суспільству. В регіоні спостерігається помітне збільшення кількості туристів, що позитивно впливає на всю туристичну індустрію Європейського регіону. Це пояснюється сусідством невеликих країн, що стимулює чисельні потоки туристів до короткотермінових подорожей із перетинанням кордонів; розвиненою туристичною інфраструктурою і високим рівнем транспортного обслуговування; наявністю природних і культурних визначних пам'яток світового значення; широким асортиментом турпродуктів – від відпочинку на пляжі до спортивного зимового відпочинку; наявністю висококваліфікованого персоналу тощо.

Список використаних джерел: 1. Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.unwto.org> 2. Євростат [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> 3. Екотуризм в Європі [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.avisenta.ru/tourism/ekoturizm-v-evrope.html> 4. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк. – К., 2008. – 661 с. 5. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу / І.В. Смаль. – Ніжин: Вид-во Ніжин. держав. університету імені Миколи Гоголя, 2010. – 336 с.

РОЗВИТОК ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В ОДЕСЬКОМУ РЕГІОНІ

Одеський регіон займає лідерські позиції на українському туристичному ринку, тому що має всі умови та ресурси для того, щоб організувати відпочинок як українцям, так й іноземцям. Особливість економіко-географічного розташування, розвинута транспортна мережа, сприятливі природно-кліматичні умови, наявність пам'яток природи, архітектури, історії і культури, цілющих грязей та джерел мінеральних вод створюють сприятливі передумови для формування високорентабельної туристично-рекреаційної галузі [1].

Одещина омивається Чорним морем, що визначається вдалим положенням на європейських і світових водних шляхах, значну роль відіграють сприятливі кліматичні умови, тепле море, численні пляжі (довжина Чорноморського узбережжя – більше 300 км), значні запаси лікувальних грязей, джерела мінеральних вод обумовлюють розвиток рекреаційного господарства. В області функціонують курорти Аркадія, Великий Фонтан, Кароліно – Бугаз, Куяльник, Лузановка, Лебедівка, Лермонтовський, Малодолинський (Холодна Балка), Хаджибейський (Хаджибей), Чорноморка, Сергіївка та налічується 92 природно-заповідні території та об'єкти, в тому числі біосферний заповідник Дунайські плавні, який лежить в низинах Кілійського гирла Дунаю, займає частину островів і акваторії Чорного моря [2].

Своєрідність туристично-екскурсійного потенціалу області також визначена численними пам'ятками різних часів з відомими історико-культурними заповідниками, пам'ятниками та музеями. Це відомі у світі Одеський національний академічний театр опери та балету, знамениті Потьомкінські сходи, українська Венеція – місто Вилкове, фортеця XII – XV сторіч в місті Білгороді-Дністровському, розкопки античних міст Тіри і Ніконії, пам'ятники культової архітектури в містах Одесі, Ізмаїлі, Рені, Кілії та багато іншого. Близько 4500 пам'яток культурної спадщини, 12 міст області занесені до Списку історичних населених місць України. Понад 100 об'єктів культурної спадщини мають статус пам'яток національного значення, що створили Одещині імідж одного із найбільш відомих і популярних, насамперед через свою самобутність, місць для відвідування туристами і відпочиваючими. На території області є 123 території та об'єкти природно-заповідного фонду, у тому числі державного значення – Дунайський біосферний заповідник, Дунайські і Дністровські плавні, ландшафтний парк «Тилігульський», ботанічний сад Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, 22 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва тощо [3].

Туризм виступає як чинник, який проявляється у різних явищах, зв'язках та відносинах. Згідно Закону України «Про внесення змін до «Закону України про туризм» виділяють такі види туризму: дитячий, молодіжний, сімейний, для осіб похилого віку, для інвалідів, культурно-пізнавальний, лікувально – оздоровчий, спортивний, релігійний, екологічний, сільський, підводний, гірський, пригодницький, мисливський, автомобільний, самодіяльний тощо [4]. Незважаючи на те, яку туристичну послугу обирає людина, вона, насамперед, буде приділяти велику увагу засобу розміщення для ночівлі, адже без цього критерію немає туризму. Система гостинності існує з стародавніх часів, коли мандрівник мав можливість відпочити певний період часу за певну фіксовану ціну. У багатьох країнах гостинність - найважливіша галузь економіки, щорічно поставляє товари і послуги на десятки і сотні мільярдів доларів (в США – близько 400 млрд. USD) [5].

Сьогодні готельне господарство зазнає великої конкуренції на туристичному ринку, адже з кожним роком кількість готелів зростає, відповідно, відсоток зайнятих у туристичній індустрії, що позитивно впливає на економіку країни. Кожний засіб розміщення намагається виділитися серед інших за рахунок своєї унікальності. Наприклад, у Японії з'явилися готелі з інноваційним обслуговуванням – «Дивний готель», де постояльців обслуговують роботи. Вони їх зустрічають, допомагають зорієнтуватися на території готелю, носять багаж і готують їжу, яку можна спробувати в місцевому ресторані. Роботи підтримують бесіду на двох мовах, японською та англійською, охоче відповідають на питання гостей [6].

Китай також може здивувати дивовижним комплексом готелів Intercontinental Shimaо Wonderland Shanghai, що представляє собою колосальну споруду в середині штучно спорудженого великого каньйону, наповненого прозорою водою. Його концепція – бути якомога ближче до природи, до того ж створюючи для туристів найбільш зручні умови відпочинку [7].

Дубай – найшикарніший і ультрасучасне місто Близького Сходу, яке сміливо можна назвати туристичним діамантом. Візитною карткою цього міста є готель під назвою «Бурдж Аль Араб» – найрозкішніший готель у світі, так як він має форму, що розвівається вітрила, побудований на штучному острові трикутної форми, гордо височить на 321 метр над рівнем моря [8].

Одеський регіон має великий потенціал для розвитку готельного бізнесу, створюються структури національних мереж: «Брістоль» 5* та «Лондонська» 4* належать до «Vertex Hotel Group», «Premier Compass Odessa» 3* та «Premier Geneva» – до групи «Premier Hotels and Resorts»; готелі «Олександрівський» та «Маренеро» – до мережі «Reikartz Hotels & Resorts») [9,10,11].

Порівнюючи готельне господарство з іншими регіонами нашої держави, існує ряд проблем на сучасному етапі: проблема забезпеченості готельними місцями, проблема сертифікації послуг в Україні, складні економічні умови, в яких змушені виживати готельні об'єкти – значні витрати на утримання та експлуатацію номерного фонду і проблема платежів готелів за комунальні послуги, значний податковий тиск, високі тарифи на готельні послуги тощо. Слабка підтримка готельної діяльності з боку держави, проблема інвестиційної

активності, сезонність завантаження і нерівномірність завантаження по регіонах України, виникнення конкуренції на готельному ринку між готельними підприємствами та індивідуальними засобами не готельного типу, використання готелів не за призначенням, відсутність надійної і достовірної інформації про стан ринку готельних послуг та відповідної конкуренції на цьому ринку ще більше затримує вихід України на світовий туристський ринок [12].

Отже, індустрія гостинності – це найпотужніша система господарства регіону або туристського центру і важлива складова економіки туризму. Необхідно приділяти значну увагу цьому аспекту туристичної сфери як з боку суб'єктів підприємницької діяльності, так і з боку держави: фінансова підтримка, налагодження іноземних зв'язків для залучення внутрішніх і іноземних туристів.

Список використаних джерел: 1. Готелі та інші місця для короткотермінового проживання. 2012. Статистичний бюлетень – К.: Державний комітет статистики України, 2012. 2. Панкова Є.В. Туристичне краєзнавство. Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2003. – 352 с. 3. Програма розвитку туризму та курортів в Одеській області на 2017 – 2020 р.р. – Одеса, 2016. 4. Закон України “Про внесення змін до “Закону України про туризм”, 18.11. 2002 р. № 1282-IV. 5. Основы гостеприимства и туризма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_tourism/artemova8-1.htm. 6. Henn na Hotel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.h-n-h.jp/en/> 7. Intercontinental Shimaо Wonderland Shanghai [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.shimaogroup.com/pub/en/projectdetail.aspx?MetaDataId=19353> 8. BURJ AL ARAB DREAM PACKAGE [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.jumeirah.com/en/hotels-resorts/dubai/burj-al-arab/offers/burj-al-arab-dream-package>. 9. Туристична діяльність в Україні у 2014 році: Статистичний бюлетень/ Відповід. за вип. О.О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 76 с. 10. Туристична діяльність в Україні у 2015 році: Статистичний бюлетень/ Відповід. за вип. О.О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 76 с. 11. Туристична діяльність в Україні у 2016 році: Статистичний бюлетень/ Відповід. за вип. О.О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 76 с. 12. Готельний ринок України: проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rusadvice.org/>.

ТУРИСТИЧНИЙ ІМІДЖ РЕГІОНУ ЯК ФАКУТОР ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

В сучасному світі імідж регіону є потужним інноваційним ресурсом та важливим чинником конкурентоспроможності, в тому числі і в туристичній сфері. Імідж є головною категорією, яка робить регіон відомим та успішним з метою популяризації його туристичного потенціалу на вітчизняному та міжнародному ринку. Дослідження туристичного іміджу регіону є надзвичайно актуальним у наш час з огляду на зростаючу глобалізацію суспільства, відкритість кордонів та постійне збільшення можливостей медійного простору, який виступає інструментом формування та розвитку іміджу регіонів.

Дослідженню питань пов'язаних з іміджем регіонів присвячено роботи С. Важеніна, М. Барановського, К. Мезенцева, Н. Мезенцевої, Г. Заячківської, А. Парфіненка, Ю. Куца, І. Писаревського, І. Смирнова. Проте, на нашу думку недостатньо досліджено саме туристичний імідж, який в свою чергу впливає на економічний та культурний розвиток регіону. Імідж регіону фактично можна вважати новим видом територіального ресурсу, який здатен впливати на перспективи розвитку регіону.

У більшості наукових робіт *імідж регіону* розглядається як комплекс уявлень, що впливає на зіставлення різноманітних ознак території, власного досвіду людей і чуток, що сприяють формуванню певного образу [1, 3, 5].

В умовах сучасної конкурентної боротьби за інвестиції, трудові ресурси імідж регіону відіграє провідну роль. Щодо туристичної галузі, то для її розвитку недостатньо лише наявності туристсько-рекреаційних ресурсів та економічної підтримки. Для того, щоб залучити туристів те рекреанти першочерговим завданням є туристичний брендинг регіону, що в свою чергу виступає елементом регіонального туристичного менеджменту [5].

Під *брендингом території* варто розуміти процес формування та управління брендом. Брендинг складається зі створення бренду, його посилення, просування, підтримки та ребрендингу [3].

Головним завданням іміджевої політики регіону є формування позитивного образу певної території та забезпечення його суспільного визнання на загальнодержавному та міжнародному рівні [1]. Основним майданчиком даного процесу виступає медійний простір, а головним інструментом є проведення комунікаційних заходів, які демонструють відкритість території для зовнішніх контактів, її потенціальні туристичні можливості та дозволяють зовнішнім суб'єктам (туристам, рекреантам, інвесторам) краще пізнати її, упевнитися в суттєвості її конкурентних переваг.

Образ туристської території є доволі динамічним і може змінювались як керовано (завдяки роботі іміджмейкерів та маркетологів) так і стихійно, дякуючи поширенню інформації про нього від туристів та рекреантів. Також він може розвиватись з плином часу та в процесі туристського освоєння території.

Можна виділити наступні *стадії трансформації туристичного образу регіону* [1]:

- 1) *Стадія формування образу регіону, набуття популярності.* Тривалість даної стадії багато в чому залежить від професіоналізму маркетологів, та власне характеру та якості ресурсів, якими володіє територія;
- 2) *Стадія стабільності образу регіону, яка характеризується визнанням та затвердженням сформованого образу у свідомості громадськості.* Тривалість цієї стадії залежить від дії як внутрішніх, так і зовнішніх факторів (сезонність, гострота конкурентної боротьби, активність громадськості та ін.).
- 3) *Стадія занепаду та зміни образу регіону.* На цій стадії з огляду на зміну інтересів суспільства до тих чи інших видів туризму та рекреації відбувається занепад образу, або його заміна на більш модерновий та актуальний до потреб сучасності.

Туристичний імідж регіону має географічну, культурну, етнічну та історичну складові (рис. 1).

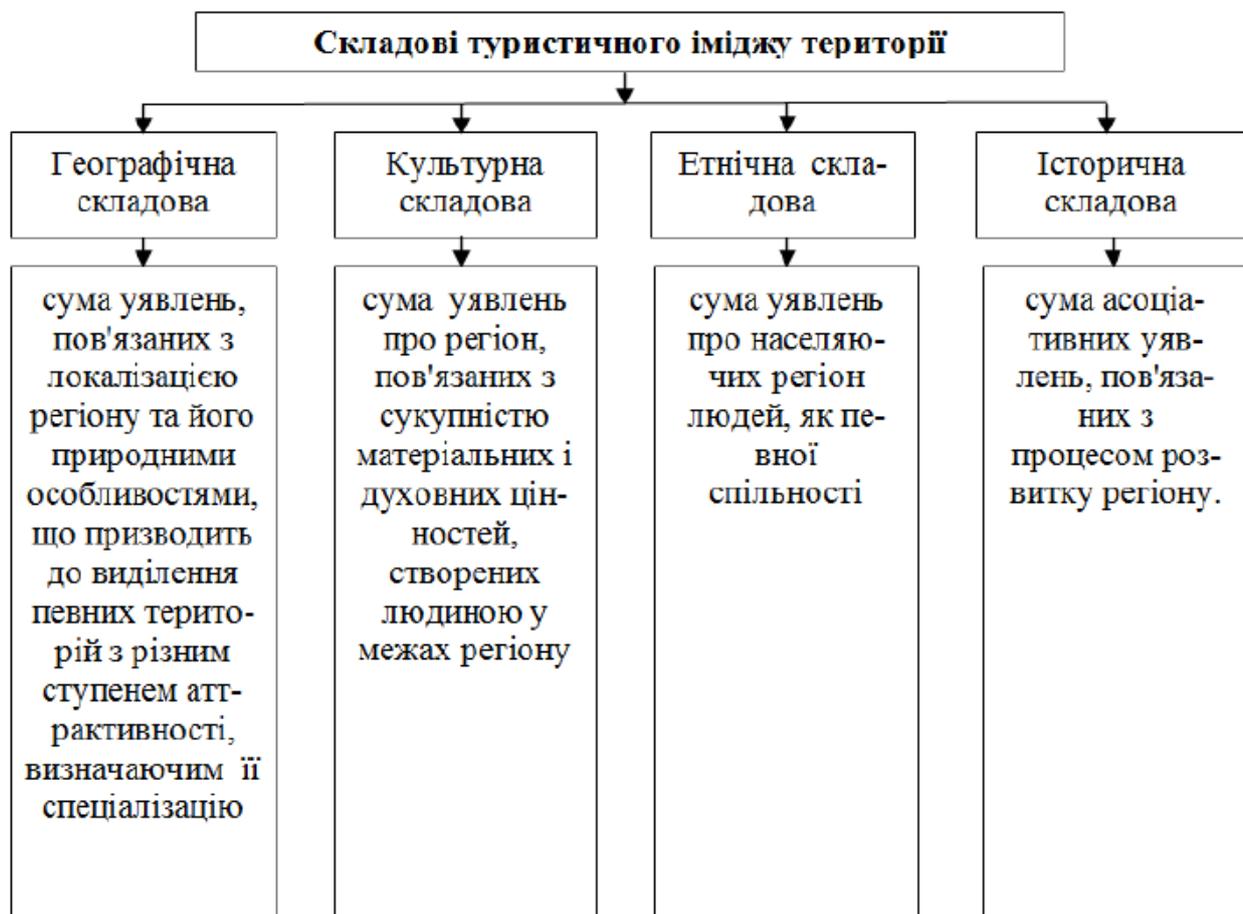

Рис. 1. Складові туристичного іміджу території [3]

З огляду на сформований імідж регіону та його об'єктивний стан зазвичай виділяють такі іміджеві типи: стійко позитивний імідж, слабо виражений імідж, застійний імідж, суперечливий імідж, змішаний імідж, негативний імідж, надмірно привабливий імідж [1].

При формуванні туристичного іміджу Харківської області першочерговим завданням є визначення її конкурентних переваг на державному та світовому рівні. Також важливим є ідентифікація основних рекреаційних та туристичних об'єктів регіону, які здатні привабити вітчизняних та зарубіжних туристів. На нашу думку це Національні природні парки (Гомільшанські ліси, Слобожанський парк, Дворічанський парк), парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (Наталіївський парк, Старомерчинський парк, Шарівський парк), бальнеологічний, питний та грязьовий кліматичний курорт «Березівські мінеральні води» та бальнеологічний санаторій «Рай-Оленівка».

Варто також оцінити основний цільовий сегмент споживачів за критеріями віку, статі, доходів, тощо. Для поширення туристичного бренду Харківської області на світовому ринку послуг важливо враховувати його простоту та зрозумілість для іноземних туристів, виділити його основні неповторні риси.

Важливим аспектом покращення туристичного іміджу території є широке залучення місцевого населення до створення та популяризації бренду регіону, що забезпечує прийняття іміджу з боку усіх суб'єктів туристичної діяльності. Врахування принципу суперпозиції (складання потенціалу елементів системи) в аспекті регіонального брендингу виражається у формуванні потужних локальних брендів місць (брендів міст, курортів, тощо), на основі чого формується глобальний бренд – бренд регіону.

Отже, створення сприятливого туристичного іміджу Харківської області є складною є довготривалою дослідницькою роботою, яка стимулює конкурентоспроможність регіону та створює сприятливий фон для залучення внутрішньодержавних та міжнародних інвестицій. Проте, іміджева діяльність повинна бути системною та орієнтованою на різні цільові ринки, відповідно до уявлень та очікувань туристів.

Список використаних джерел: 1. Арбузова Ю.В. Особливості формування туристичного іміджу регіону / Ю.В. Арбузова. Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві, 2016, вип. 1(12). С. 41-49. 2. Комліченко О.О. Формування та оцінка економічного потенціалу туристичної галузі регіону / О.О. Комліченко, Н.В. Ротань // Вісник Одеського національного університету. – 2014. – Том 19. Вип.2/4. С.-178-182. 3. Малік Л.В. Формування бренд-іміджу дестинації в реаліях сучасної України на засадах упровадження КСВ / Л.В. Малік. Економічний аналіз. 2015 рік. Том 21. № 1. С. 306-310. 4. Туристичний імідж регіону : монографія / за ред. А.Ю. Парфіненка. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 312 с. 5. Цибульська Ю.О. Імідж як маркетинговий інструмент розвитку території / Ю.О. Цибульська // 66-та студентська науково-технічна конференція. Секція «Економіка і менеджмент» : збірка тез доповідей / Національний університет «Львівська політехніка». – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – С. 521-523.

ПРОМИСЛОВІ ОБ'ЄКТИ СТАЛКЕРСТВА ЦЕНТРАЛЬНОГО ТА ПРИДНІПРОВСЬКОГО ЕКОНОМІЧНИХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ

В Україні пріоритетними класичними видами туризму є культурно-історичний і лікувально-оздоровчий. В останні роки також активно впроваджується екологічний та сільський туризм. Щодо індустріального туризму, то в Україні він поки не набув масовості і характеризується локальною організацією. Затребуваним об'єктом у цій галузі є м. Соледар у Донецькій області, де значним інтересом користується тур в соляну шахту. Світове ж визнання має тільки один об'єкт індустріального туризму – Чорнобильська атомна електростанція. У той же час, потенціал нашої країни в даному напрямку величезний, так як тут знаходиться безліч промислових гігантів. Значний потенціал має Дніпропетровська область, оскільки тут зосереджена значна кількість промислових об'єктів. В цьому регіоні розташовані найглибші в Європі шахти «Родіна», «Ювілейна», «ім. Леніна», найбільші кар'єри, найпотужніші гірничозбагачувальні комбінати, безліч промислових підприємств, серед яких всесвітньовідомий та найбільший в Європі металургійний комбінат «АрселорМіттал Кривий Ріг». Враховуючи вищесказане, зазначені об'єкти є цікавими для промислового туризму (під яким розуміється організоване професійним фахівцем у сфері туризму відвідування діючих об'єктів промисловості [4]), проте, за останні десятиріччя промисловість України зазнала занепаду, через недостатнє фінансування, застаріле обладнання та технології, відсутність кваліфікованих кадрів, виснаження корисних копалин, неконкурентність продукції тощо. Перелічені фактори призводять до закриття підприємств та заводів, до припинення роботи на кар'єрах. Таким чином, об'єкти промислового туризму перетворюються на об'єкти сталкерства.

Сталкерство – відвідування та дослідження покинутих та занедбаних споруд техногенного чи антропогенного походження, котрі є наземними об'єктами [4]. Головними місцями сталкерства у Дніпропетровській області є наступні об'єкти.

Морозівський вугільний розріз – одне з небагатьох місць в Україні, де видобували буре вугілля (рис. 1). У 2009 році компанії відключили електроенергію за борги. Через це припинилося видобування бурового вугілля, кар'єр швидко заповнився ґрунтовими водами. На місці залишилося багато вже непрацюючої техніки.

Останнім часом Морозівський кар'єр є дуже популярним серед українських представників індустріального туризму.

Рис. 1. Долина мертвих екскаваторів (біля с. Пантаївка, Кіровоградська область) [1]

Костянтинівський вугільний розріз – одне з «кладовищ екскаваторів» в районі Олександрії, де можна побачити унікальну кар’єрну техніку. Костянтинівський кар’єр знаходиться в п. Березівка на північ від Олександрії. Це наймолодший вугільний розріз ДХК «Олександріявугілля» – введено в експлуатацію в 1987 році [2]. До останнього часу Костянтинівський розріз залишався єдиним діючим вугледобувним підприємством Олександрівського буровугільного комплексу, проте з 2010 року не працює і кар’єр поступово затоплюється (рис. 2).

Рис. 2. «Долина гігантів»: роторний екскаватор та конвеєрна стрічка (біля м. Олександрія) [1]

Рис. 3. Завод «Хімреактив» (м. Черкаси) [3]

Черкаський завод хімічних реактивів належить до підприємств військово-промислового комплексу України (рис. 3). Економічна криза, яка була у 2008 році і вступ України до СОТ ускладнили становище заводу, з 2014 року в зв'язку з відсутністю державних замовлень підприємство припинило роботу.

На сьогоднішній день частина заводу здається під офіси, там присутня охорона. Покинутий і легкодоступний великий цех і кілька будівель навколо нього [3].

Черкаський приладобудівний завод – одне з найбільших підприємств м. Черкаси та Черкаської області (рис. 4).

Рис. 4. Черкаський приладобудівний завод (м. Черкаси) [3]

Розташований в південно-західному районі Черкас. На території заводу є їдальня, адміністративні будівлі, склади, цехи і ставок. В минулому завод виготовляв прилади до військової техніки, згодом – побутові прилади. Зараз завод в кризовому стані – працює лише 2-3 цеха [3]. Є площі, що здаються в оренду.

Одними з основних галузей промисловості Центрального та Придніпровського економічних районів є машинобудування, видобуток вугілля, хімічна промисловість. Перелічені в статті об'єкти, були одними з провідних підприємств у своєї галузі, проте зараз вони слугують об'єктами промислового туризму.

Список використаних джерел: 1. Another.Kiev [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.another.kiev.ua/>. 2. Artifirial Cabes Inbestigation System [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.acis.org.ua/>. 3. urban3p.ru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://urban3p.ru>. 4. Телебенева Є.Ю. Сутність, види та об'єкти індустріального туризму в Україні / Телебенева Є.Ю., Різак А.Т. // Матеріали міжнар. науково-практичної конф. «Регіон – 2017: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 19–20 вересня 2017 р.). – С. 128-131

СЕКЦІЯ 4
РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК
НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

УДК: 911.3

М.В. Жердева

mashahillsalmon@gmail.com

Науковий керівник – к. геогр. н., доц. П.А. Вірченко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

ПАРКОВІ ЗОНИ ВЕЛИКОГО МІСТА ЯК ОБ'ЄКТИ МІСЬКОЇ
РЕКРЕАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКОВА)

Багато сучасних міст відчувають гострий дефіцит територій, які можна використовувати для відпочинку населення, так як з кожним роком збільшується поверховість будівель і ущільнюється забудова. Скорочення природної складової при низькому рівні благоустрою багато в чому зумовлює зростання захворюваності та смертності міського населення. Крім того, напружений ритм життя міського населення, де мешканець великого міста стикається з «агресивним» впливом зовнішнього середовища: міська суєта і «пробки» на дорогах, стовпотворіння у громадському транспорті, насичений інформаційний потік зовнішньої реклами, високий ступінь вуличного шуму і вібрації і т. д., призводить до збільшення стресів серед мешканців великих міст та погіршення їх самопочуття.

Відновити фізичні сили мешканцям великого міста після напруженого трудового дня, підвищити його працездатність можуть допомогти рекреаційні об'єкти, які розташовані на території великого міста. До таких об'єктів, на нашу думку, можна віднести паркові зони, парки культури та відпочинку, зоологічні, дендрологічні та екопарки, аквапарки, міські пляжі, різні спортивні об'єкти (спортивні та тренажерні площадки, басейни, стадіони, льодові арени та інші) тощо.

Міські парки – це місце, де люди можуть проводити вільний час, ближче пізнати один одного в безпечній обстановці, відпочивати від міської суєти і просто насолоджуватися природою. Паркові зони сприяють поліпшенню якості повітря і є місцем існування і розвитку представників флори і фауни. Також вони сприяють згуртуванню міського населення та підвищення якості його життя [1].

Отже, розглянемо основні паркові зони міста Харкова, які можна вважати об'єктами міської рекреації. Площа зелених зон та зелених насаджень міста Харкова становить 7,5 тис. га. У загальній структурі рекреаційних територій міста 24,4 % займають парки культури та відпочинку, 12,6 % – міські парки та парки районів міста, 24,7 % – сквери, 24 % – гідропарки та лугопарки, 14,3 % – набережні та бульвари міста [2].

Найбільші паркові зони міста Харкова зосереджені на території Шевченківського району. Саме тут розташовані найбільший лісопарк України, Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького, Міський сад імені Тараса Шевченка, Парк «Саржин яр» та інші.

Лісопарк розташований в північно-західній частині міста і є найбільший за площею парком у Харкові і в Україні. Його територія займає близько 2 тис. га. На його території зростає безліч різних дерев, чагарників і рослин. В одній із балок лісопарку розташоване невелике озеро, яке зараз сильно заболочене. Отже, Харківський лісопарк – є гарним місцем для відпочинку на природі. Також, тут часто проходять різні змагання з велосипедного спорту. Крім того, у лісопарку розташовано кілька спортивних баз і дитячих літніх таборів [4].

У Центральному парку культури та відпочинку імені М. Горького мешканці та гості міста можуть не лише відвідати атракціони, а й насолодитися природою. Парк, окрім розважальних зон, має й ландшафтну, яка приголомшує своїм чарівним виглядом, її прикрашають доглянуті алеї та мальовниче озеро, у якому плавають качки та лебіді. Нині на території парку знаходиться 44 тисячі різних видів дерев та чагарників.

У центрі парку знаходиться оригінальний великий фонтан, відкритий у 2007-му році. Зона відпочинку створена за прикладом французького Болонського лісу, тобто має липові алеї для кінних прогулянок, овальні каштанові алеї та контрастні квітники.

Площа парку ім. Горького складає близько 130 га. Тут постійно проходять міські свята та масові гуляння. На території знаходиться кінотеатр «Парк», відома підвісна канатна дорога, тенісні корти, баскетбольні поля, атракціони, дитяча залізниця «Мала Південна» та багато інших розважальних комплексів [5].

Парк отримав міжнародну премію «Golden Pony Awards» і увійшов у десятку кращих парків розваг у світі, разом із такими відомими на весь світ парками, як «Blackpool Pleasure Beach» (Великобританія), «Tivoli» (Данія), «Liseberg» (Швеція) [6].

Екопарк Фельдмана – це регіональний ландшафтний парк, об'єкт природно-заповідного фонду України, основна складова якого – зоопарк, туристи та гості міста можуть відвідати його безкоштовно, відпочити та побути наодинці з відлунням природи.

Харківський зоопарк є одним із найстаріших зоопарків Європи, він заснований у 1895 році. За його велику історію існування, він кілька разів перебудовувався, збільшував територію, відновлювався після військових руйнувань, реконструювався. У 1980 році зоопарку присвоєно статус заповідної території.

Зоопарк займає площу 22 га [3]. Однак, на даний момент він знаходиться на реконструкції і конкретна дата його відкриття не називається.

Окрім зазначених парків у місті Харкові розташовано немало інших паркових зон, які є рекреаційними зонами локального рівня (на рівні адміністративних районів міста).

Отже, місто Харків має достатню кількість паркових зон, які розташовані у всіх адміністративних районах міста. Однак, найбільш відвідувані й найбільші за площею паркові зони розташовані у Шевченківському районі міста Харкова.

Паркові зони в місті також вирішують й ряд екологічних проблем. Велике значення міських парків в системі озеленення міста визначається тим, що вони створюють умови для різноманітного відпочинку жителів та відновлення їх фізичних та духовних сил після трудового дня.

Список використаних джерел: 1. Мавлютова О.С. Роль парков в житті міста // *Екологія. Безопасність. Життя*, 1997. № 4. – С.249-250 2. Мазурова А.В. Суспільно-географічні особливості функціонування міської соціогеосистеми (на прикладі міста Харкова): дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 / Мазурова Анастасія Володимирівна. – Харків, 2018 – 328 с. 3. Харьковский зоопарк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zoo.kharkov.ua/> 4. Харьковский лесопарк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkov.moygorod.ua/ru/view/82296/> 5. Харківський парк імені Горького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://stezhkami.com/places/337_kharkivskyy_park_imeni_horkoho_ 6. Парк імені Горького – Український «Діснейленд» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tsn.ua/osoblyva_ukraina/park-imeni-gorkogo-naykraschiy-park-rozvag-v-ukrayini-306487

УДК 550-34

В.В. Ігнатишин¹, Т.Й. Іжак,²

А.І. Ігнатишин³, М.Б. Ігнатишин⁴

¹rgstrs1962@i.ua, ²tiboras@kmf.uz.ua, ³sitkobel@i.ua, ⁴sitkomonika@i.ua

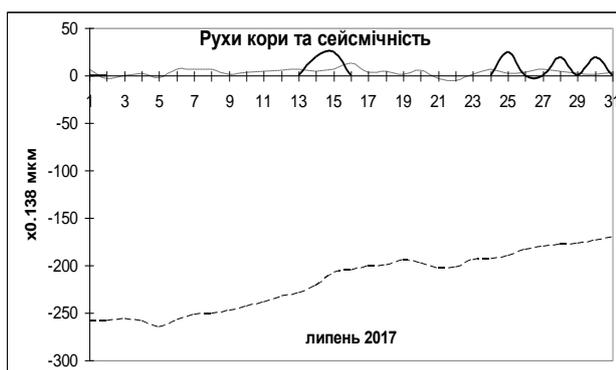
^{1, 3, 4}Відділ сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики ім. С.І. Субботіна НАН України, м. Львів, Україна; ^{1, 2}Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, м. Берегово, Україна;

ЗВ'ЯЗОК ДЕФОРМАЦІЙ ЗЕМНОЇ КОРИ ІЗ СЕЙСМІЧНІСТЮ ЗАКАРПАТСЬКОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОГИНУ ЗА 2017 РІК

На території Закарпаття проводиться моніторинг геофізичних полів на пунктах деформометричних спостережень та режимних геофізичних станціях Відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики ім.С.І. Субботіна НАН України, досліджуються географічні характеристики регіону на основі яких відмічені особливості екологічних процесів на геологічних структурах Закарпатського внутрішнього прогину[1-3]. З екологічної точки зору Закарпаття – регіон, де періодично відбуваються стихійні лиха: паводки, зсуви, також слід відмітити, що досліджувана територія- сейсмонебезпечна зона, де можливі 7-8 бальні місцеві землетруси. Розвиток туристичної індустрії в регіоні а також наявність на території об'єктів підвищеної небезпеки: газопроводи, нафтопроводи, продуктопроводи, лінії електропередач, водосховище, залізничні магістралі актуалізують дослідження підготовки сеймотектонічних процесів в Закарпатському внутрішньому прогині. Метою роботи є вивчення зв'язку деформацій в зоні Оашського розлому та

періодичним проявом місцевої сейсмічності в регіоні. Для вирішення задач, пов'язаних із розкриттям теми, аналізувалися параметри сучасних горизонтальних рухів в регіоні, просторово-часовим розподілом місцевої сейсмічності, отриманими на режимній геофізичній станції „Тросник,, та пункті деформометричних спостереження „Королево,, Відділу сейсмічності Карпатського регіону Інституту геофізики ім.С.І Субботіна НАН України за 2017 рік. Для обробки даних використано метод кінематичних характеристик сучасних горизонтальних рухів, зокрема швидкості зміщень в зоні Оашського глибинного розлому. Також представлено характер зміщень точки спостережень в штольні ПДС „Королево,, (Закарпатська область, Виноградівський район, смт Королево). Проведено дослідження рядів спостережень рухів кори, швидкості рухів кори, частоти місцевих землетрусів в місячному інтервалі на предмет виявлення зв'язків досліджуваних геофізичних полів в другій половині 2017 року. Важливо удосконалювати методіку обробки результатів геофізичного моніторингу. За 2017 рік на території Закарпаття зареєстровано більше сотні місцевих землетрусів, сучасні рухи кори в регіоні представлені розширенням порід величиною $+18.97 \times 10^{-7}$.

В липні 2017 року сейсмічними станціями, змонтованими в Закарпатті зареєстровано 7 місцевих землетрусів(рисунок 1.а).

А)

б)

Рис. 1. а)- Рухи кори та сейсмічність регіону в липні 2017 року:

.....швидкість рухів кори;-----зміщення верхніх шарів земної кори;
 _____ сейсмічність регіону;

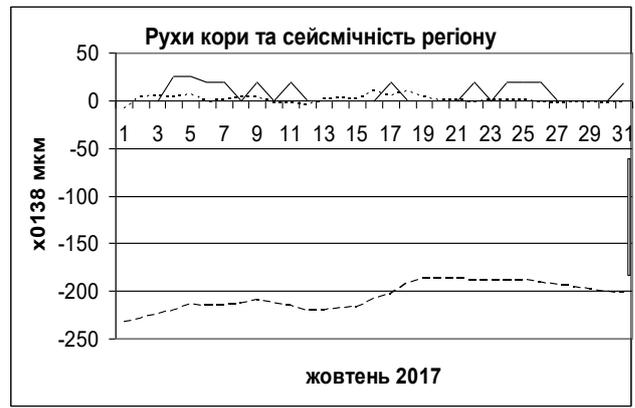
б)- Рухи кори та сейсмічність в серпні 2017 року:

----рухи кори; .....швидкість рухів кори; _____ сейсмічність регіону

Загальний характер руху кори –розширення порід, землетруси проходять в період підвищених величин швидкостей сучасних горизонтальних рухів за липень та серпень 2017 року. В серпні 2017 року зареєстровано 8 місцевих землетрусів(рисунок 1.б). Вересень відмічений 9 місцевими землетрусами(рисунок 2.а) та загальним стисненням гірських порід в зоні Оашського глибинного розлому.

а)

б)

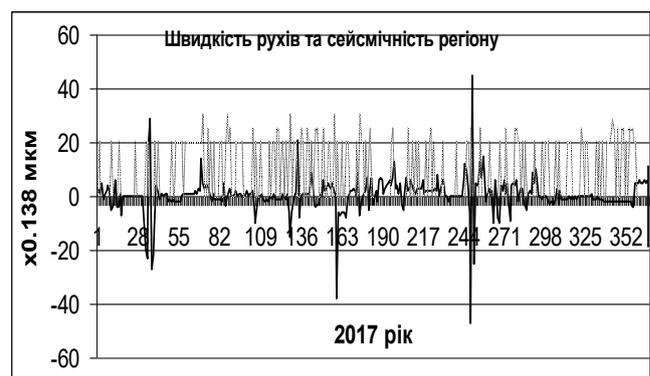
Рис. 2. а)-Швидкість рухів кори та сейсмічність регіону в вересні 2018 року:
 ----зміщення кори; _____ сейсмічність; .....швидкість рухів кори;
 б)- Параметри рухів кори, сейсмічність регіону в жовтні 2017 року:
 -----рухи кори;.....швидкість рухів кори; _____ сейсмічність регіону

Зміщення порід характерно періодичністю, яка залежить від тривалості знакозмінних рухів-розширення чи стиснення. Відмічено: знакозмінний процес, період-5-7 діб супроводжується реєстрацією місцевого землетрусу. В жовтні кількість зареєстрованих місцевих землетрусів становила 14 подій(рисунок 2,б), а характер рухів кори представлений розширеннями земної кори. Відмічено інтервали рухів кори певного знаку, які завершуються місцевими землетрусами. В листопаді зареєстровано 11 місцевих землетрусів.

Проведено аналіз горизонтальних рухів кори в зоні Оашського глибинного розлому, їх кінематики та сейсмічності за 2017 рік (рисунок 3.а,б). Сейсмічність регіону активізується в інтервалах стиснення порід та сталих величин швидкостей рухів кори. Середньомісячна швидкість сучасних горизонтальних рухів в зоні Оашського глибинного розлому за 2017 рік становить 0.1 мкм.

а)

б)

Рис. 3.а)- Рухи кори, швидкість рухів кори та сейсмічність Закарпатського внутрішнього прогину в 2017 році:
 -----рухи кори; .....швидкість рухів; _____ сейсмічність регіону;
 б)- Швидкість рухів кори та місцева сейсмічність:
 графік чорного кольору – швидкість рухів кори;
 діаграма сірого кольору – сейсмічність регіону

Висновки: За 2017 рік в Закарпатті відмічено 148 місцевих землетрусів. Горизонтальні рухи кори в регіоні –розширення порід величиною 18.97×10^{-7} , які періодично супроводжуються підвищеними величинами кінематичних характеристик. Швидкість рухів кори за 2017 рік характерна двома максимумами. Часовий інтервал між двома максимумами швидкостей відмічений підвищеними показниками місцевої сейсмічності. Процес вивільнення енергії пружно-деформованого стану відбувається при стисненні порід земної кори локального характеру в регіоні. Результати важливі для оцінки екологічного стану та сейсмонебезпеки регіону, удосконалення методів дослідження сейсмотектонічних процесів в сейсмогенеруючих регіонах земної кори.

Список використаних джерел: 1. Сучасна геодинаміка та геофізичні поля Карпат і суміжних територій : монографія/ К.Р. Третьяк, В.Ю. Максимчук, Р.І. Кутас, І.І. Рокитянський, О.М. Гнилко, О.В. Кендзера, Р.С. Пронишин, Т.А. Климкович, В.Г. Кузнєцова, Д.О. Марченко, О.М. Смірнова, О.В. Серант, В.І. Бабак, А.І. Вовк, В.В. Романюк, А.В. Терешин; за заг. Ред. К.Р. Третьяка, В.Ю. Максимчука, Р.І. Кутаса. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015.- 420 с. ISBN 978-617-607-763-3. 2. Ігнатишин В.В., Ігнатишин М.Б., Ігнатишин А.В. Метеорологічний аспект сейсмотектонічного стану Закарпатського внутрішнього прогину в 2016 році. *Magyar Tudományos Journal (Budapest, Hungary)*. EMKE Bulding, Budapest, 2017. С.9-16. ISSN 1748-7110. 2. *IzSAK TIVOR 2012/a: Kárpátalja. Természeti viszonyok [Закарпаття. Природні умови]*. In. *DÖVÉNYI Z. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. MTA Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 942–948. ISBN 978 963 05 9281 9; ISSN 1787-4750.*

УДК 556.54

С.О. Єлькін

physgeo_onu@ukr.net

Науковий керівник – к. геогр. н. доц. О.О. Стоян

Одеський нац. університет ім. І.І. Мечникова, м. Одеса, Україна.

ДО ПИТАННЯ ПРО АНТРОПОГЕНЕ НАВАНТАЖЕННЯ НА МАЛИЙ АДЖАЛИЦЬКИЙ ЛИМАН

В окремі історичні періоди часу Малий Григорівський лиман називали по-різному: Кучук Аджалик, Сухий Аджалик, Другий Аджалик. Але найбільш відомий він під назвою Григорівський. З тюркської мови «Аджалик» перекладається як «гірка калюжа» [4].

Малий Аджалицький лиман знаходиться, в межах Лиманського району Одеської області [1, 2]. Розташований на північному узбережжі Чорного моря, за 30 км на північний схід від міста Одеси. У природному стані лиман відокремлювався від моря вузьким (до 125 м) піщаним пересипом, висота якого не перевищувала 1,3–1,7 м. Температура води влітку до +22, +26; взимку лиман іноді замерзає. Донні відклади представлені глинами і пісками, перекритими шаром мулу. З півночі до лиману впадає річка Малий Аджалик. З півдня лиман з'єднаний з Чорним морем судноплавним каналом.

Історія вивчення та освоєння Малого Аджалицького лиману піддається періодизації (табл. 1).

Таблиця 1

Історія освоєння Малого Аджалицького лиману [1,7].

Період	Результат
1. 6 ст. до н. е. – первісний період.	Рідкісні археологічні знахідки.
2. Древні греки 4-1 ст. до н.е.	Опис Геродота, Плинея старшого, Страбона. Перші карти – перепли.
3. Османська доба.	Припинення шовкового шляху через Чорне море, італійські карти – портолани.
4. Дослідження російських вчених і моряків.	Відвойовування Чорного моря та перші гідрографічні роботи.
5. З 1973р. Будівництво припортового заводу та порту Южний.	Початок будівництва споруд: порт Южний.
6. Сучасний період.	Припортовий завод, ТІС поглиблене дослідження та моніторинг природних процесів.

Южний – великий порт, з вантажообігом понад 10 млн т. вантажів на рік, поліфункціональний [3]. Порт закритого типу, повністю захищений від штормової непогоди. Навігація порту здійснюється протягом всього року. У нечасті морозні зими крига може триматися до 30 днів, що потребує використання криговалів. Порт Южний є найбільш глибоководним портом України. Глибина основних причалів 14–15,5 м, але й також є два глибоководних причала до 18 м. Підхідний канал завдовжки дві милі має глибину 15,5 м Підприємство керує п'ятьма глибоководними причалами, два з яких працюють з суднами класу Capesize, завантажуючи їх до повної вантажомісткості. Досягнута річна потужність роботи підприємства – 15,07 млн. т. вантажу [3].

Вираженою проблемою в Малому Аджалицькому (Григорівському) лимані є те, що в лиман надходить велика кількість плав засобів, що загрожує біоті та екологічній ситуації лиману. Забруднення відбувається в результаті скидання корабельних баластних вод [1].

На сьогоднішній день лиман експлуатується різними організаціями, які відносяться до різних відомств та мають свою власну екологічну службу і свої норми стандарту. Тому в даний час так і немає загальної картини екологічного перевантаження Григорівського лиману [1].

Таким чином, можемо зробити висновки, що Малий Аджалицький лиман зазнає антропогенного впливу портів Южний, ТІС, а також Одеського припортового заводу.

Антропогенний вплив на Малий Аджалицький лиман негативно позначається на біоті лиману. Великою проблемою є викиди в води лиману з кораблів різних хімічних концентратів, що також позначається на стані біоти рослинного і тваринного світу.

Ще однією причиною забруднення довкілля є Одеський припортовий завод, який спеціалізується на виготовленні хімічних мінеральних добрив та карбонату. Це підприємство загрожує викидом аміаку не тільки лиману, але й Одесі та прилеглий акваторії до міста Южне.

Для збереження корисних властивостей лиману необхідно узгодити систему контролю господарської діяльності в межах лиману.

На сьогоднішній день Малий Аджалицький лиман ще зберіг свою цінність для потреб народного господарства, де зростає антропогенний вплив і вантажообіг, що позначається на прибутку до грошової казни України.

Висновки.

1. Періодизація показала різке зростання антропогенного впливу після 1973.
2. Контроль екологічного стану виробництв дозволяє зберігати корисні властивості лиману.
3. Аналіз господарської діяльності потребує розробки загальної стратегії природокористування.
4. Затвердження єдиного міжвідомчого природоохоронного контролю.

Список використаних джерел: 1. Все о морских портах Украины. 1999-2000 (Ukrainian Ports) / Справочник. – Изд-во «Порты Украины», 1999. – 400 с. 2. Географічна енциклопедія України: у 3 т. / редколегія: О.М. Маринич (відпов. ред.) та ін. – К. : «Українська радянська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1989. 3. Одеський регіон: передумови формування, структура та територіальна організація господарства. // Топчієв О.Г.: – Одеса: Астропринт, 2012 – 336 с. 4. Процесс исторического развития античных государств в Северном Причерноморье / Проблемы истории Северного Причерноморья в античную эпоху. // Блаватский В. Д. . – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – С. 7-39.

УДК 556.388:613

С.М. Левонюк

sergii.levonyuk@gmail.com

Науковий керівник – д. геол. н., доц. І.В. Удалов

Український науково-дослідний інститут природних газів, м. Харків, Україна

ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯКІСНОГО СКЛАДУ ПИТНИХ ПІДЗЕМНИХ ВОД НА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ У МЕЖАХ ДЕЯКИХ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ СХІДНОГО РЕГІОНУ

У межах Східної України буцацько-канівський водоносний комплекс (БКВК) є одним із стратегічних запасів питних підземних вод. Особливо це стосується регіону його найбільшого поширення та використання – території Полтавської та західної частини Харківської областей. Саме тут близько 40-60 % від усього об'єму водозабезпечення займають саме води БКВК.

У попередніх роботах [2 та ін.] авторами був простежений 55-ти річний процес трансформації якості підземних вод цільового комплексу у межах деяких міських агломерацій вказаної території (Полтава, Красноград, Карлівка,

Лубни, Хорол та деякі ін.). Встановлено, що превалюючим фактором формування складу вод на сучасному етапі є природні явища, активізовані глибинними гідрогеоміграційними процесами та техногенним пресингом.

Наразі є надзвичайно важливим виділення суспільно-екологічної складової даних процесів – кореляції між погіршенням якості цих вод та здоров'ям населення. Особливо це є актуальним в контексті сталого розвитку регіону.

Cl та F визначені як характерні елементи-індикатори, підвищений вміст яких вказує на трансформаційні процеси. При цьому вони мають токсичну дію на організм людини через питні води або продукти переробки рослин та тварин. F взагалі відноситься до елементів I (найвищого) класу небезпеки.

Згідно досліджень авторів, перевищення вмісту показників діючих нормативів ВООЗ простежується у водах БКВК у межах близько 50-80 % території робіт. На основі клінічних досліджень на міських водозаборах регіону, встановлений зв'язок між цими процесами та деякими тяжкими захворюваннями:

1) дитячий ендемічний флюороз, який є найбільш поширеним наслідком надходження підвищеного вмісту F до організму. Згідно досліджень [3], від 74 % до 95 % дітей у різних частинах регіону хворі на флюороз;

2) захворювання щитовидної залози. З'ясовано [4], що у межах даних міських агломерацій за період 1990-2005 рр. кількість різних захворювань щитовидної залози населення збільшилася у 2-9 разів. Вважається, що головним фактором цього є підвищена концентрація F у питних водах та ґрунтах території;

3) вроджені вади, які серед мешканців досліджуваної території зустрічаються у 1,5 рази частіше за фонові значення. Вважають, що вони можуть бути наслідком хлористої та фтористої інтоксикації, внаслідок чого порушується бар'єрна функція плаценти [6].

Також у результаті одночасного впливу підвищених значень Cl і F пригнічується дія багатьох ферментів, порушується обмін вуглеводнів та жирів, гальмується окиснення жирних кислот, відбуваються зміни у роботі органів кровотворення, порушується водно-сольовий обмін, відбуваються запалення слизових, подразнення шкіри, волосся і органів дихання та деякі ін. процеси.

На території досліджуваного регіону, не останню роль при інтоксикації Cl і F відіграють рослини та тварини, як джерело їх накопичення та додаткового надходження в організм людини. Причина даного процесу – широке використання вод БКВК для зрошення основних с/г культур.

Були досліджені с/г культури, що зростають на ґрунтах з підвищеним вмістом водорозчинних Cl і F та мають стратегічне значення для всієї України. Згідно із отриманими результатами [3], деякі культури мають значне перевищення ГДК за вмістом елементів. Так, у зерні кукурудзи їх вміст перевищує норму в 4-5 разів, в ячмені – в 3 рази, в цукровому буряці – в 7 разів, в сої – в 4,5 рази.

Також визначені деякі інші негативні процеси у сільському господарстві: різке падіння урожайності основних с/г культур; активізація процесів

осолонцювання зрошуваних ґрунтів та їх поступова деградація; уповільнення процесу фотосинтезу у рослин, зупинка розвитку і росту рослин та тварин.

Тобто, наявний прямий зв'язок між встановленими авторами процесами трансформації якості підземних вод у межах деяких міських агломерацій регіону та здоров'ям населення. Результатом систематичного перевищення вмісту Сl та F (елемент I класу небезпеки) діючих нормативів до питної та зрошувальної води на більшості території робіт є різні тяжкі захворювання організму людини, а також деградація ґрунтів, падіння урожайності основних с/г культур та ін.

Тому в контексті сталого розвитку регіону є необхідним постійний контроль за режимами експлуатації міських водозаборів для підвищення екологічної безпеки території.

Список використаних джерел: 1. Вступ до медичної геології / за ред. Г.І. Рудька, О.М. Адаменка. – К.: «Академпрес», 2010. – Т. 1. – 736 с. 2. Левонюк С.М. Еколого-гідрохімічні особливості трансформації якості питних підземних вод під впливом техногенних та неотектонічних факторів (на прикладі бучацько-канівських водозаборів Східної України) / С.М. Левонюк, І.В. Удалов // Пошукова та екологічна геохімія, № 1 (19). – К., 2018. – С. 30-40. 3. Назаренко Е.А. Оцінка стану здоров'я населення, що проживає в межах території біогеохімічної провінції з підвищеним вмістом фторидів / Е.А. Назаренко, Ю.Б. Нікозять, О.Д. Іващенко // Науково-технічний журнал, № 2 (12). – К., 2015. – С. 80-84. 4. Попов О.И. Воздействие фтора и его производных на окружающую среду и организм человека / О.И. Попов, Л.В. Подригало, Г.Н. Даниленко и др. // Врачебная практика, № 1. – М., 2000. – С. 87-89. 5. Сердюкова О.О. Гідрогеохімічні особливості фтора у зоні гіпергенезу Донбасу та деякі аспекти його впливу на організм людини / О.О. Сердюкова // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна, серія «Геологія-Географія-Екологія», 2013. – Випуск № 1084. – С. 243-246. 6. Смоляр В.І. Надлишок фтору в питній воді і фториста інтоксикація / В.І. Смоляр, Г.І. Петрашенко // Науковий центр превентивної токсикології харчової та хімічної безпеки імені академіка Л.І. Медведя МОЗ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.medved.kiev.ua/arh_nutr/art_2007/n07_1_3.htm. 7. Fluoride in Water: An Overview // UNICEF. 2008. – 150 p. 8. Janardhana Raju N. Prevalence of fluorosis in the fluoride enriched groundwater in semi-arid parts of eastern India: Geochemistry and health implications / N. Janardhana Raju // Quaternary International, 2017. – V. 443, part B. – P. 265-278. 9. Rango T. Fluoride exposure from groundwater as reflected by urinary fluoride and children's dental fluorosis in the Main Ethiopian Rift Valley / T. Rango, A. Vengosh, M. Jeuland (eds.) // Science of The Total Environment, 2014. – V. 496. – P. 188-197.

РОЛЬ МЕЗИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ В ЗБЕРЕЖЕННІ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ

Основним напрямком подолання екологічної кризи регіонів, збереження і відтворення біотичного різноманіття природного стану довкілля є створення природно-заповідних об'єктів. Відтак, 13 років тому в північно-східній частині Чернігівської області, в басейні р. Десна, створений Мезинський національний природний парк (10 лютого 2006 р.). Метою функціонування НПП є збереження, відтворення та раціональне використання типових і унікальних природних комплексів Полісся, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення в регіоні. Загальна площа парку становить 31035,2 га. [4]

Природні умови Мезинського НПП сприятливі для розвитку своєрідних рослинного і тваринного світу. Таке багатство флори і фауни пояснюється різноманіттям екоотопів. Через велику кількість ярів та балок (понад 1 км/км²) природна рослинність парку не утворює великих масивів, а розкидана по ярах, балках, заплавної частині, лісові насадження мають високу мозаїчність і складаються з 227 окремих ділянок, тому і зонування території було вільним, а не концентричним.

Мезинський НПП розташований у межах геоморфологічного району Новгород-Сіверської еродованої рівнини на правобережжі Десни, заплавна тераса якої досить широка (досягає 12 км), складена переважно з пісків, іноді глинистих пісків і суглинків. Заплава ріки на всьому протязі досить заболочена.

Переважаючим типом рослинності НПП є лісовий, де представлені дубові, липово-дубові, кленово-липово-дубові ліси, в яких дуб завжди формує перший ярус із домішками інших порід та зі значною кількістю вікових 200-300 р. дубів (заказник «Рихлівська дача»). Другий ярус створюють липа серцелиста та клен гостролистий. В лісах добре розвинуті яруси підліску та травостою. [2]

Збереження видового різноманіття є одним із основних завдань Мезинського НПП. На його території зростає 987 видів спорових і судинних рослин, з них 772 види – судинні рослини. [1] Тут виявлено 17 видів, занесених до Червоної книги України (2009), та 14 видів рослин, що підлягають регіональній охороні в Чернігівській області.

До додатку I Бернської конвенції занесено 3 види, виявлених на території НПП – водяний горіх плаваючий (*Trapa natans* L.), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans* L.) та юрінея волошковидна (*Jurinea cyanooides* (L.) Reicheend), яка зростає у псамофітних угрупованнях соснових лісів та узліссях.

З Європейського Червоного списку на території НПП відмічено 3 види,

серед них щавель український (*Rumex ucranicum* Fisch. ex Spreng), глід український (*Crataegus ucrainica* Pojark) та козельці українські (*Trapogon ucranicus* Artemcz). До Червоного списку МСОП занесено глід український (*Crataegus ucrainica* Pojark).

Досить цінними на території Мезинського парку є популяції реліктового виду страусового пера звичайного (*Matteuccia struthiopteris*) (6 місцезростань) та 3 популяції релікту льодовикового періоду – вільхи сірої (*Alnus incana*). [1]

В Мезинському НПП наразі значиться 94 видів тварин занесених до Червоної книги України (2009). З них 19 має статус зникаючих: *Zygaena laeta* (Hübner, 1790), *Bombus fragrans* (Pall., 1771), *Xylocopa iris* (Christ, 1791), *Eudontomyzon mariae* (Berg, 1931), 1758, *Barbus borysthenticus* Dybowski, 1862, *Rutilus frisii* (Nordm., 1840), *Gymnocephalus acerinus* (Güld., 1775), *Tetrao tetrax* Linnaeus, 1758, *Pelecanus onocrotalus* L., 1758, *Coracias garrulus* L., 1758, *Gallinago media* (Lath., 1787), *Numenius arquata* (L., 1758), *Circus macrourus* (S.G.Gmel., 1771), *Pandion haliaetus* (L., 1758), *Desmana moschata* (L., 1758), *Myotis dasycneme* (Boie, 1825), *Myotis daubentonii* (Kuhl, 1817).[2]

Із числа видів, які перебувають під охороною Бернської конвенції, на території Мезинського НПП виявлено 286, у Бонській конвенції значаться 108, у Європейському Червоному списку – 70, у конвенції CITES – 35, у Червоній книзі МСОП – 37.

Вздовж східного та південно-східного кордону парку протікає р. Десна, близько 50 км заплави якої ввійшло до території парку. Іхтіофауна Десни та заплавної водойми відрізняється великим різноманіттям. До звичайних видів належить щука (*Esox lucius*), плітка (*Rutilus rutilus*), верховодка (*Alburnus alburnus*), головень (*Squalius cephalus*), окунь (*Perca fluviatilis*), йорж-носар (*Gymnocephalus acerinus*). Рідкісними видами є минь річковий (*Lota lota*), судак (*Sander lucioperca*), в'язь (*Leuciscus idus*), чехоня (*Pelecus cultratus*). Одиначними екземплярами трапляється стерлядь (*Acipenser ruthenus*), марена дніпровська (*Barbus borysthenticus*), вугор річковий (*Anguilla anguilla*) та мінога українська (*Eudontomyzon mariae*). Звертає увагу багаточисельність риб реофільного комплексу, таких як головень, білизна, йорж-носар, ялець звичайний, що є досить звичайними на території парку. Це свідчить про гарну збереженість корінного русла Десни.

Загалом на території Мезинського парку виявлено 354 видів, які охоплені різнорівневою охороною. І хоч спеціальні заходи для охорони цих видів не розроблялися, все ж вони охороняються на території НПП у комплексі як частина та складова природних систем. А для деяких видів розробляються рекомендації щодо охорони на території нацпарку.

Отож, раритетний склад флори і фауни Мезинського нацпарку свідчить про доволі високий статус цієї території, важливої для збереження біорізноманіття Чернігово-Сіверського Полісся. Для їх збереження необхідне вивчення різноманітності видів, складання списків видів, вивчення їх біотопів перебування, картографування, опис і збереження біотопів, а також вивчення динаміки їх стану.

Частиною комплексу природоохоронних заходів, які проводяться на

території Мезинського НПП з метою збереження стійкості насаджень, запобігання розвитку патологічних процесів у лісі, зменшення шкоди, що завдається шкідниками, хворобами, стихійними явищами та техногенними впливами, є вибіркові санітарні рубки. За час функціонування на території парку було проведено санітарно-оздоровчі заходи на площі 1113 га, заготовлено 22 374 м³ деревини. Потреба населення в дровах задовольняється повністю.

Дещо покращилася екологічна ситуація району, істотно скоротилися браконьерство, самовільні рубки, відновилися чисельність мисливської фауни (табл. 1), взяті під охорону оселища рідкісних видів рослин, тварин, грибів та природних середовищ. [2].

Таблиця 1

Результати проведення обліків ссавців на території Мезинського НПП

Вид	2018 р.	2013 р.	2008 р.
Лось	5	4	2
Олень	-	-	-
Козуля	200	129	89
Свиня дика	19	135	88
Вовк	13		21
Лисиця	121	89	168
Куницеві	51	51	
Білка	74	14	
Заєць-русак	87	53	60

Таким чином, Мезинський національний природний парк, як найцінніший і найунікальніший об'єкт Чернігово-Сіверщини, відіграє дуже важливе значення у збереженні та відтворенні популяцій багатьох рідкісних видів та важливий регіон на шляху сезонних міграцій птахів та рукокрилих. Досягнення позитивних тенденцій в збереженні яких напряду залежить від злагоджених дій працівників Мезинського НПП, місцевої влади, населення.

Список використаних джерел: 1. Карпенко Ю.О. Судинні рослини Мезинського національного природного парку. – Чернігів: Десна Поліграф, 2016. – 100 с.: 8 с. іл.. 2. Літопис природи Мезинського НПП, Т XI. – Мезин, 2018. – С. 495. 3. Положення про Мезинський національний природний парк, затверджене наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 150 від 30.03.2006р.

ГІС-МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОМЕРЕЖІ КРИНИЧАНСЬКОГО РАЙОНУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Із застосуванням існуючого досвіду [2], та власної апробації низки функцій програмного забезпечення QGIS [1], зокрема пов'язаних з можливістю опрацювання даних дистанційного зондування землі (ДЗЗ), що полягає у візуалізації антропогенного та природного ландшафтів, трансформованості природних ландшафтів різних типів ландшафтного різноманіття – здійснено дистанційне дослідження потенційних територій, які є основою для формування екомережі Криничанського району Дніпропетровської області. Методом дешифрування даних ДЗЗ досліджено сучасний стан та структуру біоландшафтного різноманіття досліджуваної території, визначено ряд пріоритетних територій для заповідання в екомережу та побудовано контури її базової схематичної моделі (рис. 1).

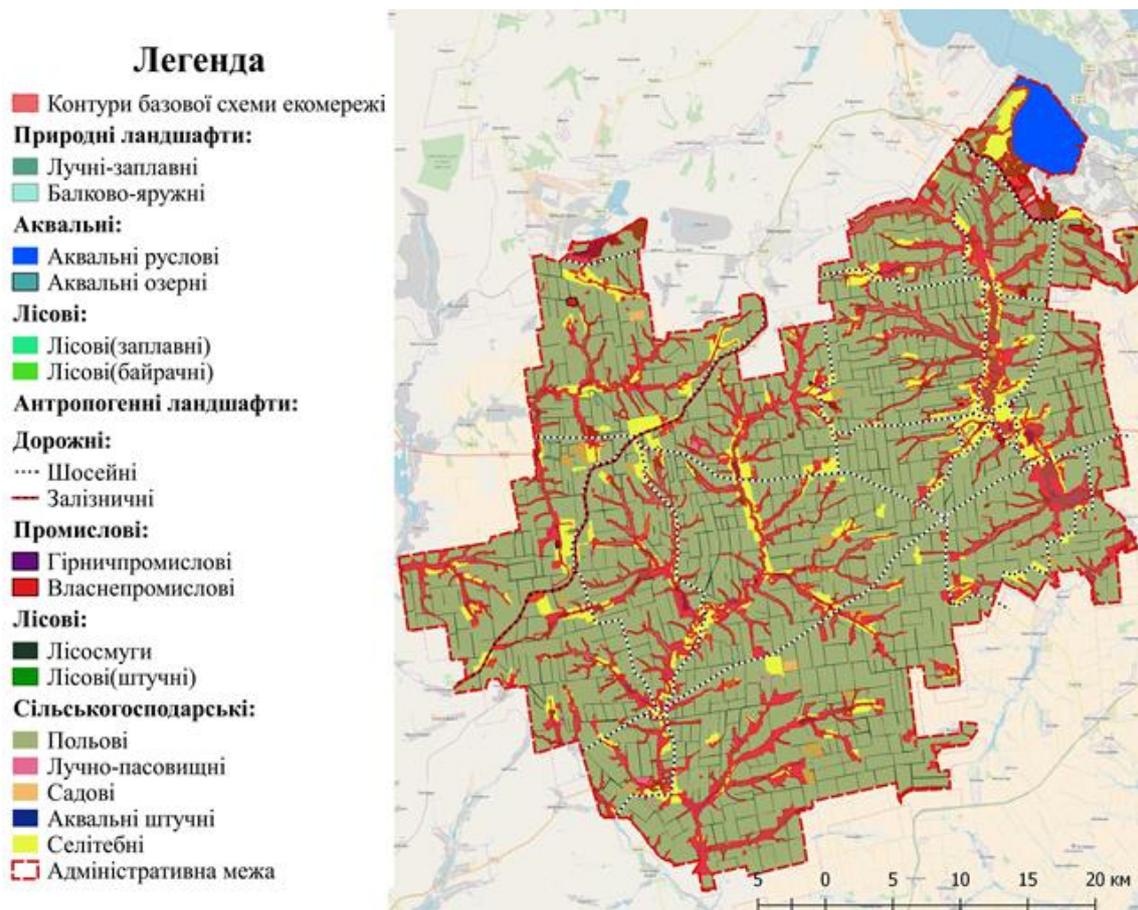

Рис. 1. Ландшафтна основа базової схематичної моделі екологічної мережі

Загальна площа території базової схематичної моделі екомережі за проведеними підрахунками в програмному середовищі QGIS становить: 33 482 га, що становить 20% загальної території Криничанського адміністративного району.

Досліджуючи наявну структуру природо-заповідного фонду Криничанського району (рис. 2), встановлено що він представлений сімома ландшафтними заказниками, що свідчить про явну недостатність природозаповідного охоплення території для збереження природного біоландшафтного різноманіття.

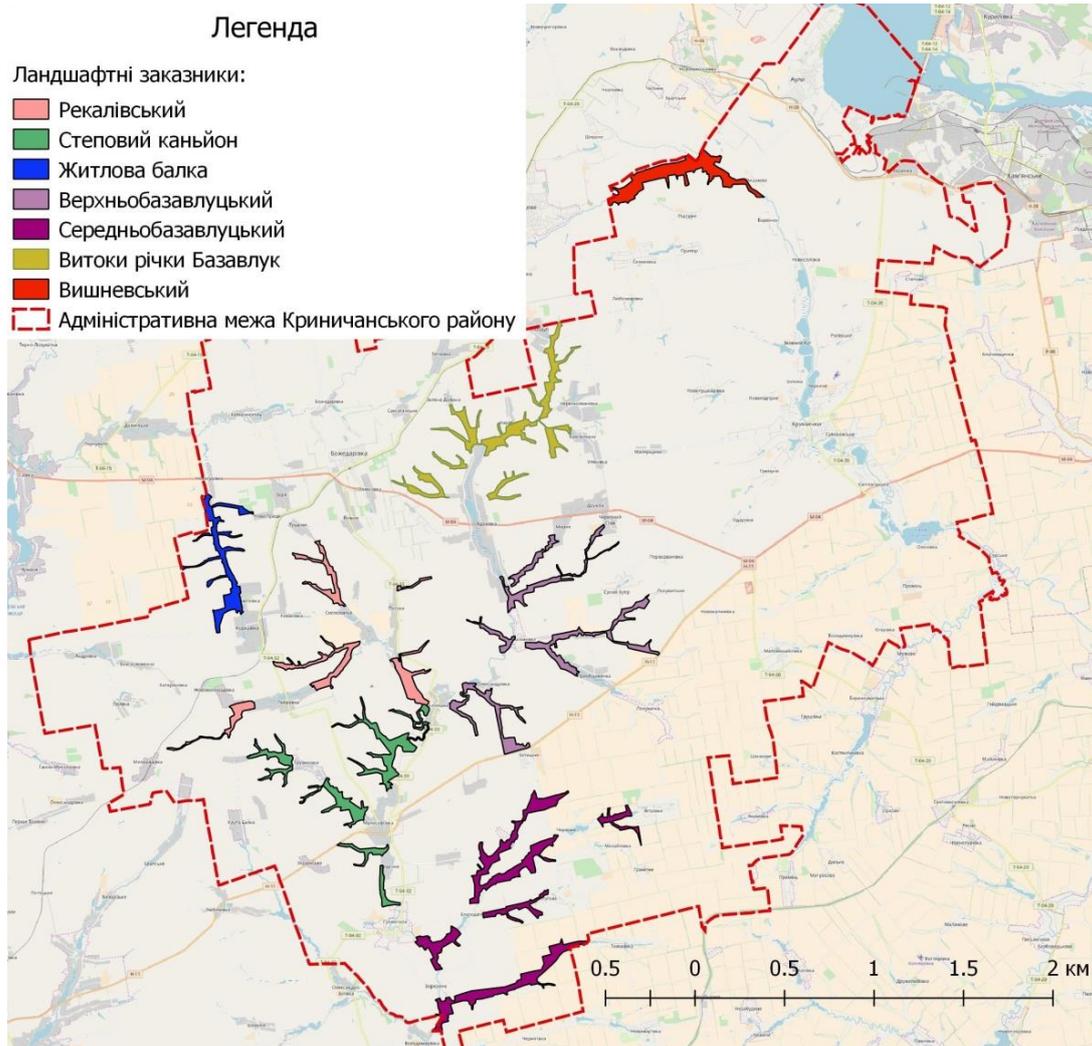

Рис. 2. Об'єкти природо-заповідного фонду Криничанського району

На основі даних про стан та структуру біоландшафтного різноманіття району дослідження, об'єктів природно-заповідного фонду сформовано основні структурні елементи та побудовано схематичну модель екомережі субрегіонального рівня Криничанського району Дніпропетровської області (рис.3).

Для забезпечення виконання важливої складової управління екомережею, а саме створення і ведення системи фонового моніторингу – електронну базу даних та схему екомережі субрегіонального рівня Криничанського району

Дніпропетровської області було оприлюднено на загальнодоступній інтерактивній веб-карті (<http://shvayko.nextgis.com/resource/1/display>) для забезпечення інформаційної доступності та уточнення схематичної моделі екологічної мережі серед громадськості Криничанського адміністративного району.

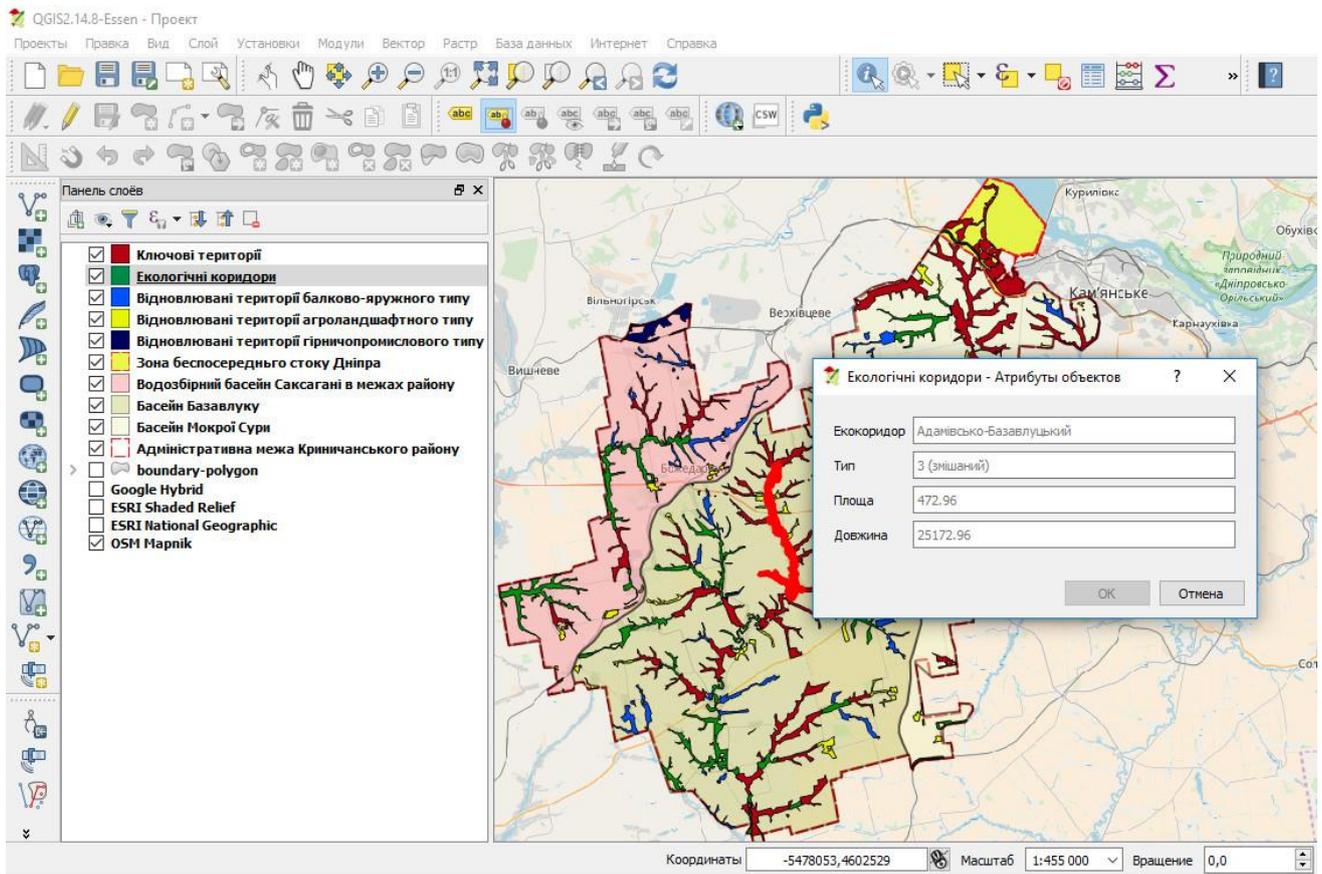

Рис. 3. Інтерактивна карта схематичної моделі екомережі субрегіонального рівня Криничанського району Дніпропетровської області в інтерфейсі QGIS

Список використаних джерел: 1. Швайко В.М. Структурування екомережі на субрегіональному рівні (Покровський та Межівський райони Дніпропетровської області) [Текст] / В.М. Швайко, В.В. Манюк // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: геологія, географія. 25 (1), 2017, С.119 – 130. 2. QGIS- Свободная Гис с открытым кодом. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.qgis.org/ru/site/>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СОНЯЧНИХ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЙ В УКРАЇНІ

Останнім часом спостерігається тенденція збільшення частки виробництва альтернативної енергії в паливно-енергетичному комплексі всіх розвинутих країн світу. Це відбувається за рахунок низки причин, серед яких виснаження запасів корисних копалин та зменшення рентабельності подальшого видобування мінеральних утворень, які знаходяться набагато глибше за відомі родовища; погіршення стану навколишнього середовища через видобувну промисловість та нераціональне використання вичерпних ресурсів; технологічне домінування країн за рахунок «зеленої» енергії; нижчу вартість енергії більшості альтернативних джерел у порівнянні з вартістю виробленої енергії традиційним способом; термін окупності будівництва альтернативних електростанцій істотно коротший на відміну від традиційних.

В цілому можна простежити світову тенденцію зниження цін на альтернативну енергію та зростання на традиційні [1].

Однією з найбільш перспективних технологій отримання екологічно чистої енергії є акумулювання та перетворення світла за допомогою сонячних батарей. Технологія дозволяє видозмінювати сонячну енергію в постійний електричний струм, а різноманітні пристрої дозволяють надавати теплову електричну енергію.

Для розвитку альтернативної енергетики в Україні є необхідні передумови, зокрема, враховуючи фізико-географічне положення території, яка знаходиться на півдні помірною поясу, є можливість ефективного використання сонячних батарей на всій території країни. Також сприяють впровадженню технології акумулювання сонячної енергії рівнинні ландшафти, що займають близько 95% території. Відносно низька густина населення та значні площі дають змогу в повній мірі створити промислові сонячні електростанції та в перспективі забезпечити потреби країни. Крім того, відсутність великої кількості стихійних лих зменшує вірогідність частих ремонтних робіт безпосередньо на виробництві.

На сьогодні частка енергії, отриманої за рахунок нетрадиційні і відновлювані джерела енергії (НВДЕ) в Україні, становить близько 3%. Згідно з енергетичною стратегією до 2025 року частина альтернативної енергії на енергобалансі України буде дорівнювати 13%. У таблиці 1 можна спостерігати динаміку прогнозованих змін у освоєні НВДЕ [3].

Таблиця 1

Прогнозні показники розвитку використання нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії за основними напрямками освоєння, млн у. п. тон/рік [3]

Напрями освоєння НВДЄ	Рівень розвитку НВДЄ за роками			
	2005	2010	2020	2030
Позабалансові джерела енергії, всього	13,85	15,96	18,5	22,2
у тому числі шахтний метан	0,05	0,96	2,8	5,8
Відновлювальні джерела енергії, всього	1,661	3,842	12,054	35,53
у тому числі:				
Біоенергетика	1,3	2,7	6,3	9,2
сонячна енергетика	0,003	0,032	0,284	1,1
мала гідроенергетика	0,12	0,52	0,85	1,13
геотермальна енергетика	0,02	0,08	0,19	0,7
Вітроенергетика	0,018	0,21	0,53	0,7
енергія доквілля	0,2	0,3	3,9	22,7
Усього	15,51	19,83	30,55	57,73

Слід зазначити, що у порівнянні з країнами Північної, Центральної та Західної Європи середньорічний потенціал сонячної енергії на території України вищий і становить 1235 кВт год/м². Так, наприклад, у Німеччині середньорічний потенціал сонячної енергії дорівнює 1000 кВт год/м², у Польщі – 1080 кВт год/м², у Великій Британії – 1000 кВт год/м², у Братиславі – 1100 кВт год/м². В Україні в літні місяці року добова сумарна радіація коливається в межах 13,2 – 32,5 мДж/м². Середньорічна кількість сумарної сонячної радіації на метр поверхні у південних регіонах України сягає 1400 кВт год/м², північних 1100 кВт год/м², центральній частині України 1150 кВт год/м². Мінімальна середньорічна кількість сумарної сонячної радіації (1050 кВт год/м²) у північно-західних регіонах України на кордоні з Білоруссю та вершини Карпатських гір. Тривалість сонячного сьйва в середньому на всій території та на морських узбережжях України сягає 2300 – 2400 годин на рік. Однією з найбільш перспективних для розвитку альтернативної енергетики є Одещина, зокрема регіон Придунав'я, де середньорічна кількість сумарної сонячної радіації, що поступає на один квадратний метр території регіону дорівнює 1300 кВт год/м². Зокрема, на території Одеської області доцільно застосовувати технологію плоских і концентруючих сонячних колекторів, які використовують пряму і розсіяну сонячну радіацію [4]. Отже, можна зробити висновки, що умови більш ніж перспективні на території всієї України для ефективного використання геліоустановок.

Крім сприятливих фізико-географічних умов на території України, є низка факторів, які пришвидшують темпи переходу до альтернативних джерел енергії, серед яких можна назвати:

- залежність України від імпортного газу, ядерного палива, вугілля;
- політичне спрямування держави до інтеграції до Європейського Союзу;

- кризовий стан паливно-енергетичного комплексу України, для якого характерна низька ефективність використання традиційних паливно-енергетичних ресурсів та технологічно застарілих фондів;
- необхідність виконання зобов'язань обмеження обсягів шкідливих викидів в атмосферу;
- збільшення ваги на політичній арені країни оскільки альтернативна енергетика є наукоємною галуззю, котра демонструє рівень наукових досягнень держави та міжнародної довіри серед інвесторів;
- вимоги Євросоюзу щодо розвитку відновлювальної енергетики, а саме її збільшення до 11% до 2020 року (зараз частка «зеленої» енергії в енергобалансі України становить 6%, з яких 5% – це енергія каскаду великих ГЕС) [1].

Україна декларує стратегічний курс розвитку в сторону інтеграції до Європейського Союзу, що вимагає виконання низки умов. Так, було прийнято і затверджено «Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року» [5, 6] та «План заходів з реалізації Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року» [7]. Ці документи передбачають встановлення секторальних цілей для всіх видів альтернативних джерел енергії. До 2020 року потужності сонячних електростанцій в Україні повинні бути не менше 2300 МВт. На даний момент Україна виробляє тільки 752 МВт. Відмова від реалізації європейських директив призведе до погіршення іміджу держави та можливих санкцій, відстрочить перспективи розвитку в європейському напрямі.

Головною причиною все одно є внутрішні проблеми, а не перспективи зовні. У наш час в Україні існує вісім великих компаній з виробництва сонячних панелей, які мають регіональну відомість. У 2018 році розпочав свою роботу завод з виробництва сонячних панелей у місті Вінниця, річна потужність якого становить 200 МВт, у подальшій перспективі – 400 МВт, та будується ще один завод в місті Олександрія Кіровоградської області з виробництва органічних сонячних батарей. Цих потужностей не вистачить ні на реалізацію плану до 2020 року, і навіть до 2030 року. Цей факт свідчить про те, що Україні необхідні постачальники обладнання для геліостанцій оптимальних за ціною та якістю для реалізації всіх необхідних потреб самої держави і вимог ЄС [1].

При розгляді компаній-виробників сонячних батарей для України необхідно враховувати їх якість та вартість. Для аналізу перспективних компаній, які зможуть задовольнити попит домогосподарств та комерційних проектів України, ми обрали 5 найбільших компаній з виробництва панелей та товарів для геліостанцій. Фаворитами у виробництві комплектуючих для встановлення та обслуговування є: Trina Solar (Китай), Jinko Solar (Китай), Hanhwa Q Cells (Німеччина), JA Solar (Китай), Canadian Solar (Канада) [8]. Для порівняння ми використали універсальну сонячну панель кожної компанії з однаковою потужністю (280 Вт), яку можна використовувати як і в особистих цілях, так і для геліостанцій [8].

Проведений аналіз дозволив зробити висновки, що однозначно найбільш вигідними є компанії з Китаю. Проте найдорожчий виробник Hanwha Q Cells знаходиться у Німеччині, що дозволяє економити на транспортних витратах. Крім того, сонячні панелі Hanwha Q Cells характеризуються довгостроковою гарантією, кращою якістю, що можна довести домінуванням на європейському ринку. Незалежно від вартості універсального товару за рахунок «зеленого» тарифу термін окупності дуже короткий, а прибутки набагато більші ніж в більшості країн Європи.

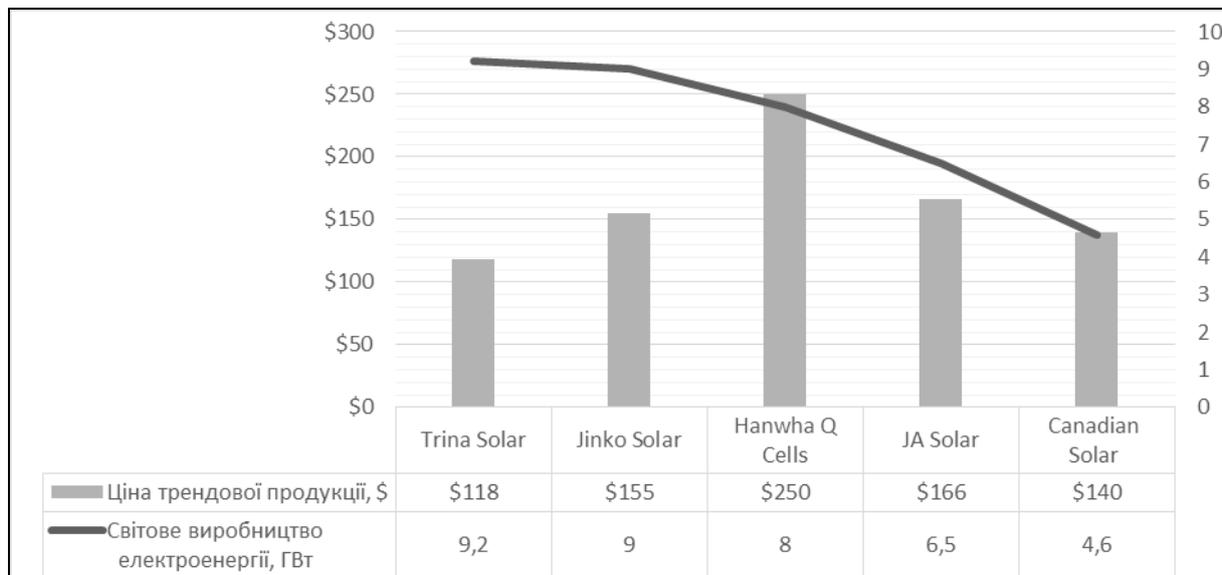

Рис. 1. Порівняння цінових показників продукції та виробленої електроенергії деяких компаній [8]

Головною передумовою для стійкого розвитку в енергетичній галузі України є необхідність стимулювання використання альтернативних джерел енергії за рахунок економічної політики держави, створення інститутів, котрі будуть займатися розвитком цієї галузі, підготовкою професійних кадрів для встановлення та обслуговування технологій альтернативної енергії. На даний момент рушійною силою використання альтернативних джерел енергії в нашій країні є «зелений» тариф, інтеграція до Європейського Союзу, відсутність достатньої кількості паливних копалин та зменшення залежності від імпортової сировини з Росії. Саме для створення геліостанцій необхідні інвестиції ззовні, а для внутрішніх інвесторів необхідна відносно дешева якісна продукція. Вагомим аргументом для використання китайської продукції є її вартість та світові показники виробництва енергії з використанням їх продукції і товарів. Проте Україна інтегрується до ЄС, тим самим має змогу та можливість створення інвестиційних проектів, що значно зменшать вартість на якісну продукцію німецького виробника Hanwha Q Cells.

Список використаних джерел: 1. Сонячна енергетика в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://project.liga.net>. 2. Наш енергетичний потенціал // Альтернативні джерела енергії. – 2009. – № 2. – 40 с. 3. Енергетична стратегія України на період до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>. 4. Кривцов В.С., Олейников А.М., Яковлев А.И. Неисчерпаемая энергия. – Кн. 3. – Харьков: ХАИ., 2006. – С. 642. 5. Про затвердження плану заходів з імплементації директиви Європарламенту та Ради 2009/28/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.regionnews.net.ua>
6. Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80>. 7. План заходів з реалізації Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80>. 8. Топ-10 компаній з виробництва сонячних батарей світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gs-energy.com.ua>.

Наукове видання

«РЕГІОН – 2019: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ»
МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
СТУДЕНТІВ, АСПИРАНТІВ ТА МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ
(11 – 12 квітня 2019 року, м. Харків)

Збірник наукових праць

Українською, англійською, російською мовами

Відповідальний за випуск: Ю.І. Кандиба

Комп'ютерне верстання: О.С. Суптело

Підписано до друку 01.04.2019 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 8,2. Обл.-вид. арк. 9,5.
Наклад 55 пр. Зам. № 0401/6-19. Ціна договірна.

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП Петров В.В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис за № 2480000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, Харків-144, вул. Гвардійців Широнінців, 79в, к. 137,
тел. (057) 778-60-34, e-mail:bookfabrik@rambler.ru